

УСМОН НОСИР

танланган асарлар

Икки томлик
ИККИНЧИ ТОМ

Поэмалар, драма, таржималар

Редколлегия:

С. ШЕРМУҲАМЕДОВ, АСҚАД МУХТОР, МИРМУҲСИН,
УТКИР РАШИД, РАМЗ БОБОЖОН

Тўловчи

Абубакир Ражабий

Насир Усмон.

Ушланган асарлар. 2 томлик. Тўловчи А. Ражабий. Т. 2.
Т. Рафур Фулом номидаги Ёшлар адабиёт нашриёти, 1982.
Т. 2. Повмалар, драма, таржималар, 1980.
192 бет. Тиражи 15000.

Насир У. Избранное произведения в 2-х томах. Т. 2.

52

Индекс 7-4-3

ՅՄԱՅԻՐ

Волга! Волга! Оч руснинг ёши,
 Волга! Волга! Фигонли дарё.
 Қуёш гўё Разиннинг боши
 Кенг бағрингда ҳамон мағрур, о!..

Унутилмас йилларнинг ёди!
 Некрасовни зор-зор йиғлатган
 Бурлақларнинг аччиқ фарёди,
 Тубларингга тош бўлиб ботган...

О, тили йўқ сариқ тошларим,
 О, бақрайган совуқ мурдалар,
 Қўзғолингиз! Оқар ёшларим,
 Юрагимни алам бурдалар!

Чидойлмайман! — қон қусар бўри,
 Қон қусадн дворян — аблақ!
 Бисоти — тун, қоронғи — маблақ —
 Русия гадо, Русиянинг шўри!..

.

¹ «Леякинома» повмасининг кириш қисми.

Аввал баҳор, шаббода қалин
Барглар билан ўйнашар эди.
У, билмади кимнинг туққанин,
Аммо оналардай шод эди.

Она — асти ботмайдиган ой:
Оқ булутдай соф ва юмшоқ дил.
Умри — асил шоирникидай:
Орзуси — йил, меҳнати — минг йил!

О, меҳрибон ва иссиқ сийна,
Ким билмайди оч бардошини?
Дарё-дарё тўкар ёшини
Ким билмайдики боиси на?

Она — эркдир, бола — зўр қайгу,
Қайгусини афзал билади —
Ва азобга сўз бермайди у.
Бу сафар ҳам тоғдай чидади.

О... билмади кимни туққанин,
Фақат ҳар галгидай шод эди.
Тишда баҳор, шаббода қалин
Барглар билан ўйнашар эди...

. :

Куёш ҳали ер ярмининг нари ёғида,
 Кечаги ел тинмай ўйнар қир ёноғида.
 Қизғиш бўлиб ботар эди уфқдаги ой,
 Узоқларда шилдир-шилдир оқар эди сой.
 Ҳамма ёқ тинч, тўрт атрофни босмишди сукут.
 Тиниқ сувда балиқ каби юзарди булут.
 У қўзғалди. Маст бир илон каби тўлғанди,
 Қош остида икки юлдуз париллаб ёнди.
 Билмадимки, саҳардаги Зухра юлдузин
 Ҳадди борми тенглашгани кўрганда юзин?
 Пахса девор қоронғиси тutilтирган ой,
 Энди ҳозир ҳаёт каби армон билан бой.
 «Улгур пахмоқ» дея сўккан мушфиқ онаси
 Энди кўрсин, ўша Тожи — гавҳар донаси.
 Энди кўрсин, бахт қушининг ростдан қўнганин,
 Энди кўрсин, кулба гулга тўлганин.
 Энди кўрсин, машъал бўлиб ёнган кўзларин,
 Жаҳон тинглар ҳаёт билан тўлган сўзларин:
 «Кўп қийналдим қора туннинг зулима дастидан,
 Куёш кашфи нур этарми булут остидан?
 Мен ўзимни билмас эдим, энди танидим,
 Мен ўзимда ҳеч на сезмай тек ётганидим.
 Пахса девор қоронғиси тutilтирган ой,

Энди ҳозир ҳаёт каби армон билан бой.
Бу уфқни билмас эди умрим нигоҳи,
Сен сабабсан, яшашимга эй, улуғ доҳий!
Билмас эдим, ҳаёт шунча лазиз эканин,
Билмас эдим, одам шунча азиз эканин.
Кучсиз эдим. Ишонмасдим ўзим ўзимга,
Еш олмаган куним йўқди асти кўзимга.
Энди топдим: ҳалол меҳнат мени қўлларкан,
Жон куйдирсанг, сўнгра саодат ҳам йўлларкан.
Билмас эди бу уфқни умрим нигоҳи,
Сен сабабсан, яшашимга эй, улуғ доҳий!»

Қуёш ҳали ер ярмининг нари ёғида,
Кечаги ел тинмай ўйнар қир ёпоғида,
Қизғиш бўлиб ботар эди уфқдаги ой,
Шилдир-шилдир оқар эди узоқдаги сой.
Ҳамма ёқ тинч Тўрт атрофда соқчийди сукут,
Тиниқ сувда балиқ каби юзарди булут.
У қўғалди. Маст бир илон каби тўлғанди:
Орқасидан Муҳаббатхон опа уйғонди,
Шошилдилар. Апил-тапил кийиндилар тез,
Ҳатто ҳали уйғонмаган хўроз саҳархез,
Қайга бунча оч ва наҳор боришар экан?
Тонг ёришиб қолди. Ҳамон тинмай, гув-гув —
Қилган шамол рўмол билан олишар экан,
Томоғидан айлантириб ўраб олди у.
Шу аснода бирин-кетин ҳамма келишди,
Худди ўша шамол каби тинмай елишди.
Тожиҳоннинг «лашкарлари» шудгор этарди,
Бригаданинг ашуласи кўкка етарди:

Рўмолимнинг учини
Тугмаганга тугдирай.

Шудгоримни тамолаб,
Кўзларини куйдирай.

Ҳай акажон, ҳай ака,
Меҳнатингга барака.
«Далангни парвариш қил!»—
Дедилар Акмал ака.

Уртача бўй, қорачадан келган жувонча,
Уддабуро, ишбилармон, кўзли жувонча,
Ҳурмат сенга! Сен Ватаннинг эрка қизисан,
Осмонида порлаб турган бир юлдузисан.
Илҳомимнинг париси сен, равонлиги сен,
Фикрларнинг ўткирлиги, аёнлиги сен.
Ҳаммамизга ҳаёт берди шонли комсомол,
Юрагимда комсомоллик илҳом билан мўл,
Мен мажбурман хизматига ўлгунга қадар,
Мен мажбурман. Агар, борди, тугаса мадор,
Сўнгги минутларим келса... барибир толмай,
Иложим йўқ, бу онамни эсимга олмай!
Иложим йўқ. Чунки умрим — унинг меваси,
Бутун кучим, шоирлигим — унинг эвази!
О, далалар, қирғоғи йўқ соҳилсиз денгиз,
Қуш уйғонмай, Тожихонни шунда кўрингиз.
Чевар қўллар ўйнаб кетди... Навбат кутмасдан,
У қўймади, чинакчи қиз, кунни ютмасдан.
Зум ўтмасдан оқ гулларга тўлдириб этак,
Қуёш каби очилди у — яшнаган чечак.
Оқ булутдай тўлғанарди каттакон хирмон.
Тожихоннинг юрагида умид ва армон
Тоғ булоғи каби баланд, кучли қайнарди...
Боласига ичиккандай бўлиб яйрарди.
Одам қанча эпчил, зийрак ва дов эканин
Кўрсатди у — лола каби яшнар деганим.

О, далалар... О, булутдай тўлганган хирмон,
Тожиҳоннинг юрагида қайнайди армон.
Мис бозбандга эришолмай йиғлаган кўкрак
Нишон тақди. Яшнаб кетди мисли бир гулдак...
Шу-да, ахир, одамзоднинг бахтли бўлгани!
Шу-да, ахир, умрларнинг нурга тўлгани!
Юлдузлардан айирмайсиз ёнган кўзларин
Жаҳон тинглар ҳаёт билан тўлган сўзларин.
«Урим борки, хизматингда чарчамайман ҳеч,
Сутдай саҳар, нурли кундуз, бахмал каби кеч.
Тинмай сира шудгор этдим ҳамма еримни,
Уғит билан бирга сочдим кумуш теримни.
Ваъдам—ваъда! Бажараман! Онт ичдим сенга,
Эй ҳаётга патта берган улуғим, менга —
Аён бўлди бор ҳаётим бахти чинакам,
Сен сабабсан ҳаммасига улуғ Партиям!»

НОРБУТА

(Шу номли дostonдан парчалар)

Омон бўлсак, кўришармиз!

Қиш. Изгириқ елар беқарор.
Туннинг сочи тўзиган, бесар.
Туйнукдан қия қараган ой
Узун кокили шуъла тўкар.

Уйнинг ваккина қорасига,
Бир тола нур секин ёпишди.
Сарваройнинг қош орасига...

Нега қошлари чимирилган?
Нега йиғлар у хунибийрон?
Қаёқдандир кирган жичча ел
Уй ичида туртиниб, ҳайрон...

Уй бурчида бошини солиб,
Лабларини тишлаб, тек турган,
Уйларига етолмагандай,
Узун-узун хаёллар сурган
Норбўта-ку, не бўлди ўзи?
Нелар бўлди, сўйлагин, қўзи!

«Шундай энди. Сарвар, йиғлама,
Зинҳор қайғурмагин чечагим,
Кўришармиз омон бўлсак эркам,
Койимагин, ачир ичларим...

Кетар бўлдим. Мен кетар бўлдим.
Не қилайин, Сарвар оппогим.
Сен ҳам отам, ҳам онам, укам,
Қариндошим... ишонган боғим.

Унутар деб ўйлама сира,
Нега сени унутай, қўзим?
Сен жонимсан, сен армонимсан,
Сен юрагим, сен икки қўзим.

Биламан мен, азоби катта,
Хаёллари чуқур ва чигал.
Майли, ёлғизликни ҳамроҳ қил,
Сабр қил-чи, то келгунча гал.

Ешларингни тўкма, сел қилиб,
Сенга қандай-қандай англатай?»

Уй қоронғу. Кеча жим, сокит,
Узоқларда итнинг улуви.
Секин жилдир-жилдир оқади
Томорқада ариқнинг суви.

Ой девор ортига ўтмасдан,
Тонг ёришмасдан-оқармасдан,
Бўта узун йўлга чиқмоқчи
Ҳеч ким билмай, сезмай, кўрмасдан.

«Қайга кетаман, дейсиз, Бўтам?»
Сарваройнинг ёши тўкилди.
Ёлғизликда не қиламан, дер —
Шўрим қурсин... Не қилай энди?!

Норбўтанинг кўзларида ҳам
Ёш бор экан, артди билдирмай.
Қандай қилиб у ҳам ташласин
Севганини — Сарварни шундай.

Қийин айрилиқнинг дардлари,
Юрагингни ебоқ ташлайди.
Тоғ кўринар зарра фардлари,
Аямасдан кўзни ёшлайди.

Қандай қилсин Норбўта ахир,
У ҳам ташлай демади уни.
Қандай қилсин Норбўта ахир,
Аҳвол мажбур этса гар шуни?

У ҳам ташлай демади уни,
Норнинг ҳам куяди юраги.
У ҳам ташлай демади уни,
Бу эмасди унинг тилаги.

Ки севганидан ажралсин у,
Ёшлик чечагини қолдирсин.
Ёзги сувлар каби сарғайиб,
Кўзларини ҳижрон толдирсин.

Сарварини ортиқ севади.
Сарварни деб, нелар кечирди.
Сарварни деб, ухламаган ҳеч,
Сарварни деб, кўзи ич урди.

Бир кўрганда, шув этган юрак,
Бир куз куни далада юриб.
Яна тўйларда кўриб уни,
Юрган орқасидан ўй суриб...

Шундай қўзисини қолдириб,
Йўқолишга кўнгли бўлмас-ку,
Лекин мажбур, бечора Бўта,
Кетган билан, кетиб ўлмас-ку.

«Қўзим,— деди,— қўзим»,— деди унга
Юпатайин Сарваримни, деб.

Гап рост келмай: Сарвар йиглайди,
Юпатиши бўлмай сира эп.

Мана, севганидан Сарварни
Юрагини очиб ташлади.
Нега кетар бўлганини у,
Сарварига айта бошлади:

«Сенинг учун гулим айтаман,
Лекин мени йўлдан тўхтатма.
Беш, олти кун азобингни деб,
Кўкрагинга огир ўқ отма!

Кул қилди-ку босмачи дасти,
Йиллар қақшаган-ку дастидан,
Эҳ, ёнаман, чидам йўқ асти,
Эсга олсам ота-онамни.

Биласан-ку, бечора отам,
Муштипар онамни бегуноҳ
Иссиқ қонларини тўкдилар...
Оҳ!..»

«Менинг акамни ҳам бошига
Етган бало шулар бўлди-да,
Дом-дараксиз кетди йўқолиб»,—
Деди Сарвар сўзини бўлиб.

Бўта силаб пешонасини
Йигисидан тинган Сарварнинг,
Гапларини давом эттирди,
Қандай қисқа қилсам, деб гапни.

«Шундай Сарвар, нимасин айтай,
Сенга булар ойнадан равшан.
Энди, өшит!
Шу кун кечқурун
Улдирдим.

— Кимни?
— Улдирдим
— Войдод!
— Жим, аҳмоқ додлама!..»

Сарвар ўзалигини йўқотди,
Калласини буркаб кўрпага.
Қўрқиб, титраб сўрди:
— Норим, кимни?
Айтинг, ҳам нега?

«Тўхта энди, мен айтиб берай,
Қасам ички, биров билмасин.
Мен сени севаман. Зинҳор, ҳеч
Юрагингдан тишга чиқмасин!»

«Кеча кечаси мен, Раҳим ота
Хўжайиннинг буғдойин тортдик.
Раҳим ота иккита қопга
Тортмай солган экан сал ортиқ.

Бир пудча кам келган буғдойдан,
Қоплаганлар сотилгандан сўнг.
Шунинг учун Раҳим отани
Чунон урди қамчилаб, у тўнг.

Бечора чол ҳолидан кетди,
Мен суяклаб уйига элтдим.
Емон урган экан, шу кеча
Жон берган у, кексайган етим.

Бу кун чидамасдан, ғазабим
Оловланди ортиқ қўзғалгач,
Катта омборда, кўз қорайгач,
Пайт топиб, пичоқ урдим ман.
Ғинг демасдан йиқилди Ғани,
Улдирдим!

Омборни қулфлаб,
Тўғри уйга келганим ўша!»

— Нима бўлди сизга, Норбўта,
Энди не қиламиз, вой ўлай?—
Норбўтага ташланди Сарвар
Бир нарсадан чўчиб қўрққандай.

— Қўрқма, қўзим. Майли, қонга қон,
Уч!

Энди англадингми сўзни?
Мен кетаман.

— Мен не қилайин?

— Қўрқувга асир берма ўзни!

— Мендан сўрасалар не дейман?
— Дегин, кўрганим йўқ, келмади!
— Мени қийнаб сургасалар-чи?
— Дегин, кўрганим йўқ, келмади.

Ортиқ кутолмайман, Сарварим,
Зинҳор мени йўлдан тўхтатма!
Беш-олти кун айрилиқни деб,
Кўкрагимга оғир ўқ отма!

Мен кетайин, Сарварим ўптир,
Балки йиллар қайта олмасман.
Лекин, эркам, мени унутмагил!
Сени ўлсам ҳам унутмасман!

Кунлар келар. Қайтиб келарман.
Омон бўлсак, кўришармиз яна,
Хайр, оппоғим!

— (Йирлаб) Хайр, Бўтам!

— Хайр!

Часовой

Қўлда милтиқ,
Постда Норбўта.
Ой — командир
Кезиб юради.
Муздек, салқин
Енгил ел эсар,
Яшил, зумрад
Уйноқ баргларнинг
Оқ бағрида
Тўлқин уради...

Тун. Ойдин. Ел.
Постда часовой.
Юрак ажаб
Тез тепки берар.
Қўзлар ўтдек
Яшнаган чақнаб,
Ўрт томонга
Қараб тикилар...

«От!..»
Қайси ўнгир,
Қайси тоғликда
Оч бўрилар
Увиллаб қолди?
Қайси ерни,
Қайси бўшлиқни
Бўрон босди,
Зўр довул олди?

«От!..»
Жимжит ухлаб
Ётган ўрмонда
Қари сада

Оғиб кетдими?
Тун тинчлиги
Билан тинч ётган
Уфқларга
Бориб етдими?

«От!..»

Шивирлади
Уйнаган юрак,
Қўл бақувват
Тутди кўлангир.
Ким шитирлаб
Утди бу ердан?
Ким ташлади
Саёқ кўланка?

Норбўганинг яшнаган кўзи
Узоқларда кўрди қорани.
Кўрди тунда—
Бегона оёқ,
Балки...
Балки душман
Юзи қорадир,
Мандат!— деди.—
Эй... пропускар!
Отаман, жилма!
Яқин келма,
Қора ўчди.
(Бекиндимикан?)
Юрак сира
Тинчий олмади.
Елдек юрди,
Урмонга кирди.
Елди... Кезди,
Топа олмади.

Уткинчидир.
Ким билар, бундан
Қай йўл билан
Уткинчи юрар?
Чувалдилар ўйлар,
Тикилди кўзлар,
Юрак яна
Ажаб тез тепки урар.

Сигнал постдан!
«Етди йигитлар
Из қувалаб
Кетди йигитлар».
Тинчлик босди.
Фақат жарда сув
Тошлар суриб
Оқар чўзилиб,
Хаёл тутқич
Бермайин қўйди.
Чалкаш ипак
Каби узилиб...

Ой этаги
Тоғ чўққисида
Сал илиниб
Қолди, тун ранги
Учди... Оппоқ,
Оппоқ оқариб
Тонг келади...
Тун қора шоҳи
Рўмолини ташлаб бошига
Уфқ — қирдан
Йўқолиб кетди.
Ойнинг батис
Этаги тоғнинг

Чўққисидан
Йиртилиб, пастга
Япроқ каби
Пириллаб кетди.

Яйлов бағри
Майса гиламлар.
Салқин ўрмон
Қуюқ ям-яшил.
Эрта билан
Тоza кенг нафас
Эмар диёр
Етилиб асил...

Норбўтанинг
Уша кўзлари
Ҳали ҳамон
Тикилиб қарар,
Ҳали ҳамон
Кўлангирда қўл,
Ҳали ҳамон
Қалб тинчимаган.

«Эй, ёв юрак,
Емон ниятли,
Чиқсанг, чиқ-да,
Кўкрагингни тут!
Ё ўйнашмоқ
Мен-ла истайсан?
Билмайсанми,
Норбўта менман!
Пост онамнинг
Бағридан қиммат.
Мен шу постлар
Учун яралган.

Мени алла
Қилган ерлар шу,
Менинг сочим
Шуида таралган.
Унутсам мен
Отам-онамни,
Хатто умримни,
Унутмасмен
Шонли постимни!»

«От!..»

Уқ учди
Ажаб жинғирлаб,
Оқ булутдан
Кенг соябони
Тоғ учига
Чирмашиб кетди
Бемаҳалда
Юксалган парвоз...
Уққа учди.
Бегона қора
Уғри мушук
Сияғари пусиб,
Пост олдида,
Чуқур ўнгирда
Кўзин қисиб,
Енгар ўққа
Учди фалокат!
«Қон қус, ўлгур,
Сенга ёзиқ шу,
Тонг отдирар
Туннинг ҳукми бу!»
Норбўта, сен,
Нималар қилдинг,

Уз кўксимга кўлангир босиб,
Уз қонингни
Тўкдингни ерга?
Норбўта, сен,
Нималар қилдинг?

«Ука... ука»,—
Деди лаблари,
Сўнгра кучсиэ
Юмулиб қолди.
Нафаси тўхтаб,
Кўзи бақрайиб,
Ранги ўчиб,
Гирдайиб қолди.

«Ака»,— дединг,
Отдинг ўзингни,
Бағринг босдинг
Сўнган бағрига.
Жавдиратиб кўзларини Нор
Сакраб турди.

Бегонами бу?
«Бегона! Эҳ...
Душман ўласи.
Тфу! Сенга
Ки қора юрак.
Бир амчакдан
Эмган эсак ҳам,
Тилак бизни
Бутун айирган.
Мен от қўйиб
Тўғри йўл олдим.
Сени душман
Томон қайирган».

Устидан кир,
Йиртиқ чопони.
Могор босган
Яктак эгнида.
Ичдан тизма.
Ҳароми ўқлар
Хиштагида
Иккита бомба.

«Нималарни
Қилмоқчи бўлдинг?
Кўкрагингда
Узга бир армон?
Қон қусиб ўл,
Изларинг ўчсин!
Қон қусиб ўл,
Дили кир душман!
Унутсам мен
Отам-онамни,
Унутсам мен
Қариндошимни.
Унутсам мен,
Ҳатто умримни,
Унутмасман
Шонли постимни!»

Сарвар

...Дарахтларда қиров ялтирар,
Дамни кесар ҳавонинг заҳри.
Қор бетиде қиздай қалтирар
Кумуш нурлар... Очилар баҳри.
Шундай чоқда шоирнинг, лекин
У бебаҳра, ўйи соҳилсиз,

Хаёл, фикр...— ғариб соҳибсиз
Сарваройи не қилса экан?!

Оплоқ кеча! Сени олимдай
Текшираман; сенда ягона
Бир хосият борки, онимдай
Мен танийман боққан ҳамона.
Шовқин-суронлардан эмганим
Оч фикримни унинг қўйнида
Қайталабдан ёзар эсларим,
Феълим маҳкам пишади унда.

Тинчлик! Қанотингни кенгроқ ёй,
Бошқа нарса кирмасин ўйга.
Ана, йиғлар ғариб Сарварой
Муздек совуқ қоронғу уйда.
Тундай қора киприклар ора
Иккита шам ёнар липиллаб.
Иложи йўқ, сил қайин она
Келинига боқар мўлтиллаб,—
Мўлтиллаб-да... Қуриган кўзлар
Ўғли учун йўқ ёшни излар...—

Зийлари дарз дарчани бўрон
Шарақ-шарақ уриб қўрқитар.
Хаёллари гўёки тўзон,
Сарвар лахта-лахта қон ютар.
Кўкрагини очиб ташлар у:
Дами оғир... Жони қийналар.
(Жуда ёмон дард билан қайғу,
Дил жигарни гўштдай қиймалар!

Латта пилик тутаб токчада
Кўкимтир ёш тўкар жинчироқ.
Поёни йўқ тилсиз кечада
Бу аҳволни ким қипти сўроқ?

Ҳеч ким! Бунга шоҳид у йиллар,
Куйиб кулга айланган диллар.
Жинчироқнинг хира шуъласи
Еритолмас уйнинг юзини.

Қора куннинг тахир тузини
Тота-тота тоза меъдаси—
Куйган кампир, гўё ўнгирда
Ёзни кутиб ётган охудек
Жонсарақ ва ичиккан шўрлик—
Келинни юпатар... дилда —
Ўзи ҳам хўп куяр. Аммо ҳеч
Чораси йўқ; йиғи беҳуда.
— Тақдир, болам...

Ҳамма уйқуда.—

Вақт ҳам ўзи ярим тундан кеч...

Тинчлик. Фақат уйғоқ Сарварой:
Қалб чилдирмадек уради.
Ташқарида бўрон урган ой
Қор бетида дайдиб юради...
Ухлай олмай бечора халак,
Толган кўзга уйқу келса-чи?..
Енбошида чулганган сочи
Гажак бўлиб ётган илондек
Кўринади... Нафас қисади,
Тишда ҳамон бўрон эсади.

«Эй, худойим! Кулфатми, фақат
Ато қилган насибанг бутун?
Кўрмайсанми, ёнди-ку тоқат!
Бор оламини босди-ку тутун!
Нега раҳминг келмайди? Ёки
Раҳмдиллик йироқми сендан?
Бардошимнинг сўкилди чоки...

Ол, беором жонингни мандан!
Мунчалик ғам, мунчалик мунгни
Битта жоним қайга жо қилар?
Шунчаликда банданинг кўнгли!

Қачонгача қадни ё қилар?
Ўзинг подшоҳ... ўзинг биласан,
Неки қилсанг, ўзинг қиласан!..»
Деган каби бақрайиб ётган
Нурсиз кўзлар о... ухлаб кетди,
Тинди бўрон, оқ чиммат ёпган
Ой ҳам энди уфққа етди...
Ухла, гариб-етим, келинчак,
Ором олсин кўзларинг жиндак!

(Мен сезмайман қаҳрамонимни
Агар жиндек уйқуга ётса.
Елга ташлаб қиммат онимни
Бекорларга ҳавола этса.
Менинг учун бу даҳмазадир,
Аммо ўқувчига мазадир:
Шундай пайтда мен шарх беришга
Мажбур бўлиб қоламан, кейин—
Аллақайдан сўзлар теришга
Ва уларга янгидан кийим
Кийгишишга овора бўлиб
Қолганимда, ўқувчи кўриб,
Воқеалар гаранг қилган бош
Бирпас дам олади, шунда бўш —
Нафас олар, унга мазадир.
Аммо менга бу даҳмазадир!
Майли, шоир! Майли, ўқувчи!
Бу ҳам катта ишнинг бир бурчи.
Бир парча гўшт — юрак шунча кенг,
Ҳаммасини сиғдирадир тенг,

Қани, энди давом этайлик,
Ишнинг охирига етайлик!

У ухлади... қарғалар уйғоқ,
Қарғалар шод тонг отганига.
Ана, худди тутгандай тўлғоқ
Кучан билан ўнг қўл ёғига—
Ағдарилди, бечорани ким
Қўрқитади? Ҳамма атроф жим...
Войдод!..— деди, кимдандир қочди,
Чўчиб кетди, кўзини очди:
Қоронғу уй... титрайди дир-дир.
Қўрқиб кетиб уйғонган кампир,
Кўкрагига туфлади, «Келин,
Нима бўлди?»— деди ва секин
Силаб-сийпалади бошини,
Енги билан артди ёшини.
Сарвар унга термилиб аста
Гўё узоқ ётган бир хаста
Пуфак каби шишиб қовоғи,
Суви қуриб, қақшаб томоғи,
Най бандидек дами узлиб.
Кўнгли тўлиб, сатта хўрсиниб—
— Туш кўрибман,— деди,— бувижон.
Айланайин сиздан оҳ... қачон
Еруғлик кун келар биз учун?
Нега тақдир кўрсатмас кучин?
Идиш эмиш, аммо бир йўла
Яхши кўрган пиёлачамни,—
Биров олган эмиш... ачамни...
(Улган онасини эслайди она.)
Сўкармишман. «Ҳеч ким билмайди!»—
Дер эмиш у. Бир вақт қарасам,
Девордаги михда турганмиш.

«Вой ўлай ман», деб олай десам,
Қўлларимдан биров тутармиш.
«Қўй,— дер эмиш,— зўрга турибди,
Қўл тегизма, ёмон бўлади,
Тушиб кетса, яксон бўлади».
«Йўқ!— дермишман,— жонимдан азна
Пиёламни нима учун ман,
Шу ҳолича қўйиб қўяман?
Жон поччажон, мени тутманг сиз!—
Деб қўлидан чиққан эмишман...
Аммо михга етмас эмишман...
Гангиб қопман, йўқ эмиш ҳушим...
Чўчиб туриб қарасам, тушим.
«Паноҳида асрасин эгам,
Нозик ерда экан»,— деди-ю,
Юм-юм йиглаб кетди кампир ҳам...
Яна оламни босди қайғу...

Шоир, бўлди. Дам олгин бир оз,
Бузилмасин жаранглаган соз!

Ф а л о к а т

Тун уфққа бошлади ҳужум,—
Қоп-қоронғу. Отряд тўхтади.
Ҳорган отлар бош солишкан, жим...
— Дам олингиз!— деди командарм,
Катта тошга суянди ўзи.
Уйқу босар, аммо кучли шарм:
Ярми очиқ илиниб кўзи
Худди қушдай омонат мудрар,
Уйқу ўлсин, қаёққа судрар?

Онда-сонда юлдуз йилтирар,
Ой ҳам энди чиқа бошлади.
Оқаришиб оғоч бошларин,
Кумуш каби барглар дилдиарар.
Ел эсади, ел эсар дайди,
Отряд ширин-ширин ухлайди.
Бу ер бехавф, тўрт тараф жимжит...
Ойдек уйғоқ пойлоқчи йигит.

Кўтарилди ой аста-секин,
Сутдай нурга чўмилди водий.
Мизғиб ётар командарм, лекин
Узоқларда хаёли-ёди:
Эсларига Украина тушар...

Тўриқ оти ел каби учар,
Елкасида бешотар милтиқ.
Моғор босган кўйлаги йиртиқ,
Кун бўйи оч, жанглари олдин.
Осмонида офтоби — олтин,
Булут каби енгил ва ихчам,
Енгув учун ҳамон хотиржам,
Лекин сабр қилолмай дил ҳеч.
От устида ўйнатиб қилич,
Қўнғироқ соч, барваста ботир...
Махно билан жанг қилаётир...
Оҳа... Қувиб кетди... Ҳою-ҳу...
Ўлим шараф, ҳайдасам қўрқув
Худди бодроқ каби ёғар ўқ...
Жон кўринмас кўзга, асло, йўқ.
Дов бўлмаса, енгув бўлурми?
Енголмасанг, кўнғил тўларми?
Зафар керак, зафар! Ҳою-ҳу...
Яна аўрлик қилади уйқу,

Узоқларга тикилиб қолиб;
Мудраб кетар нигоҳи толиб...
Тонготар пайт аёз ҳам тушди
Шинелини ўраб, қунушди.
Эски Киев ортида сокин,
Кенг Днепр оқади, локин,
Командирнинг кўзи қирғоқда —
Ям-яшил ўт кўкарган ёқда.
У томонда — тоғ этагида,
Бир қабр бор тошнинг тагида,
Фарёд қилиб йиғлайди она,
Командармда уйқу йўқ яна.

Босинқираб қийналар жони,
Чўчиб турар қир ва тош ёни...
Ой саргайиб тоғлардан ботар,
Юлдузларда нур йўқ, тонг отар.

— Пича мизғи, командир ўртоқ,
Тонг отишга ҳали кўп узоқ,—
Деди яна бир уйғоқ товуш.
Командир жим, командир хомуш
Унга қараб тикилар. Уйғоқ;
— Бююрингиз, командарм ўртоқ,
— Отлансинми отряд?
— Ухла, йўқ.
— Сув берайми?
— Нима?.. Кимга?.. Йўқ.
Жавоб калта, тўмтоқ ва узуқ,
Командирнинг авзойи бузуқ.
Махоркани ўради, тортди,
Буруқсаган тутун таратди.
Кўзларини юмди тик туриб,
Балки яна хаёллар суриб,
Ким билади нени ўйлайди...

Ана, секин қўшиқ куйлайди:
«Порлатарди байроқларни
Яралардан оққан қон.
Юрди. Донбасс партизани
Кучли, ажбир эскадрон...»
Ашулани сўнггини чўзмай,
«Рон» деди-ю, биракай тинди.
Махоркани ташлади, энди
Тутаб ётган ўтдан кўз узмай
Тикилганча қараб қолди у.
Норбўтага ошна эди бу,
Кўпдан бери бирга яшайлар,
Бирга туриб, бирга ошайлар,
Неча марта ўлимдан қолган
Командири сўзламас ёлгон.
Уч жойидан ўқ егани рост,
Тўртинчи ўқ тегмаган, холос.
Роса абжир, табиаги зих.
Кўп ўйлайди, кўп иш қилади,
Сал нарсага тез сиқилади.
Хурсанд бўлса, кулади, қаҳ-қаҳ...
Аччиғланса, кўзлари соққа.
Суҳбатида ажойиб маза,
Жангни сувдек билади тоза.
У юрганда жон оламан дер —
Яхши ўртоқ, уста командир.
Гоҳо шундай кўнгли бузилар,
Хаёллари узоқ чўзилар.
Шундай пайтда Норбўта ҳушёр,
Қайғусига дарров бўлар ёр:
Уни жондан азиз кўради,
Қайғусини лазиз кўради.
Шунинг учун бу ҳам ёқади.
Командири бунга боқади.

Кўзларида меҳру вафо бор,
Она каби содиқ вафодор.
Уша тошга суянди яна.
Кўзи ҳамон Бўтада, ана
Тилга кирди, Норбўта тинглар,
«Қоронғу уй, ярадор инграр,
Сув деганда, сув томизаман.
Уҳ деганда, оғриқ сезаман.
Қон оқади тизанлаб шар-шар
Ранги ўчиб, гўёки мрамор.
Борган сари оқариб кам-кам
Тоғдан оғир ётади... акам.
У икки бор калла кўтарди,
Тили гапга келмай, йўталди.
Ёнди... куйди... азобланди. Ўт...
Бутун олам гўёки тобут —
Кўзларимга ёмон кўринди.
У бечора шундай уринди,
Аmmo ҳайҳот!.. Айтолмади сўз,
Азобига чидалмади кўз,
Билолмадим не қилишимни
Суғурдим-да ён қиличимни
Азобидан қутултирай деб,
Уйқусини осон қилай деб,
Кўзларимни юмиб, мўлжаллаб
Шарт бошини олдим...

Ул жаллод!

Деган овоз чинқириб кетди.
Фарёд қилдим, фарёдим кучсиз
Ҳам қабрсиз, ҳамда тобутсиз,
Уша ерда қолди бечора.
Бутун олам кийинди қора...
Сўнгра... сўнгра... яна кетдим мен,
«Ўч олишми? Душман! Шошма, сен,

Ут қўяман, ёндираман, от!»—
Дедим кетдим бўлгани шу, ёд—
Ҳали-ҳали эслайди уни,
Фигонимнинг чиқар тутуни.
Не хил яшаш, қандай жон бериш,
Ҳаёт шарт! Билмакка тириш!
Улим гоҳо зафар келтирар.
Буни камдан-кам одам билар...
Ой ботишда тонг қоронғуси,
Ширин командармнинг уйқуси.

Сал ўтмади ҳайқирган овоз
Бор тинчлигин бузди:
— Эй... отлан!
Ҳамма уйғоқ, ҳамма тайёр, ғоз.
Қулоғини жимирди отлар.

Отряд борар, командир мағрур
Кўз қиличдан ўткирлик қилур—
Атрофига қараб, яйрайди,
Тўриқ оти кишнаб ўйнайди.
Ҳаёлида ғариб онаси
Ёш тўкади, ҳар бир донаси
Яроғланиб дарду гам билан,
Қайғу-алам ва ситам билан
Аскар каби ўтар олдидан,
Қаёқларга чорлар ортидан?
Чақмоқ чақар, кўнглида қайғу...
Не қиларин билмай борар у.
(Одам гоҳо шундай бўлади,
Ую фикр билан тўлади —
Ҳаммаси ҳам қиммат ва ширин —
Шунда билмас не қилишлигин.)
Тоғу тошлар кўзига гўё

Худди босиб келаётган ёв
Кўринади, юраги нотинч,
От устида гўё темир синч
Қотиб қолган туяди ўзин,
Беихтиёр юмади кўзин.
Бирдан тўхтаб шарпа сезгандек
Дурбун қўйиб қарайди андек.
Яна тоғлар... яна тошлар... қир...
Нега кўнгила қалтирар дир-дир?

Бургут каби отряд кутади.
Шу чоқда уч десанг, учади.
— Ҳали узоқ, кўприк келган йўқ,—
Деди секин командир,— хавф йўқ,—
Орқасига қараб:
— Чоп!— деди.

Отряд чопар, отряд хўп, деди.
Тақарақлаб туёқ сасланди.
Отлар шамол билан басланди,
Командирнинг оти учади.
Туёғидан тупроқ кўчади.
Совуқ ҳаво хунук гувиллар,
Акс-садоси тоғда гувиллар.
Анча узоқ кетиб қолди у.
Ўқ чақнади. Не гап бўлди бу?
От устидан парт учиб кетди,
Наҳот, сўнгги дақиқа етди?
Ҳаммани ҳам босди ҳаяжон:
Наҳот уни маҳв этди ўлим?
Ҳамма бирдан бошига келди
Муҳаббати ёшига келди.
Не қилишни билмади ҳеч ким,
Бутун атроф жавоб бермас, жим...
Мўлдир-мўлдир йиғлар, қаноти—

Синган қушдай бошида оти.
Бўронларни енгиб келган у,
Шер юракнинг тақдирими бу?
«Эй валати дайди, қўрғошин,
Чиқ ўртага бўлса бардошинг
Ғазабимиз олдида, гўдай!»—
Деди тоғни талқон қилгудай
Ваҳшат билан ўшқириб Бўта.
Чурқ этмади ҳеч бирон рота.
Бирпас жимлик ҳукмрон бўлди.
Ҳамма кўнгил қон билан тўлди.

Шунда бирдан ўқ чиқди яна,
Бир аскарни шарт йиқди яна.
Ҳамма қочди, ҳамма қўзғалди,
Ҳар ким ҳар тарафга йўл олди.
Қайси ёққа қочсанг, омон йўқ.
Тўрт томондан ёғар ваҳший ўқ,
Ҳалқа қилиб ўраб олган ёв.
«Ким ботинар, қайсингда бор дов?
Биз ногаҳон ўлимдан эмас,
Кураш билан бахтлимиз! Қочма!»—
Деди Бўта, эҳ гуррос-гуррос.
Тўп-тўп йигит гўёки сочма —
Порох каби ёвга ташланди.
Қонли оғир сўғиш бошланди.
Булар пастда жойлари яйлов
Унгирларга пусиб олган ёв.
Қочмасалар хароб этади,
Бу ҳолга ким жавоб этади?
Умрида ҳеч адашмаган эр
Бу гал хато қилган командир.
Ахир неча марта юришда,
Душман қайда, билиб буришда—

Қўймас эди олмасдан зафар,
Не фалокат босди бу сафар?
Ёмгир каби ўқ ёғилади...
Улим ёмон, ҳамма билади!
Тонг отди-ю, уфқ қоронғу,
Осмон чекар дардли бир қайғу.
Тоғ булоғи йиғлагансимон,
Тош кўзидан тўкар оппоқ қон...
Йигитларнинг кайфи беором,
Ҳеч нарсага қарамай беором,
Неки бўлса, еб ташлагудай,
Алам билан жанг бошлагудай,
Жаҳл билан босалар қамчи.
Терлар қуйиб томчи ва томчи,
Тош демасдан, кўлоб демасдан,
Йўлбарс каби ҳеч тап тортмасдан,
Жон ҳарпида югурар отлар,
Не отларки, учар қанотлар...

Душман қувар, ўқ ёғилади...
Улим ёмон, ҳамма билади!
Бефойда ўлгандан кўра,
Қочиш яхши! Узингдан сўра!
Мард кишининг мардлиги ҳаёт.
Улим мардлик берарми? Ҳайҳот!

Ортда қолди чарчаб саман от,
Ортда қолди якка пулемёт,
Душман босиб келар, нечора?
Пулемётчи йигит бечора
Наҳот, банди тушиб қолади?
— Йўқ! Аввало жонни олади,
Сўнгра асир бўлсам бўларман.
О! Қайтингиз!.. Майли ўларман...—

Деди-ю, шарт тушди отидан.
Шу чоқда от ўнг қанотидан
Уқ еди-да, таппа йиқилди.
Пулемётчи энди не қилди?

Абжир йигит ўтдан ҳайиқмай
Кўзи қонга тўлиб, айиқдай
Куч сезди-ю, отни тўнтарди,
Пулемётни дарров ўнгарди.
Тириллатиб сайрата кетди,
Бормисан!— деб, эҳ... ота кетди...
Худди тутдай тўкилди душман
Бу аҳволат деди: «Урушман!»
Қани, душман дов қилолса-чи,
Бирон қадам ҳам жилолса-чи!
Душман кучли эканини билгач,
Бунга дили гувоҳлик бергач,
Отрядларни узоқ кеткизмай,
Қаршидаги қирдан ўткизмай,
Бор ўқини расамат қилиб,
Ўз жонидан кечиб, ишқилиб —
Йўлни анча боғлаб турди Нор.

Уқ оз қолди, нима чора бор?
Ўзи домга илинган овга
Ухшаб, асир тушсинми ёвга?
Йўқ!— деди-да, командир сўзин
Эслаб кетди, о... ўзи ўзин
Ўлдирмакни ўйлаб, тиг билан
Кекирдакка ўқталди... бирдан
Ўзи қўрқиб кетди ўзидан!
Қон томарди икки кўзидан...

* * * * *
Қўқон. 1932—1933

НАХШОН

Бағишлов

Боғларга намозгар
Салқини тушди,
Гуллар нам баргини
Қайирди аста.
Офтоб ҳам сув ичар
Тоғлардан пастда,
Лоладек қип-қизил
Ут шафақ ўчди.

Кўз тутдим,
Кўзларим нигорон бўлди,
О, Дилбар,
Симбарим, юзлари қирмиз,
Киприги кўксига
Соя солган қиз,
Кўз тутдим,
Юрагим тўла қон бўлди.

Шаббода болалардай
Гулзор узра шўх,
Ой фанорини
Ёқди—қиз оқшом,
Яшал..
Сен келдинг

Севгилим, Нахшон,
Сув қизи — сувсарим,

Киприклари ўқ,
Сен келдинг,
Кўнглимга сув каби оқдинг.
Сен келдинг,
Руҳимда яшаш бошланди,
Севинчдан кўзларим
Беҳол ёшланди.
Сен келдинг,
Шеъримга чечаклар тақдинг.

Сен келдинг,
Ваъдамга вафодор малак,
Оппоқ қўлингними,
Сийпалаб ўпай?
Қора сочингними,
Сийпалаб ўрай?
Ваъда этайинми,
Сенга деб фалак?

Арзирди
Фалакни этсам ҳадя,
Афсус...
Фазо ҳали менга қул эмас,
Майли... боримни
Айлай армуғон
Гарчи у,
Ажойиб, асл гул эмас,
Нахшон, эй, ёшлигим
Севгилим ма, ол!
Ишқимнинг энг олий
Тухфаси—шеърим.
Уқи!

Лабларингдан тўйиб эмгани,
Шеъримга беркинди
Атайлаб меҳрим.

* * *

Шоти бўлиб
Кўкка чирмашган нола.
Шундай поядорки,
Кўринмас таги...
Тоғ бошида куннинг
Қонли этаги,
Йиғлар ўнгирларда
Мунгли шалола.

Кеч кирган.
Чангларни кўкка кўтариб,
Пода кетди.
Тинди чўпоннинг найи.
(Билмам, нечанчи йил,
Билмам қайси кун.
Фақат эсда қолган
Аччиқ бир бийи!)

Якка, салқини йўқ
Ниҳоли толча
Ёмғир томчиларга
Жом қилиб баргин,
Истамасдан шу ҳам
Умронинг таркин,
Яшаш учун урнаб
Овора эди;
Зангизўрга¹

¹ Ереванда бир дарё.

Маржон ёшим тўкилди,
(Зор эканми дарё
Менинг ёшимга?)
Юрагимни тутган
Чоки сўкилди.
Қора кунлар тушди
Сағир бошимга:
Отам кетган,
Учган ҳаётим шами,
Ҳали силқиган йўқ
Гўрнинг кесаги,
Бу ҳам кетди.
Кетди дилим далдаси!
Меҳрибоним онам...
Жонгинам онам...

* * *

Найлай,
Кипригимнинг нозик учида
Қайгуларнинг нами —
Симоб доналар?
Найлай,
Қалбим узра
Қон эмар Ништар?
Найлай,
Юрагимда
Дард-ардоналар?
Сув бетида оққан
Ҳай сап-сариқ барг
Тўхта, хаёлимни
Олиб қочмай тур.
Мен ҳам рўмолимни
Ташлай азага.
Мен ҳам

Сувга шимғий,
Сўнгра бирга юр!

Оқсам, зора қалбим
Куймаса дейман...
Дардим ошмасайди
Мен келармидим,
Алам ҳалқумимдан
Тутмаса йиғлаб,
Юрагимни ҳасрат
Найзаси тиглаб,
Сенга келиб,
Эй, барг,
Роз айтармидим?
Сузилгиси келар,
Кўзларимни-ю...
Найлай,
Кўз ёшига
Ҳамроҳ бўлди у?
Меҳрибоним онам...
Жонгинам онам...

Мунча қаттиқ экан
Қора ер сабил,
Кирай десам бўлмас,
Осмон ҳам баланд,
Учай десам бўлмас,
Қай ерда илож?

* * *

«Хуфтон. Қора булут
Яширган ойни,
Булут соясини
Оқизарди сой...

Тентиб шамол каби
Гадодек бежой,
Сарсонликнинг
Сиёҳ йўлига кирдим.

Ҳар эртанинг
Енгил сабо еллари,
Ҳар офтобнинг
Тўнғич биринчи тиги
Мени, бечорани
Топди беватан.
Еки қайгу бўйи,
Еки зор йиғи...
Кунлар — ҳасрат макон.
Дард. Алам. Кадар.
Узлимни ўзим билмай.

Тилда «Оҳ...»
Бош ургани топмай
Раҳмдил паноҳ,
Умр тойчоғини
Кўрдим самандар!
Йиғлаб тоғлар ўтдим,
Ҳайбати юксак.
Йиғлаб боғлар ўтдим,
Барглар сап-сарик.
Йиғлаб кунлар ўтдим,
Тунларни ўтдим,
Илинмади сира
Кўзимга ёруғ!

Ҳайбатига ўзи
Чўмилган Масис¹
Мастлар каби ҳушсиз,

¹Ерванда.

Оҳимни сезмай,
Демади-я хасис,
Эй, Масис — хасис,
«Келгин, гадойвачча
Қўйнимга олай!»

* * *

Бир кун.
Емгирли тун.
Қоп-қора зулмат.
Чучварадек қайнар
Кўчаларда сув.
Бахмал каби қора,
Кўринмас осмон.
Бутун ёруғ жаҳон —
Дардли бир қайғу.

Шаҳар чеккасида
Мен билан очлик
Ҳамдам бўлиб юрди,
Кўзим қорайди.
Гўё авваллари
Шунчалар чексиз...
Чексиз бўлган олам
Энди торайди.

Учинг борми яна
Вафосиз фалак?
Жафоларинг қурсин,
Юрагим тўлди.
Бир парча дил бўлса,
Куйиб кул бўлди.
Улар бўлсам, ўлдим.
Этма кўп ҳалак!

Тун қоронғу. Зулмат?
Хол қуриди. Уҳ...
Очлик енгворди.
Совуқлик сездим,
Этим «жув» этди-ю,
Кўзим беркилди.
Холсиз қўлим билан
Бошимни тутдим:
Пешонамдан ажаб
Совуқ тер келди,
Бошгинамга қилдим
Бир тошни болиш.
Сал ўтмасдан юрди
Шабада ғир-ғир.
Қулоғимга инган
Бир томчи ёмғир
Гўё мен фақирга
Айларди нолиш...

* * *

Шундан кейин,
Кейин, билмайман сира,
Ёки азон эди,
Ёки ярим тун.
Тепамда бир қора
Сояни сездим.
«Қизим, ётма,— деди,—
Уйғон, болам, тур!»
Бирон одам менга
Раҳми келмаган,
Юмшоқ гапни азал
Эшитмагандан,
Чидолмадим асло,
Йиғлаб юбордим,

Бу одамнинг
Мунча гамхўрлигидан...
Елкасидан
Шартта кир тужуркани
Олиб, бошим билан
Бирга ўради.
«Қўрқма, қизим,— деди,—
Қўрқма, оппоғим!»
Кетдик.
Йўл-йўлакай
Ҳеч на сўрмади.

Биз юрдигу
Ҳаво очилиб кетди.
Юлдуз марваридлар
Сочилиб кетди...

* * *

Осмон шодлигимдай
Тоза ва баланд,
Ҳаво муздек салқин.
Енгил ел турди.
Барглар кўнглим каби
Қалтирар тинмай,
Хавфим хаёлимни
Қўрқитиб сўрди:

«Ким у ўзи?
Мени элтар қаерга?
Яна кулфатларга
Ошна этарми?
Сочларимни
Елдай тўздириб қўйиб,
Ойлар каби ёшлик
Ташлаб кетарми?»

Одам индамайди,
Тундай жим борар.
Узоқларни қувлар
Сирли кўзларим.
Айтай десам, қўрқдим,
Чурқ атолмадим.
Тил тагида қолди
Айтар сўзларим.

* * *

Фонарь ёнар эди.
Живиллаган нур
Кўча беткайида
Жимиб ётарди.
Туннинг қора сочли
Лўлиси секин
Араратдан ўтиб
Пастга ботарди.
«Киргин,— деди,— қизим,
Қўрқма, киравер!»
Оёқларим сира тортмасалар ҳам
Кирдим, «Кўчалардан
Қоч энди қўзим!»
Деган фикр бўлди
Менга зўр ҳамдам.

* * *

Оддий бир уй,
Хира жинчироқ порлар.
Тишда туннинг дайди
Шамоли сарсон.
«Қизим, тап тортмагин,
Утир, ўз уйинг,

Қорнинг очдир,— деди,—
Мана жиндек нон!»

Эй, бошимни силаб,
Қизим, деган, ҳей,
Кўзларимдан ўқи,
Дардим кўп менинг!
Қўйгин қайгуларни
Узим чекайин,
Бундан бағи
Жафо улушим—менинг
Дегим келди.
Аммо тилим бормади,
Юраккинам
Гўё қўрқиб оқарди...
Менинг хавфим билан
Учакишгандай
Сирли кўзлар менга
Ой!.. Тик боқарди.

* * *

Дамлар соқов каби
Миргайиб ўтар...
Бирдан:— «Қизим,— деди,—
Оппоғим, сўзла,
Нечун, нечун бўлди
Умринг саргардон?
Нечун, нечун сўнди
Қоп-қора кўзлар?»

Кўзларимдан томган
Томчилар унга
Умрим эртагини
Айтиб бердилар.

• • • • •

Яна жимиб кетди.
Унинг қараши...
Хаёлларим яна
Қўрқиб дердилар:
«Ким бу ўзи?
Нега шундай кечаси
Бу уй мизғимаган,
Роҳати йўқ ҳеч?»

«Қизим, чарчагансан,
Толгансан, эркам.
Ором олгин... ухла,
Ўзи ҳам жа кеч!»

* * *

Уқувчи!
Сен менинг
Қадрон дўстим,
Сенинг ишқинг борки,
Заҳмат чекаман.
Ширин уйқуларнинг
Баҳридан ўтиб,
Узун кечалари
Шеърлар битаман.
Бу кун яна келди
Чиройли қиз — тун,
Ҳол-жонимга қўймай
Кирди уйимга,
Рўпарамга аста
Ўтирди яна.
Теран кўзи билан
Сингди ўйимга.
Яна илҳом қалбни.

Игналаб тилди.
Юрагимнинг
Чоки сўкилди яна,
Яна илҳом қалбдан
Қон эмар сўриб,
Қон томчиси шеърим
Тўкилди яна.
Яна «Нахшон» учун
Севгили шеърим.
Ҳикояси унинг
Авж олсин тезроқ,
Лекин шу ергаки,
Етдим битиклаб
Узурим бор сендан
Уқувчим, жиндак:
Орзум бор битмак
Бир даста дoston.
(Улмасам мен уни
Рослаб бераман!
Ҳали бу битиклар
Бир ҳавас, холос.
Ҳали ҳавас билан
Гуллар тераман.
Балки, бу гулдаста
Ранг-баранг бўлмас,
Балки расо бўлмас бойлами...
Сал бўш.
Балки баҳоси ҳам
Кўп бўлмас ҳали.
Балки... Аммо сен ҳам
Билганингни қўш!..

Худди шу ерида,
Менинг билгимча,

Нахшон, гарчи бундай
Мурувват кўрди;
Гарчи, меҳрибонлик
Қилди у одам,
Гарчи, аҳволини
Ачиниб сўрди,
Еш бола-ку, ахир,
Қўрқиши керак:
«Кўкрагимда худди
Улим ўрмалар».
«Хаёлимда катта
Бир дев хўмраяр»,
Дея, яна ортиқ
Қўрқиши керак.
Чунки у сирли кўз
Кўллардай сокин.
Алланарсаларни
Уйлайди тинмай,
Нахшон қийналади
Қузи илинмай...
Қандай қилиб, ахир,
Тинчий олади?
Нахшон ахир ҳали
Билмайди уни,
Қандай мизғий олар
Кўзалари сузгун,
Шундай уйда...
Шундай, айниқса туни?..
Буни мен бу ерда
Ёзиб турмайман,
Чунки қаҳрамоним:
«Тезроқ бўл!»— дейди.
«Тезроқ бўлгин, Усмон,
Тезроқ битиргин,

Йиглаб ўлиб бўлдим,
Севинай»,— дейди.

Майли! Мен ҳам қўйдим,
Фараз қил сен ҳам.
Достонимда албат
Булар бут бўлар,
Сўнгра сенинг ишқинг,
Тоза, пок меҳринг,
Сувдек суқинг билан
Шуҳратим тўлар!

* * *

Хаёлларим чигал...
Кўзим юмулган.
Ширин уйқу андак
Мизғитган экан,
Кўкрагимга жиндак
Шабада тегди.
Чўчиб турдим,
Уйга бир хотин кирди:
Сил башара,
Кўзи олчадек қора.
Устида бор эди
Бамазий қўйлак.
Бир қаради менга,
Қалбим титради.
Ғижжак билан чалган
Мунгли бир куйдек
Титроқ овоз билан
Шивирлаб аста
Дарров уй тўрига
Бориб, одамга

Алланарсаларни
Сўзлади тез-тез...

Сўнгра нафас олди,
Сўнгра тинчиди.
Менга яна боқди,
Мен яна қўрқдим.
Яқин келиб менга
Кулиб бирпасда:
«Хуш келибсан, синглим,
Уксима, опош!»—
Деди. Бошларимни
Силади ёввош.

Кўзларимга тушди
Хаста нигоҳи.
«Уксик эканимни
Ким айтди сенга?
Кимсан?
Қандай билдинг?
Қандай биласан?
Нега меҳрибонлик
Айлайсан менга?»
Деган бўлиб мен ҳам
Кўзни олмадим.
Сирли кўзга боқди.
У жувон ҳам тез,
Ва у одам деди:
«Хотиним Маро,
Бу ҳам ғариб...
Қизим, тортинма ҳаргиз!»

Узимда йўқ каби
Очоқлаб кетдим.
Намхуш киприкларим

Яна шип-шилта...
Яна томчи томди.
Яна кўз ёши.
Севинч ёши билан
Тўлди дил шунда.
Энди сабо мени
Излаб тополмас,
Эҳтимолки, офтоб
Мени ахтарар.
Унгирларга борар,
Тоғларни қарар,
Тепаларда тентиб
Боғларга борар...

Шодлигимдан уйқу
Қочди бир гўрга.
Уйим узун...
Кўзим ёнди чарақлаб.
Энди чиқмайман мен,
Сабо еллари,
Йиғлаб кўчаларга,
Бахтим сўроқлаб!

* * *

Сирли кўзим ухлар,
Алла қил, отам!
Ширин тушлар кўргин,
Алла қил, Маро,
Мени кўргин, мени...
Сайр этган бўлай
Юзларимда шодлик,
Чаманлар аро.
Эҳ, уйқусиз туннинг
Чўзиқ ўйлари,

Эҳ, ўйларим —
Қанот ёзган каптарлар,
Эҳ, каптарлар — юмшоқ,
Момик оқ парлар,
Эҳ, оқ парлар,
Учинг само бўйлари,
Учинг ўксик дилни
Бирпас аллаланг!
Бирпас ўксик дилни
Сомон йўлларида
Қийқириб учинг.
Овунтиринг,
Адо бўлган кўнгилни.
Учинг! Учинг! Учинг!
Оқ парлар, учинг!

• • •

Шундай хаёл билан
Ухлаб кетибман.
Туш аралаш менга
Сезилди шарпа,
Боқсам: хом сут каби
Кўкимтир саҳар.
Маро ўз-ўзидан
Мунгланар сатта...
Секин бош кўтардим
Маро илжайди:
«Ҳа, оппогим, синглим,
Ургилсин опанг?
Ҳали эрта, ухла,
Ухлайлик икков!
Заводига ишга
Жўнади отанг»—

Деди. Жони билан
Роса эснади.
Пешонамни силаб
Енимга ётди,
Мен ҳам эснадим,
Кўзларимни юмдим,
Уйқу, кел бери!

* * *

Баргларда оқарди
Ёқут томчилар,
Булут чодир тикди
Каҳрабо эрта.
Маро сочларига
Қилдек ингичка
Тиғи офтоб инди
Живиллаб эрка...
Нафасларим шунча
Ичдан келали.
Бутун ҳаволарни
Ютгудек бўлиб.
Ойна орқасидан
Осмон боқади,
Зангор тозаликка
Кўкси зич бўлиб...

Маро жоним, тургин,
Тургин, айланай!
Офтоб ёзди
Олтин кокилларини,
Эҳ, қандайин дилбар
Бўлди бу эрта,
Қара. Зангизўрнинг
Соҳилларини.

Қара, булутларнинг
Хил-хиласини,
Яшил ўрмонларнинг
Салқинини кўр.
Тургин, Маро жоним,
Тургин, ўргилай,
Елни тароқ қилиб,
Сочларингни ўр!

Гиргиттонинг бўлай,
Табиат пари,
Майсаларинг гилам,
Кўкинг соябон.
Гўзаллигинг сенинг
Ажаб бепоен,—
Пой изимдан тортиб
Уфқдан нари!..

Сени энди билдим,
Сенга қардим.
Нафасларим — ел,
Кўкрагим — осмон.
Сени — етимликнинг
Оқиқ ватани.
Улим олдида ҳам
Ҳеч унутмасман!

* * *

Кичик кулбачани
Айлаб тарк шартта,
Маро билан
Қўшни боғларга чиқдик.
Сатанглардек қадди
Кеккайган олма,

Маро билан бирга
Биз уни өгдик.

Маро деди:
«Синглим,
Қайси ёқдансан?»
Дедим: «Осмон» деган
Капа тагидан.
Деди: «Саркис менга
Айтди «етим» деб».
Дедим: «Азоб чекдим,
Юрагимни еб».
Деди: «Отанг ўлган,
Онанг ҳам ўлган?»
Дедим: «Қариндошим
Йўқ ўзга мendan!»
Деди: «Кўзларингдан
Айланай кўзим,
Мен ҳам ғариб, синглим,
Кўнглим яримта».
(Умрин эртагини
Сўйлади бутун.)
Яна кўнглим оқди,
Кўксим шип-шилта.

* * *

Маро билан роса
Тўлиб дардлашдик.
Юрагимни энди
Бўшатдим мен ҳам.
«Умр шунча қиммат,
Шунча озгина,
Шунча қисқа даму,
Нега дарду ғам?»

Дедим: «Саҳардаги
Булбул оҳидек
Умр қаёқларга
Борар номаълум».
Деди: «Саркис деди:
Жангга чиқамиз
Ёки ёруғ жаҳон,
Ва ёки ўлим!»
«Ростдан, Нахшон ука,
Токай, бу хўрлик?
Токай, бошимизда
Баднома кўлка?
Қўйки, озод бўлсин
Оҳудек яйраб.
Осмон каби тоза
Бўлсин бу ўлка!
Жангга чиқасанми,
Қўлингдан тутсам?
Нахшон, оппоқ синглим,
Чопарми кўнглинг?
(Ўз-ўзидан ортиқ
Қалтираб кетди.)
Ушла қўлларимни,
Бер, ука, қўлинг!»
Юрагимга ботди.
Маро сўзалари.

* * *

Ҳаргиз ажаб ўйлар
Кўз очиб кетди,
Бир нуқтада тинди
Нигоҳ кун бўйи...
Энди чинакамдан
Уй босиб кетди...

Бениҳоят юрак
Тепкиси ошар,
Ичдан лавалардек
Олов ёнади.
Арарати бунча
Кибор боқади,
Ҳаёт буюклиги
Ундами яшар?

* * *

Билмай қолдим,
Куннинг ботганини ҳам,
Каптар қони каби
Шафақ ним қизил...
Ҳамон юрагимда Маро сўзлари,
Кўксим тош босгандай,
Роса вазмин — зил...
«Маро, Саркис мунча
Кеч қолди экан?»
«Келиб қолар, Нахшон,
Шошма, ҳалзамон».
Кута-кута уни
Кўзлар тўрт бўлди,
Кута-кута уни
Юрак бўлди қон.

Ой ҳам чиқди,
Ойдаи Саркис ҳам келди.
Кўнглим тилсим эди,
Бўлди чароғон.
Пешонамни силаб
Бағрига босди,
«Меҳр» деган шундай
Кучлими ростдан?

Деди: «Яхшимисан,
Ғарибим, қизим?»

Дедим:

«Раҳмат ота».

(Ичим шув этди.)

Энди кўкрагимга
Шабада тегди,
Кўнглим ўксиб кетди

Яна беизим...

Кипригимдан босди

Хаёл вазмини,

Утган кунларимни

Эсимга олдим.

Уйларимни яна

Азага солдим,

Сўрамасдан сира,

Эрким измини.

Маро деди:

«Нахшон, яна хаёлим?»

Яна орзиқарми

Юракчанг сенинг?»

Саркис ичар экан

Оби ёвгонни

Шунда кўзларимга

Боқди-да, менинг,

Авзойимни бузмай,

Секин, салмоқли

Оҳанг билан деди:

«Қизгинам, Нахшон,

Утканларга қайғу

Чекма, оппоғим.

Чаман-чаман боғлар

Олддадир, боқсанг!»

(Шетда бирпас тўхта,
 Оғир бўл, шоир,
 Сенга уларни мен
 Таништирайин.
 Ошна бўлсин Саркис
 Ва дилбар Маро.
 Сўнгра ҳикоямни
 Давом этайин.)
 «Саркис, ўша мени
 Емғирли тунда,
 «Тургин, оппоқ қизим,
 Юр!» деган киши
 Қирқ бешларга борган.
 Манглайи тириш.
 Меҳнат кўчасида
 Дув тушган тиши.
 Узоқ ўтмишда —
 Якка подачи.
 Қайғу найларига
 Жўр бўлиб ўсган.
 Қочай деса
 Умр азобин ташлаб,
 Йўлларини зулм
 Тоғлари тўсган.

Гарданида кўм-кўк
 Моматалоқ из,
 Елкасида синган
 Илғай қамчилар.
 Олис тарихида
 Хол бўлиб қолган
 Балки... кўэларида

Томган томчилар...
«Бир парча нон» деган
Умр савдоси
Уни кўчаларда
Сарсон айлаган.
Қуллуқ—ибодатнинг
Жазо кишани
Алдаб ялтираган,
Кўзин бойлаган.

У ўз тили билан,
Шундай дер эди:
«Эсдаликларимнинг
Салобати зўр,
Айтай десам
Бутун кечмишларимни,
Сўзга келмас тилим сира...
Мана кўр.

Адаш гапираман
Ҳалитдан
Эй, ҳуш!
Қанотланма узоқ,
Қанотланма туш!
Сенинг тилинг аччиқ,
Сўзларинг аччиқ,
Аччиқ аламларни
Кўзгаб қўясан.
Эсларимга солиб
Куйган ёшликни,
Кўзларимдан бир жуфт
Чашма ўясан!»
Тошлар ўяр,
Тоғлар ҳайбатин ёрар?

Кўз нурларин тўкар
«Силлиқ бўлсин» деб.
Унинг умри шундай.
Унинг умри — тоғ.
Воясига етган
Сабри қайғу еб.

Маро унинг жони.
Маро — хотини.
Анча зиқроқ.
Аммо дилкаш ва тирик.
(Ахтарсангиз,
Унинг бор бисотини,
Ҳар кулфатда чиқар
Саркисга шерик.)

* * *

Кунлар ўтди бир-бир,
Ойлар саналди
Маро билан нуқул
Сен-сенга ўтдик.
Дунё гапларини
Тинглаб биришта
Ую фикрим ўсди
Аланга — ўтдек.

Кунлар ўтди бир-бир
Сувдай туташиб.
Кундуз — оқшом билан,
Кеча — тонг билан.
Эй!.. У кунлар,
Кунлар,
Менга онг берган.

Эслар экан,
Кўнгил кетар ушалиб...

* * *

Бир кун.
Танҳо эдим
Мен ўзим ёлғиз.
Саркис ишга кетган,
Маро йўқ эди.
Шамол тезлигида
Кирди бир йигит,
«Маро қани?»— деди.
«Маро йўқ»,— дедим.

Кўзларимга тушди
Нигоҳи қиё.
Ким экан бу?
Бунча чиройли экан?
Юрагимда пайдо
Бўлди бир тикан,
Гўё тимдалади...
Айлади қийма.

Не бу?
Нега юрак ҳал-ҳал эзилди?
Нега шиша каби
Чил-чил синди дил?
Не бу?
Нега, сури киприкни сузди?
Нега, ўз-ўзидан
Сўз йўқотди тил?
Суқим оқиб кетди
Гўё пойида.
Лабларим ҳам ажиб

Қалтираб турди.
Кўкрагимда худди
Бир бало юрди,
Аччиғ-аччиғ ботиб
Юмшоқ жойида,
Дедим: «Маро йўқ-ку,
Не ишингиз бор?»
Деди: «Шундай бекор,
Тортма сен озор».
Дедим: «Озори йўқ
Қатрача ҳам ҳеч».
Деди: «Хайр бўлмаса,
Келарман сал кеч».

Кўзларини олмай
Тикилди менга.
«Кетма!» дегим келди
Сансираб уни.
Бирдан шартта чопиб
Чиқди эшикдан.
Орқасидан чопдим.
Юрак тутуни —
Кўз олдимни этди
Тундай қоп-қора;
Қалбим узра сездим
Бир жароҳ — яра...

Қандай сезги экан,
Уйчан айлади?
Хаёлимни бутун
Олиб қочди у.
Борлигимни чамбарчас
Бойлади.

Билсам... билсам кейин
Севгим экан бу!

* * *

Маро келди. Айтдим.
У деди: «Кўрдим».
«Ким у йигит?»— дедим,
Мародан сўрдим.
Сезди шекилли-да,
Кулди оҳиста.
Лабларини очиб
Худди оқ писта.

Деди: «Ашот деган
Ишчи бир йигит.
Газет, китобларга
Ҳарфлар теради.
Яқинда у ўзи
Масковдан келган.
Бир хил пайтлар, шундай,
Келиб туради.

Нима бало, Наҳшон,
Не бўлди ўзи?»
Уят оғир келди,
Бошимни босди.
Яна Маро деди:
«Уялма, қўзим,
Айткин нима бўлди?
Не олиб қочди?»
Қалбим деди:
«Айткин, севаман, дегин»...
Тилим таржимонлик

Қилолмай қолди.
...Шундай қилиб, севги,
Биринчи севги —
Киши билмас қилиб,
Кўнглимни олди.
Қани, Ашот бола,
Кўзлари қора?
Қани, юрагимни
Эзгучим менинг?

Умрим бино бўлиб
Билмаган эдим,
«Севги нима?
Нега орзиқар кўнгли?»
Уни бир кўрдиму,
Биргина кўрдим,
Кўз ўнгимда босар
Мисоли буткул...

Ким экан у?
Нега дараги йўқ ҳеч?
Езги сувлар каби
Ташлаб кетдимиз?
Қайғум тоғдан ошар,
Яна қайгули
Чорраҳага йўлсиз
Ташлаб кетдимиз?

* * *

Бир кун
Отам Саркис

Қайгули қайтди.
Қовоғидан худди
Қор ёғар эди.
Кунги одатини
Айлаган канда:
Ювинмаган
Афти кир, моғор эди.
Ҳеч бирон гап уни
Овинтирмади.
Сурункаси «ух» деб
Олди оғир дам.
«Нечун?»— деди, Маро,—
Саркис, муңчалик,
Ортиқ қайгулисан?
Тушди қандай ғам?»

«Сўрамагин».— деди,
Энтикиб Саркис.
Анча вақт сира
Сўзломмай қолди.
Деди: «Бу кун кундуз
Горген қамалган».
Упкасини қийнаб
Бир нафас олди.
Ки, қайтариб яна
Чиқарганда дам
Лампа пир-пир
Этди-да, ўчди.
Танимайман ким у,
Аммо Саркиснинг
Қайғусига шерик бўлдим.
Қалб кўчди.

Алланечук ўйлар
 Уйлаб, охири
 Энди кўзим андак
 Мизгиган экан,
 Бирдан эшик
 Қаттиқ тақиллаб кетди.
 «Маро»,— дедим.
 Саркис: «Жим қизим»,— деди
 Бирпас жимлик тушди.
 Пашша гинг этмас.
 Борган сари
 Қўрқиб юрак ўйнайди.
 Яна тақиллади.
 Яна ва яна...
 Саркис турди.
 Юрди. Уй ўртасида
 Қотиб қолди.
 Билмай қай вазиятда.
 Қоронғуда Маро
 Кўзга кўринмас.
 Бирдан Саркис
 «Кимдир?
 Ким тақиллатган?»—
 Деди. Ташқаридан
 Хирри бир овоз
 «Очинг!»— деди.
 Саркис эшикни очди,
 Уй ёриди.
 Лампа ёқилди. Уйга
 Кириб келди.
 Уч нафар — полиция.
 Бирин аста бураб

Узун мўйловин:
«Саркис Абовянми?
Денгиздан денгиз—
Буюк Арманистон
Хукуматининг исмидан
Қамоқ қилдим».

Тинтингиз!
Тинтиб кетди.
Уйни ост-устин қилди.
Чидолмадим сира
Йиғлаб юбордим.
Маро ҳўнгиллади.
Бир азо турди.
Саркисга мен
Узни ташладим, маҳкам
Қучоқладим сиқиб,
Бошимдан ўпди.
Ҳеч гап гапирмади —
Тоғлардай мағрур,
Қўллар каби сокит
Тинч туриб берди.

Тинтиб бўлди,
Топмай ҳеч бирон нарса.
Гумон билан қараб,
Саркисга тикка,
У шоп мўйлов
Кулиб: «Олингиз!» — деди.
«Отажоним, отам,
Омон бўл, омон!»
«Омон бўлгин, Маро,
Нахшон, сиқтама», —
Деди. Уни шартта
Олиб чиқдилар,

Йиглаб хунибийрон,
Қолдик саргардон.
Қаттиқ тегди дилга
Қўну қўшнининг
Шивир-шивири-ю,
Тек томошаси!..»

«Уйқу уйқу бўлмай
Ўтди кечаси.
Ой ой бўлмади-ю,
Ғам берган бўлди.
Юрак лахта-лахта
Қон билан тўлди.
Мунча серқайғу-кан
Умр кўчаси?»
Яна кўнгил узра
Қайғу ҳароми,
Яна кўзларимдан
Сел равон оқди.
Нечун-нечун Масис
Хароба боқди?
Бунча ўгай бўлди
Ҳаёт ороми?»

Бутун туни билан
Марони бирам
Ҳол-жонига қўймай
«Айт»,— деб зўрладим:
«Нега Саркисимни
Қамоқ қилдилар?
Недир ахир унинг
Гуноҳи?»— дедим.

Деди: «Синглим, Нахшон,
Асти сўрама.

Кўпга келган бало,
Недир чораси?
Сен сўрайсан, қўзим,
Оҳ, билсанг эди,
Юрагимнинг қонар
Дардли яраси...
Ҳали ҳоким экан
Бу итваччалар,
Елкамизда тинмас
Ҳали кўп гаврон.
Келар ахир бизга
Умрнинг гали.
Келар ахир бизга
Елкамизда тинмас
Баҳори даврон.

Масков, Петрбургда
Октябрь яшар.
Октябрки, буюк
Инқилоб номи.
Бизга паноҳ берар
Фақат қўзғолон.
Қўзғолсакки, синар
Бу зулм дами!

Ҳозир бутун ватан
Безгак қўйнида...
Шимарилган заҳмат
Халқнинг билаги.
«То денгиздан денгиз —
Буюк давлатим»
Деган дашноқларга
Улим тилагин!

Отанг ҳаддан ортиқ
Сабри тугаган.
«Қўзғолсак-чи,
Ватан боғбони бўлсак,
«Умр деган майга
Маст бўлиб тўйсак»,—
Деяр эди ҳаргиз.
Кўргилик экан.
«Горген қамалган» деб
Қайғули эди.
Узи-чун ҳам
Еган экан қайғуни.
Қўзғол, синглим,
Қўзғол, заҳмат армони!
Ағдар фалакни ҳам
Соя бермаса!»

Сатта йиғлаб сўзлаб,
Эди юракни,
Ухламасдан аранг
Тонгни ёритдик.
Кўзга кўринмади
Тонг табнати.
Гўё уни ҳам биз
Дардда ҳоритдик.

Ота-онам ўлиб,
Шундай куймаган,
Шундай ёзилмаган
Эди юрагим.
Эҳ, юрагим,
Сирдош, ҳамроҳим менинг,
Наҳот, очилмагай
Кулиб тилагим?

«Тонг оқарди,
Тонгда турди-ю, кетди
Аламига сира
Чидолмай Маро,
Билмам қайга кетди,
Кимга арз этди?!
Яна кўнглим, қаро,
Хаёлим қаро.

Яна офтоб ботди,
Яна кеч тушди.
Яна юрак қўрқиб
Битталаб тепар.
Қаерларда сарсон,
Тентиб саргардон:
Маро нечук бундай
Кетди беҳабар.

Қош қорайган вақт,
Қон қора қақшаб
Маро келди йиғлаб:
«Куним қурсин», деб.
«Кетди бошимиздан
У ғамхўр соҳиб,
Жаллодларга, Нахшон,
Қирон келсин», деб.
«Кеча Горген деган
Қамалган учун,
Завод ишчилари
Йиғин қилишган.

Шунда отанг қаттиқ
Гапирган экан;
Уни қамаганлар
Фақат шунинг-чун:
Билмам, энди Нахшон,
Охири қандай?
Бахайр бўлса, гўрга.
Емон бўлмасин.
Биттагина паноҳ,
Қариндошим шу.
Айткин-айткин, синглим,
Уҳ... кўп кўрмасин!»

* * *

«Шундай кунлар ўтар...
Утарди кунлар;
Севинч ошна бўлмай
Умрга бином.
Маро менга ажаб
Сўзлар пишитди:
Айтиб берди
Дунё сирларини тамом

Кўзларимга гўё
Офтоб беркинди.
Узоқларни кўрдим,
Кўрсатди Маро.
Билдим. Билиб етдим
Билдим мен энди,
Билдим оқи қайси,
Қайсиси қора».

* * *

Яна кеча. Азон.
Кундуз. Намозшом,
Яна кунлар елдай
Учиб ўтдилар.
Борган сари
Исён отар бўлди дил,
Ўз-ўзидан
Оғир босиб кўп ўйлар.
Нечун бунча хўрлик
Бунчалик жазо?
Ёки вабо келди
Этмакда хароб?
Ёки қон қусмоқчи
Саргайиб сароб?
Нечун-нечун бизга
Бунчалик азоб?

Живиллади менинг
Аъзойи бадан.
Яхши билолмайман,
Нега, нимадан,
Гўё нигоҳ ўқи
Тешса осмонни,
Гўё парчаласам
Йиқиб тоғ-тошни.
«Йўқол, осмонимни
Қорайтма, булут!
Йўқол, исёнимдан
Қўрқмайсанми, а?
Йўқол, ҳаёт боғин
Хароб этган сел!
Йўқол, йўқолмасанг,
Хароб втаман!»

«Май кунлари эди,
 Ел ёзар куртак.
 Олам бутун кўм-кўк
 Кўкарган эди.
 Қора атлас кийиб
 Эгнига кеча.
 Кўчаларда санқиб
 Тинч юрган эди.

Узим якка, уйда
 Маро йўқ эди.
 Эшик тақиллади,
 «Кимдир? Ким?»— дедим.
 Ҳеч ким жавоб бермас.
 Қалтироқ турди:
 «Кимсан? Айткин, кимсан?»
 Қўрқдим. Дим бўлдим.

«Нахшон!»— деди.
 Худди Саркисга ўхшаб.
 «Ота!»— дедим, очдим
 Дарров эшикни.
 Ким бу? Яна ўша!
 Яна у келди.
 Севгимними айлай
 Изҳор, қайғумни?
 Нигоҳ деган шунча
 Қаттиқ бўларми?
 Юрагимга ботди
 Мисли наштардай.
 «Маро қани?»— деди.
 «Кеп қолар»— дедим.

Йўтал тутди уни
Бирам пайдар-пай...

Сира, бечора-чи,
Дам ололмади;
Дарров чаккасидан
Тутдим. Тўхтади.
Бош кўтариб менга
Тикилди яна,
Қогдим. Гўё қоним
Совиб тўхтади.

Унутибман ўзни,
Хушим қочибди —
Қўлларимни унинг
Бошидан олмай,
Ушлаганча анча
Туриб қолибман...
(Эҳ, эсимга уни
Қўй шоир, солма;
Уни эслаганда,
Бағрим ёнади.
Юрагимда аччиқ
Дард яра очар...
Унинг хаёллари
Кўнглимда турсин,
Уша ердә чучук,
Бамисли очар.)

* * *

«Маро келди,
Кўзи соққадек ўйнаб.
Алланарса учун

Шошилган каби.
Шодлик билан қайғу
Қўшилган эди
Унинг юзларида...
Титради лаби.
Уйда ким борига
Бўлмади ҳайрон,
Ашот билан
Қўлин бериб сўрашди.
Кейин, иккаласи
Бир четга бориб,
Билмам, нималарни
Узоқ гаплашди...

Билармикан менинг
Пок севгимни у?
Севармикан мендай
У ҳам энтикиб?
Билмай қолдим.
«Хайр»,— деб эшикдан чиқди.
Уч кунлик ой — кўкда
Уроқдай эгик...

Маро чуқур хаёл
Суриб ўтирди.
Гапирмади. Мен ҳам
Чурқ этмай турдим.
Бир қаради менга,
Мен секин кулдим.
Кулмади у,
Кўзни кўчага бурди
«Нахшон,— деди,—
Қара, ойнадан бундай,

Тунми кўчадаги,
Қоронғуми, а?
Синглим,— деди,—
Жоним, кўр роса, мана
Бутун жаҳон
Шундай,
Қоп-қора тундай!»

«Уч кунлик ой
Кўкда камонча, синглим,
Афсус...
Саркис отанг
Биз билан эмас!
Балки азоб чекар...
Балки...
Нахшон, эй,
Балки ҳушдан кетган —
Узини билмас!

Айткин, ойга,
Салом айтсин бизлардан.
Урни йўқолмасин деб
Сенинг учун
Маро билан Нахшон
Чиқалар — десин,
Кўрсатмакка меҳнат
Сутининг кучин!
Чиқасанми? Нахшон!
Отанг ўрнига,
Отанг меҳри сенга
Камар боғласа
Чиқасанми, кўзим,
Жангга мен билан,

Бу кун-эрта сени
Жангга чоғласа?

Токай, умр деган
Сабил бўлади?
Токай.
Бошдан нари
Қолар ордона!
Синглим,— деди,— ростлан,
Қўрқма, мардона —
Бўлди, бизни энди
Зўр жанг кутади!
Қалтирама, Нахшон!
Қўрқма, оппогим,
Ол қўлингга буни,
Маузер дейдилар.
(Отиш, ўқ солишни
Ўргатди менга.)
Буци! «Енгсин» дея
Дўстлар бердилар».

«Қалтирама!»— деди,
Қалтироқ қочди.
Кўзларимни ёнган
Билдим шер кўзидай.
Марожонни роса
Қучоқлаб ўпдим.
Ўзни сездим кучли
Афсона девдай!..
Парча-парча синган
Сабр косаси...
«Тўхта,— дедим,— қўрқув,
Отиб ташлайман!»

* * *

Бир кун ўтди,
Яна икки кун ўтди,
Ёзги сувлар каби
Ошиқар юрак.
Ургиламан тилак
Пок юзларингдан,
Севгим бахти сенда
Айланай, тилак!..
Кўрса эди,— дейман,
Саркис Нахшонни,
Эҳтимолки, бирпас
Ҳайрон қоларди.
Емғирли тун
Тушиб эсига ногоҳ,
Балки узоқ... толиб
Хўп ўйланарди...
Кўрса эди,— дейман,
Мени шу чоқда
Балки кўкрагига
Босарди маҳкам...

.....
Турма захни тортиб
Ётган дадамнинг
Урнига мен, мана!
Жанг, қўйнингга ол!

* * *

Сел юрдими?
Ёки турди зўр қуюн,
Ёки денгиз тошди
Қирғоқларидан?

Ёки тоғлар синди,
Ёқилди фалак?
Олам тўлди ўқнинг
Қирғоқларидан...
Дарё пешновига
Қўшилган сувдек
Мен ҳам кўчаларда
Шер бўлиб кетдим.
Унг қўлимда
Маро берган маузерча,
Чап қўлим ҳам ўзи
Маузер бўб кетди.
Жангни сенга
Тасвир этолмас тилим,
Трах-трахлатиб
Босди пулемёт.
Шовқин-сурон,
Қий-чув. Тўполон,
Бос!
От!
Қалтирайди, агар,
Эсласам дилим».

* * *

Жон ҳалпида ҳамма
Чопар илгари...
Маро нима бўлди?
Не бўлди, қўзим,
Бирдан шартта тушди...
Юмулди кўзи.

Жигарим!.. Жигарим!..
Вой, ўлайиң, тўхга,

Тўхта, кетмай-тур.
Ургилайин сендан,
Айланай, Маро.
Сен эмасми эдинг
Ширин туш кўриб,
Сайри жаҳон этган
Чаманлар аро?
Қандай чидай олар
Нахшонинг ўлгур,
Кетдингми сен?
Войдод, мен ўлай... Маро.
Вой мен ўлай, синглим.
Жигарим! Жигарим!..
Эҳ, бечора.
Бағрин сиқимлаб ётар
Кўм-кўк -- моматалоқ
Бўлди юзлари.
Мунча хунук экан,
Жоннинг талашини!
Бир умрга юмди
Қора кўзларин.
Йиғлаб, ҳушим қочиб
Бошим айланди.
Мен ҳам таппагина
Ерга ташландим.
Қўлтигимдан биров
Тикка кўтарди.
«Кимсан? Маро ўлди,
Ашотим», — дедим.
«Йиғлама, қиз Нахшон,
Йиғлама сира.
Енгув бизнинг қўлда.
Ватан бизники!..
Маро, қурбон бўлган.

Қурбонлар аро
Еки бир юзинчи
Еки мингинчи.
Чоп илгари!
Югур!
Олдда жанг. Нахшон!»
Шу фурсатда
Бирдан муазерим учди,
Унг қўлимга худди
Тош келиб тушди
Жуда қаттиқ...
Азоб... Кетибман хушдан».

* * *

Шундан кейин...
Менинг ҳušим йўқолган!
Бундан бошқасини
Эслай олмайман.
Ҳушга келсам:
Қўлим оғир... боғланган
Ҳал-ҳал каби...
Ердан кўтаролмайман.

Бошим узра отам
Саркис ва Ашот.
Билмай қолдим
Кундуз ёки кечмиди?!
Гўё энди кўрган бўлдим
Шу кезде
Дунё кўриб,
Кўрган бўлсам севинччи!
«Ота,— дедим,— Маро...»
«Йиғлама,— деди.—

Йиғламагин, қизим,
Йиғлама, Нахшон,
Юрагимни сен ҳам
Тиғлама!— деди.—
Омон бўлгин, қизим,
Омон бўл, болам!
Майиб қўлни кўтар,
«Урра»,— де эркама.
«Енгув бизнинг,
Ватан бизники, Нахшон»,—
Деди Ашот.
Гўё шу сўзлари ҳам
Менга «севаман» деб
Эшитилганди...

* * *

Шодлигимни сенга
Қандай англатай?
Кўм-кўк ўрмон каби
Барг ёзар ўйим.
Аралатдан юксак
Ҳавасларим бор.
Қаддим расо энди,
Сарвидек бўйим.
Дардли юрагимда
Қайғу ўрнини
Университетнинг донгли
Клуби олди.
Дардни қувдим
Умрим дарбозасидан,
Энди сарсон бўлиб
Кўчада қолди!

Айта берсам,
Тамом бўлмас дафтарим,
Унинг ҳар бетиди
Ешим изи бор.
Эслаб қўлдан учар
Хаёл — каптарим.
Ҳар қаноти дийдам
Нурини олар.
«Отам, акам», — дейди
Сирли кўз отам,
Пешонамдан ўпган
Билан тўймайди,
У саломат ҳали...
(Эҳ, қандай яхши!
Уша борки, кўнглим
Ярим бўлмайди!)

Маро кетди...
Шамдек липиллаб ўчиб,
Кузги япроқ каби
Пириллаб кетди.
Баҳорга тўймаган
Капалак каби,
Ўлим ногаҳондан
Чийиллаб кетди...

Севгинг ҳали борми,
Ҳаётми? — дерсан.
Севгим ҳали яшар
Кўнглимда, ўлмас!
Фақат, севгувчим йўқ.
Уни ҳам кўдим.
Шундан бери дилим
Хаёлида маст...

Эсларимга тушса
Йилларнинг кўйи,
Юрагимни худди
Егудек бўлар.
Борлигимда ажаб
Қалтироқ туриб,
Киприкларим жиққа
Еш билан тўлар...

Эсламайин дейман,
Эсламай дейман,
Майиб қўлим яна
Солар эсимга.
«Бир қўлим-ку, майли,
Жонни бераман!—
Дейди,— кураш бўлса,—
Қалбим ичимдан».

Хотима

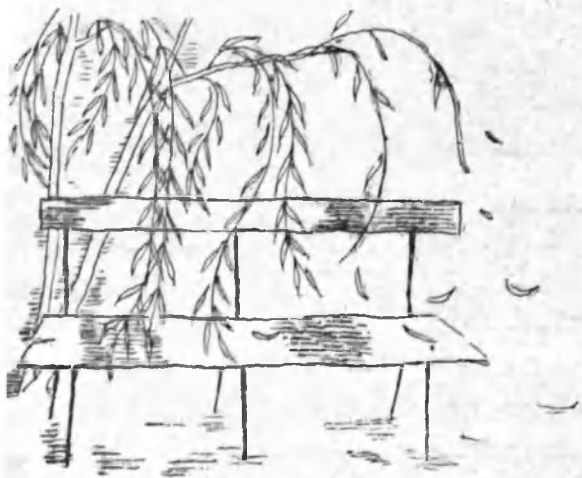
Шабада болалардай
Гулзор узра шўх,
Ой фанорини
Ёқди қиз оқшом.
Яша!.. Сен келдинг,
Севгилим Нахшон,
Сув қизи, сувсарим,
Киприклари ўқ.
Умрингнинг эртагин
Айладим тамом.
Аммо ўзимни ҳам
Ичим чиқмади.
Ўқиганда, азиз ўқувчи,
Ундан

Оз бўлса ҳам,
Хурсанд бўлса бўлади.

Тунлардан мен анча
Хафа ҳам бўлдим.
Бир бет тўлғизмасдан
Тонг отиб қолар.
Эртагингдан ҳали
Кўпи хом қолди.
Вақти билан асл
Яралар улар.
Майли, умринг сенинг
Туганмас дoston,
Ёзган билан ҳали
Тамом бўлмас у.
Кулма. «Шугинами?»— деб
Мендан, Нахшон!
Мен ўйлаган шеърнинг
Бошгинаси бу.
Фақат чарчаб қолдим,
Мен шуни айтай,
«Шоир сўзи бу»,— деб —
Ед қилиб олгин.
Агар, Ватан сенга
Яна «Чиқ!» деса,
Киприкларингни ҳам
Уқ қилиб отгин!..

Ереван — Самарқанд, 1934.

ДРАМА

АТЛАС

Үн бир кўринишли драма

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

С. Н. М а м а н т о в — қари профессор.

Н о з и м К а м о л о в — доцент.

О р з у м а н д — студент.

А т л а с — студентка.

Қ у м р и — студентка.

БИРИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Профессорнинг кабинетига кирадиган хона. Узоқда скрипка ўйнайди.

О р з у м а н д

Баргларда ухлаган тинч ҳаво,
То баланд сурайё зангори.
Қалбимда биргина шеър яшар,
Уйимдан ясанмиш ангори.

Хаёли — севгимнинг висоли,
Мазмуни — ойлардан оппоқдир,
Кўнглимга ҳар нарса юмшоқдир,
Гўёки ҳар нарса мисоли.

У, умрим уфқида бир шафақ,
Инжудир тонгларда оқарган.
Баҳори боғимда барг ёзган
Бир гунча чечаклар... бир юмшоқ.

П а у з а

Кутгани, унга кўз тутгани
Термилиб қарайман йўлига...

П а у з а

Бир баҳор оқшоми... ой қулар сузгун,
Титрарди баргларнинг сийрак сояси.

Бир кўрдим. Бир кўрдим, айлади тутқун,
Тўлди ишқи билан дил пиёласи.
Ичдим хаёлида масту беқарор...
Меҳрим гўё сувдек пайига оқди.
У бўлди қонимга қон қўшган табиб,
У келди, руҳимга севинчлар тақди,
У келди, ишқимни айлаб ихтиёр.
У келди, нурлардан яралган малак
Э, шеърим бўлсайди шу баланд фалак,
Айлардим бутунлай унга бир ёдгор.

Пауза

Атлас киради.

Фан агар топширса элчилик,
Учардим шу баланд фазога.
Кўрардим қайси бир сайёра
Оламда бахтлидир бизчалик!
Эркимни юракнинг ижоди
Эмарми мазмунини ҳаётдан?
Унда ҳам одамзод авлоди,
Ҳақлими шеърдан, мамотдан?
Унда ҳам севилган қиз-йигит
Шундай тинч ва сарин оқшомлар
Кутарми севганини орзиқиб?

Атлас

Шоирлик хаёли.

Орзуманд

Ҳа, Атлас, шоирлик юксакдир,
У жигар қонидир, у юрак.

У ҳамма. Ҳар нарса, у бутун,
У ҳаёт, у қулган муҳаббат,
У анча чалинган мусиқа.

Пауза

Атлас

Ҳаёл ҳам қиссан ҳаётдир
Ҳаёлдан ҳақиқат рўй бериб,
Тағин биз унутилиб кетмайлик!

(Кулади.)

Орзуманд

Юракни унутмоқ мумкинми,
Инонки, ҳеч қачон, оппоғим!
Унутмоқ ихтиёр айламас
Бу юрак... зотан бу бечора
У хилда зўр кучга моликмас!

Атлас секин бош кўтаради. Орзуманд Атласни бағрига босади.

Кўзлари шаҳло қиз.
Инонгин!

Атлас Орзуманднинг тугмасини ўйнаб туриб, кўкрагига бош қўяди. Орзуманд қучоқлаб ўпади. Атлас бошини солиштириб қолади. Орзуманд унинг бир қўлини ушлаб тикилиб қарайди. Атлас бетоқатланади.

Ҳа?

Атлас

Борай...
Эртага имтиҳон.
Ховлига кун билан бормадим,
Дарсдан сўнг мажлисда...

О р з у м а н д

Майлинг, қиз.

А т л а с

Овора бўлманг, сиз.

Чиқадилар, профессор киради ва уларнинг орқасидан қараб қолади.

Профессор

Нақадар шириндир — тотлидир ҳаёт,
Ешлик, у баҳорги япроқдир, сабий.
Бахтлилар... ишлари тоқату сабот
Бахтлилар тоғларнинг бургути каби!
Буларни кўрганда юрак эзилар,
Баҳорнинг ҳидини сезган қушлардай.
Эҳ... эсиз ёшлигим — соядай ўтди,
Аршига етмади калта тушлардай.
Қани у, қайларда дарбадар, сарсон,
Эй!.. Унинг кўзлари кўр бўлган... ожиз.
Ва аччиқ хаёли... у... узоқ энди
Кулмаган бирон йўл унга севган қиз.

П а у з а.

Қайси ер, қайси ёқ ва қайси аср
Ешликнинг бахтини бу қадар пичмиш?

П а у з а.

Йўқ! Ҳали ёшлигим шамолдай ўйнар,
Ҳали ижодидан толмаган юрак!

Калтираб ўтириб қолади. Узоқда яна музика ўйнайди. Музикага эргашиб гингиллайди, таниш исмларни такрор айтади. Миша, Володя,

Таня, Ира, Орзуманд... Қумри... Шу пайт Орзуманд қайтиб киради. Профессор сезмайди, давом этади.

А т л а с

Орзуманд (ҳайрон). Атлас?! Семён Николаевич... (Юзуриб бориб, профессорни ушлаб, юзига тик қараб қолади.)

Профессор. Да, болам... Ёшликнинг севгиси қийнайди.

(Тез-тез юриб чиқиб кетади.)

Орзуманд. Ёшликнинг севгиси қийнайди?! Профессор севилган? Атласга севилган?

Парда.

ИККИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Бояги. Кундуз. Парда очилиши билан профессор, Атлас боғ тарафга чиқар эдилар. Орзуманд киради.

Орзуманд. Бежиз эмас экан кечаги аҳвол!

Уларнинг ортидан чиқмоқда эди, Нозим киради.

Нозим. Салом Орзуманд!

Орзуманд бирдан тўхтайди, бошини қуйи солиб, бирпас қотиб туради. Сўнг Нозимга бошини кўтаради.

Орзуманд. Салом, ўртоқ Камолов...

Нозим. Хўш?

Орзуманд. Бекор...

Нозим. Ҳали ҳеч ким келгани йўқми?

Орзуманд. Йўқ.

Қумри киради.

Қумри. Салом.
Орзуманд. Қумри...
Қумри. Ҳа?
Орзуманд. Ҳеч нарса. Майли... Кейин...

Шу пайтда боғ йўлидан профессор, Атлас қайтиб кирадилар.

Нозим. Салом, Семён Николаевич.
Қумри. Салом.
Профессор. Салом, салом, болаларим.
Қумри. Семён Николаевич, бугун фақат уч киши тайинланганмиз, холосми?
Профессор. Да. (Ҳаммага) Бугун имтиҳонни янги келган доцент, ўртоқ Нозим Камолов қабул қилади.
Атлас. Мен сизга, Семён Николаевич...
Орзуманд. Мен ҳам.
Профессор. Тобим йўқ, болаларим. Эҳтимол, чқки кишидан қабул қила олмасман.
Атлас. Семён Николаевич...
Профессор. Хорошо.
Орзуманд. Атлас! Семён Николаевич...
Атлас. Хўп. Майли...
Нозим. Биз физика кабинетига (Атлас ва Қумрига.) қани...

Нозим орқасидан Атлас, Қумри кирадилар.

Атлас. Яхшироқ ушланг, Семён Николаевич. Орзуманд билан шарт боғлаганмиз.

Чиқадилар. Орзуманд жим, бўрни ушлаб, тўғри досканинг елдига келиб, бошини солиб туради.

Профессор. Нима бўлди, ўғлим?
Орзуманд...

Профессор. Яхшимас... Сен танласанг, бошқалар ҳам танлайдилар. Яхши эмас!

Орзуманд бу сўзларни Атлас тўғрисида деб ўйлайди. Профессор совуққонлик билан китобни очиб, бир жойини унга кўрсатади.

Мана, буни ушла!

Орзуманд китобни олади. Диққат билан қарайди. Доскага китобдан кўчириб ёзади; уни беркитиб столга ташлайди. Ишлай бошлайди. Профессор анча вақт унга қараб туради. Столига келади. Жим. Кейин юради ва Орзуманднинг ишига бир қараб, тепага чиқади. Орзуманд унинг орқасидан қараб қолади.

Орзуманд... Марҳамат, танлаш ҳуқуқи сизга ҳам берилган, профессор! *(Асабийланиб ишида давом этади.)*

Анчадан сўнг Қумри киради. Орзу индамайди. Қумри секин Орзуманднинг ишига қарайди.

Қумри. Халал бердимми? Вой ўлай, мунча қийин масала.

Орзуманд. Қийин. Атайлаб тайёрланган масала, осон бўладими? Лекин, барибир енгаман!

Қумри. Атайлаб? Нега атайлаб? Ким сенга атайлаб?

Орзуманд. Шунақа! *(Ишида давом этади.)*

Шу пайтда профессор киради.

Профессор. Ха, қизим?

Қумри. Уже, Семён Николаевич.

Профессор. Хорошо. Сени кутиб туришибди.

Қумри. Бюро тайинлаган эдим.

Қумри чиқади. Профессор диққат билан Орзуманднинг ишига қараб қолади. Пауза. Нозим, Атлас кирадилар.

Атлас. Ҳорманг, Орзуманд. *(Атласга бир қарайди ва яна ишига машғул бўлади.)*

Нозим, Атлас профессорнинг ёнига келадилар.

Орзуманд (бирдан тез-тез ишлаб кетиб). Бўлди!
Профессор. Хўш... (Орзумандни ўз столига етак-
лайди.)

Атлас севинади.

Орзуманд. Бўлдими?
Профессор. Бўлди, болам. Қани, имтиҳон даф-
тарчангни бер-чи?

Пауза.

Қани, ўғлим, нима қўяй?

Орзуманд...

Профессор. Айт, болам.

Орзуманд...

Профессор. Ма, ўғлим. Отлично.

Орзу олади, йиғиштиринади, кетмоқчи бўлади. Атлас ҳам шляпа-
сини кияди.

Профессор (Нозимга). Иш плани тайёirmi?

Нозим. Деярли тамом бўлди, Семён Николаевич.

Орзуманд. Хайр. (Чиқади.)

Профессор. Хайр, ўғлим.

Атлас. Хайр, Семён Николаевич.

Профессор. Хайр, қизим.

Атлас. Хайр, ўртоқ Камолов.

Нозим. Хайр, Атласхон, хайр.

Орзуманднинг орқасидан Атлас ҳам чиқади.

Профессор. Славно.

Нозим. Да, Семён Николаевич.

Парда

УЧИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Боғ.

Нозим. Бу қора кўзлар неча баҳорни ўтказди, Атласхон?

Атлас. Нимага керак? Ўн тўққиз.

Нозим. Ўн тўққиз. Умр ажойиб ва чиройли нарса. Бугун ўн тўққиз бўлса, ўтган куни ўн икки эди. Эртага йигирма-ўлттиз... Ёшлик ўн тўққиз. Қўйиб бериш керак, токи ҳусни камолига етиб, ўзига-ўзи хуштор бўлсин. Атласхон, бир нарса сўрайман, йўқ демасизми?

Атлас. Нима?

Нозим...

Атлас. Нима ахир?

Нозим. Орзуманд қанақа йигит, а?

Атлас. Нима қилди?

Нозим. Бекор...

Атлас. Қанақа бўларди, яхши студент. Комсомол.

Нозим. Яхши денг? Уни ҳамма ҳам яхши кўради шекилли? Шунақами?

Атлас...

Нозим. Сиз ҳам яхши кўрарсиз?

Атлас...

Нозим. Яхши кўрасиз-да. Ҳамма яхши кўрган кишини сиз ёмон кўрармидингиз?

Атлас...

Нозим. Ё буларни сўрамайми, аччиғингиз келадими?

Атлас...

Пауза.

Нозим. Да. Севги ёшликнинг моли, Атласхон. Мен ҳам сут билан бет ювган саҳарлардан тортиб, лампанинг нурини аллақаяёқларга олиб қочган кечаларгача, ҳаттоки,

шамолнинг барг билан гаплашгани эшитилган тинч кечалардан тортиб, то лампанинг нурини ўз ёруғлигига қўшиб олган саҳарларгача ўйлайман, ёнаман. Мен ҳам севаман. Севгини изҳор қилиш гуноҳ эмас. Севги — ҳаётнинг устуни. Келганимга бир ой бўлган бўлса, ўшандан берли азобланаман. Азоблайди...

А т л а с. Ким?

Н о з и м. Билмайсиз. Унинг ўйи, унинг ишқи билан яшайман. Мумкин бўлса, юрагимни очиб кўрсатар эдим унга. Жиндак бўлса ҳам шафқати бордир...

А т л а с. Ким ўзи?

Н о з и м. Айтар эдим, тилим бормаиди. Билса эдики у, дунёни унга умрбод бермаганлар. Бир кун, бир кун кучли зўр бўрон уни бир барг каби пириллатиб-пириллатиб, энка-тинкасини чиқариб, чунон уради, чунон хароб қиладики, келганини билмагандек, кетганини ҳам билмай қолади. Билмас ҳам... эҳ, билса эди.

А т л а с. Ким ахир? Ажойиб одам экансиз-ку?!

Н о з и м. Шундай ажойиб. Ишқ ажойибдан ўтказиб, ғаройиб ҳам қилиб юборади.

П а у з а.

Бир кўринг! Кумушдай ярқироқ
Оппоқ ой... ўша ҳам ошиқдир.
Ўша ҳам куюди. Ёнади.
Ўша ҳам истайди севганин.
Шунчалик саргардон бўлса ҳам
Васлига бир васл бўлмоқчи.
Қаранг, у, қандайин довдираб
Ҳар ёнга термилиб боқади.
Куйса ҳам, ёнса ҳам, кўрмоқни,
Қалбига тасалли бермоқни.
Истайди бечора... Уятиб,

Бутун шу борлиқдан уятиб,
Ошигин излашга ҳар қачон
Кечаси чиқади... Барибир
Қалбидан гурлаган ишқ ўти
Шарманда қилади... Ана, у
Сиздан ҳам уятиб, юзида
Ҳарирдек булутдан пардани
Ташлади...

Билсангиз севганинг мазмуни
Бундан ҳам улуғдир. Каттадир.
Енаман ёғдан ҳам баттароқ,
Севаман ойдан ҳам орзиқиб...

А т л а с. Ким ахир? Ким? Мунча?

Н о з и м (чидамасдан Атласга ташланиб). У, у — сен.
Сен, Атлас!

А т л а с. Уртоқ Камолов! (Тисланади.)

П а р д а.

ТҮРТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой.

О р з у м а н д. Шуни яхши билким, мен муҳаббатни
ўйинчоқ қилиб ўйнатгани қўймайман. Кўнглимда алла-
қандай бир нарса сенга ўла типирчилайди. Билмайман, ну-
қул сенинг ўйинг... (Сўзи кесилиб қолади.) Агар...

А т л а с. Ғалатисиз, Орзу ака... Нега мунчалик...

О р з у м а н д. Нега?!

А т л а с. Нима бўпти? Бирон нарса бўптими?

О р з у м а н д. Яна ортиқроқ бўлсинмиди? Сен про-
фессорни яхши кўрмас эдинг-ку?

А т л а с. Нега? Аввал ҳам яхши кўрардим, ҳозир ҳам,
бундан кейин ҳам... Нега яхши кўрмай?

О р з у м а н д. Бўлмаса... мени... алдагансан... да?

Эй-й... да. Майли. Зорим бор, зүрим йўқ. Хўп. Хорошо.
(Тез-тез юриб чиқади.)

Атлас. Орзу ака! Орзу ака!

Эшиккача боради. Орқасига тисланади. Нозим киради.

Нозим. Хў?

Атлас...

Нозим. Шунчалик азизми? Нега ўзингизни хўр-лайсиз?

Атлас...

Нозим. Да. Юракдан севилсанг ёмон. Француз ёзувчиси Анри Бейл Стендал кўп кунлар овора бўлиб, севги йўғрисида икки жилд китоб ёзмиш. Ушанда ҳам юрагимнинг тўла таржимаси эмас, дебди. Дейдики, асл севги — юрак севгисидир. Биласизми, юрак! Мен ҳам юрагим билан севаман, Атласхон!

Атлас. Ўртоқ Камолов яхши эмас. Мен билан мунчалик очиқ бўлмаслигингизни сўрайман.

Нозим (тиз чўкиб). Шуни билинг, Атласхон, севгим юрагимникидир. Жиндек бўлса ҳам, у каптардек ўйноқлаган юрагингизда шафқат йўқми? Билмадим, сизни кўрдим, бир куч қалбимни шишәдек чил-чил синдирди. Сизни кўрдим, бир куч борлигимни ҳал-ҳал эзди Сизни кўрдим...

Атлас. Уят эмасми, ўртоқ Камолов? (Нарсаларини йиғиштириб чиққани юради.)

Нозим. Атласхон, инонинг, инонинг!

Атлас чиқади, Нозим бош солиб қолади.

Қиз, қизмисан қиз. Бир боссам эди бағримга.

Парда.

БЕШИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Кафедра. Вақт кечқурун. Биринчи планда профессор Нозим билан, тўрда Атлас ўтириб пианино чалади. Қумри унинг тепасида. Анча вақт сўзсиз картина. Орауманд киради. Эшик олинди босиб қолади. Қумри, Атлас бош ғади. Орауманд профессорга бош ғади. Шу кезде профессор Атласнинг тепасига келиб ўйнаб турган «Будённый» маршини тўхтатиб, «Маша» куйини ўйнатади ва ўзи турган жойида ўйини тушган каби қимирлайди. Бу кўриниш Ораумандга қаттиқ таъсир қилади. Пастга тушиб, курсига ўтиради. Нозим, Қумри ҳам жим тинглайдилар. Бирпас шу куй давом қилади.

Нозим (*профессорнинг ёнига келиб*). Семён Николаевич (*томоша залини кўрсатиб*), йиғилиб қолишди бошласак ҳам бўлар.

Профессор. Хорошо! Можно!

Профессор кафедрага чиқади. Атлас музикадан тинади. Хаммаси ўтирадилар. Профессор докладини бошлайди.

Қуёшнинг қувватидан ва иссиқлигидан фойдаланиш асрлар бўйи олимларнинг бошларини қотирган. Бу иш фақат энди бизнинг давлатдагина ривожлана бошлади... (*Чироқ ўчади. Бир муддатдан сўнг, яна ёнади. Профессор докладининг охирини гапирди.*) Энди қуёшдаги бу қувват қаердан пайдо бўлган деган саволга жавоб берайлик. Биринчи, дунёда энг биринчи қуёш бўлганки, у ҳозирги ҳажмидан каттароқ ва кучлироқ бўлган Нурланиш иссиқ модда тарқатади. Модда ҳисобига бўлади. Қуёш нурланишда ва иссиқ беришда ўзидаги моддаларни йўқотади. Бу энг аниқ фикрдир. Чунки яшашимизда нурланиш ва иссиқ олиш учун модда сарф қиламиз. Унинг кучи ҳаддан ортиқ кўпдир. Мен буни сизларга сўзладим. Ҳозирги вазифа бу сориқ коурни симларда югуртириш учун уринишдир. Шу докладимнинг техника ва қуёш бўлимида сизларга муфассал сўзладим.

Чапак чаладилар. Профессор пастга тушади. Ҳамма хурсанд. Шу пайт-
да бирдан Орзуманд тўлқинланади.

Орзуманд. Йўқ, ҳурматли профессор, сиз дунё-
нинг тугалишини тарғиб қиласиз. Нотўғри. Демак, қуёш
нурланишида модда йўқотса, у бора-бора тамом бўладими?
Дунё тамом бўладими? Йўқ, нотўғри. Бу антимарксистик
фараздир. Ҳа, ҳа, нотўғри. (Ҳамма ҳайрон. Орзуманд бо-
шини ерга солиб қолади.)

Профессор (кулиб). Хорошо. Бу илмий фараз,
ўғлим. Илмий фан шундай дейди. Да...

Зарда билан тез-тез юриб чиқади. Ортидан Нозим чиқади. Ат-
лас бошини ердан кўтармайди. Атлас туриб-туриб чиқмоқчи бўлиб
юради. Орзу билан кўтаради ва Атласга қарайди.

Орзуманд. Атлас!..

Атлас тўхтайти. Орзуманд бориб, сўзсиз унга қараб туради.
Атлас чиқади. Жим.

Қумри. Яхши эмас. Яхши эмас, Орзуманд.

Орзуманд. Биламан. Биламан, яхши эмас. Билмай-
ман, қандай куч мажбур этади. Билмайман.

Қумри. Вой, комсомолец Фарҳод!

Орзуманд. Кул, Кул, Қумри. Қаҳ-қаҳ уриб кул. На-
ҳот сенда севги йўқ? Наҳот билмайсан. Нега сен комсо-
молга муҳаббатнинг кучини инкор қиласан? Ҳатто Маркс:
«Муваффақиятсиз севилган киши, ўзини коммунизмда
ҳам бахтсиз ҳис этади»,— деган. Нега сиз инкор қила-
сиз? Нега тушунмайсиз?

Қумри. Сен тушунасан. Фақат сен биласан. Фақат
сен марксист. Байталмон! (Зарб билан юриб чиқади.)

Орзуманд анча сўзсиз қолади.

Орзуманд. Бир кўзгу бўлсаки, дилни фол кўрса,
эзилган руҳимни поймол кўрса. Эҳтимол... Эҳтимол...

Парда.

ОЛТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой.

Профессор. Бир вақтлар, болаларим, ўғлим Михаил Семёнович коммунист эди. Мен уни ёмон кўрар эдим. Пролетариат инқилобининг моҳиятини тушунмаган эдим. «Мен, мен фан кишиси. Менга инқилобнинг даркори йўқ. Мен фанини поймол қилишга бормайман», дээр эдим унга. Ўз ўғлим билан чиқишмас эдим. Ҳатто Петрограддан: «Ўғлингиз Михаил Қишки саройини олишда пролетариат инқилобининг содиқ солдати каби ҳалок бўлди, таъзиямизни қабул қилинг»,— деб телеграмма олганимда ҳам оёқ қоққаним йўқ. Бошимдан кепкамни олганим йўқ эди. Энди — кейин англадим. Билдим. Хаёлда ҳақиқат яратаётган бу борлиқ менга тушунтирди. Шундан кейин ўғлим Михаилнинг ўрнини босгани турдим. Танамда жоним бор, то сўнгги томчи қонимгача пролетариатнинг оддий бир солдати каби қолажакмиз! Майли, майли, болам... Профессор ўзининг борлигини аямайди. Келажак жамият мураббияларини ҳозирлаш унинг учун шараф. Да... Советлар Иттифоқининг мингдан бир профессори Семён Николаевич меҳнат қаҳрамони, бу мамлакат қаҳрамони, буни мамлакат билади. Семён Николаевич фан кишиси. Ягона социалистик мамлакатнинг граждани. Наҳот ундан душманлик изласалар?!

Қумри. Хафа бўлманг, Семён Николаевич!..

Профессор. Нега хафа бўлай, қизим. Сира хафгарчилигим йўқ... Лекин, нима учун, нимага?

Уйланиб қолади.

Қумри. Бадбахт!

Профессор. Енгил... Не хорошо... Дал (Чиқиб кетади).

Қ у м р и. Бирон бало бўлди? Нима бўлди ўзи?

А т л а с. Билмасам.

Қ у м р и. Нега билмайсан? Бир сир бордир-да...

А т л а с. Ким билади... Итдан баттар кўнглим қолди..

Қ у м р и. Бир балоси бордир-да, ким билсин. (Чиқади.)

Атлас анча жим қолади.

А т л а с. Қандай савол бўлди? Нега кўнглим қолади? Нега? Мен уни севаман. Йўқ! Севар эдим, нега рашк қилади? Бу ишларнинг нимаси муҳаббат? Билмайман. Севмайман. Қайси бири муҳаббат? Қайси бири тоза? Қайси-си? Уми, ёки буниси? Билмадим. Ҳарқалай бундан кўнглим баттар қолди. Ҳа қолди... Бечора Атлас!

П а р д а.

ЕТТИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Якка О р з у м а н д.

О р з у м а н д

Кўнглимни хароб айлади кетди,
Севганимнинг камоли шодлик бўлмади.
Бир баҳор умрига тўйса капалак,
Менинг қалбим сира унга тўймади.

Қани у кунларки, ой кулар сузгин,
Кутиб йўллариди термилган эдим?
Қани у кунларки, бир кўриб тутқун,
Ширин хаёлида кайф сурган эдим.

Эҳ... Қалбим, йиғлаган қонқора қақшаб,
Эҳ, ширин дамингни азасин тутгин.
Кўз ёшим айлансин юрак қонига,
Эй, умр, қайгургил, лаҳта қон ютгин!

Истадим у бўлсин юпанчим менинг,
Алам бўлди ошна, кулфат ҳамроҳим.
Нафас ичдан келар, айланиб ўтга
Осмонни ҳам тешар гўёки оҳим.

Уни дедим, куйдим, куйиб кул бўлдим,
Уни дедим, ҳатто, ўзни унутдим.
Ҳар нарсани кўрдим ўзимга душман,
Ҳар нарсага ортиқ душманлик тутдим.
Нега хафа қилдим профессорни?
Кечир, раҳбар, кечир, кечир, меҳрибон!
Билмаганман сира, сезмаганман ҳеч,
Бу ёнда экан ғалва, о, менда ҳижрон.
Овунтиролмаيمان кўнглимни бирпас
Ой ўтди... кетди биракай нигор,
Уйламаган эдим Нозим шундай деб,
У ўйлаган экан мундай кирдикор.
Кайф сур!
Сафо сур!
Ишқ билан ўйна!
Уйна,
Уйнасанг бас,
Мен хурсанд сендан.
Уйна,
Кул,
Қувон,
Атлас оппоғим!
Уйна,
Уйна севгим,
Билмайман,
Кетди...
Кетди йиғлатиб...
Ойлар ўтди Нозим билан
Ишқ ўйнайсан сен!

Бирга, бир уйда
Атлас!
Ҳой, Атлас... Ҳа... Ҳа...
Орзуманд, севгинг борми ҳали...
Севгим ҳали яшар кўнглимда, ўлмас!
Фақат, севгувчим йўқ, у кетди ташлаб,
Севгим хароб энди... Мен бечора маст...
Эй...

САККИЗИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Профессорнинг кабинети.

Профессор. Койима, ўғлим, койима! Ҳали сенинг бутун умринг, ёшлигинг олдда. Шунга ҳам шунчалик ўзини олдиришми? Муваффақиятсиз севган киши ўзини коммунизмда ҳам бахтсиз ҳис этади. Лекин, Маркс шу муҳаббатни деб бутун яшашдан, ижоддан воз кечиш керак деган эмас! Одамзод тарихининг Данте, Бетховен каби кишилари ҳам муҳаббатдан муваффақиятсиз бўлганлар. Аммо уларнинг яратганлари... биласизми, Дантенинг шеърлари, Бетховеннинг музикасини минглаб, миллионлаб бахтли муҳаббат кишилари ўқийдилар, тинглайдилар... Сенга ҳеч ким севма демайди. Марҳамат, сев! Лекин... Кураш кунларини асласанг... Бир қоронғи уй, ўрнидан тургани дармони етмаган бир кампир тир ўйинида изиллаб туриб, эмгаклаб пайпаслаб аллакимни ахтаради. Топди. Ерга таяниб туриб, пешонасидан ўпди. Қуриб-қақшаб кетган кўр кўзларидан сўнгги томчи ёш тўкди. Энг охири қариндоши ҳаётининг устун — яккаю якка ўғлини фронтга жўнатди. Дому дараксиз кетди. Кампир бечора ўғлининг фироқида тамом бўлди. Эсласанг — оналар болаларини, болалар оналарини, эрлар хотинларини, хотинлар эрларини йўқотадилар. Бу ҳам севги. Аммо, севгиларнинг

ҳижрони тув бўлмади. Ҳозир улардан сўрасанг, йиғламай-
нетмай, сенга бутун тарихни айтиб берадилар. Чунки
улар биладиларки, шу билан кенг, ялпи ижодий ҳаёт қу-
риш дарвозасини очдилар.

Уридан туради. Орзумандининг олдига келади.

Қизиксан, ўғлим, бордию, мен ҳам севилган бўлсам,
нима қиларди? Рашк? Эскилар рашкнинг кучи зўр, дей-
дилар. Рашк қил, марҳамат. Аммо ҳаётингни ўлдирма. У
керак. Хафа бўлма, у кетган бўлса, кетибди. Оғир, била-
ман, ўғлим, биламан. Аммо, у сенинг бутун умрингни бел-
гилай олмайди. Қойима, тузукми, болам?

Орзуманд жим. Профессорга секин-секин қарайди ва яна бошини
пастга солади. Атлас киради. Орзумандни кўриб қайтади.

Қумри. Атлас! (Чопиб орқасидан чиқади.)

Орзуманд. Мен чиқай, Семён Николаевич, мен чи-
қай... Билмадим... Иши бор шекилли. Менинг олдимда ки-
ролмайти. Мен бор ердан қочади. (Чиқади.)

Профессор. Ҳарқалай оғир... Да. (Чиқади.)

Бирпасдан сўнг саҳнага орқама-орқа Атлас, Қумрилар ки-
радилар.

Атлас. Мен сизни ўз онам деб биламан, Қумри опа.

Қумри. Нима бўлди?

Атлас. Бўлар иш бўлди. Ўзимга-ўзим қилдим. Гапи-
рай дейману...

Қумри. Гапир, опаси!

Атлас. Мен бахтимдан нолимоқчи, ё ундан гина
қилмоқчи эмасман... Лекин...

Қумри. Ҳа?

Атлас. Гапирмоқчи ҳам эмас эдим...

Қумри. Гашир, опаси!

Атлас. Алдади.

Қумри. Ким?

Атлас. Шундай одам эканки, ҳеч мен ўйлаганча эмас.

Сиз деб юрган одам, энди сан, дейди. На ўқишда, на уйда ҳечам ёрдам бермайди. Уришади, сўкади, хўрлайди. Онаси бир нарса деса, ўшани қилади. Ҳатто биласизми, бир куни бир балодан ҳам аччиқланган эдим, мен бир нарса десам, онаси: «Келин, оғзингизга қараб гапиринг, хотиннинг уруғи Ургутдан келгани йўқ, биз сизни орзу-ҳавас билан келин тўйи қилиб олиб келмаганмиз, ўз оёғингиз билан кириб келгансиз»,— деб таъна қилади. Нима дейишимни билмайман. У қуриб кетгур бўлса ҳеч нарса демайди. «Комсомол, комсомол дейсан, менинг хотиним бўлгандан кейин, мени тинглашга мажбурсан, ёки комсомолни де, ё эрни де»,— дейди. Нима қилишимга ҳайронман, Қумри опа. Кетай десам кетолмайман. Мен сизга айтганим йўқ, болам бор... (Ифлаб Қумрига ташланади.)

Қумри. Вой шўринг қурсин...

Шу орада профессор киради ва бу ҳолатдан ажабланади.

Профессор. Ҳа, қизим?

Атлас индамайди, йиғлайди. Профессор нимо билан Қумридан нима бўлди деб сўрайди.

Атлас. Семён Николаевич, мен энди ўқимайман.

Профессор. Нега, болам?

Атлас. Шундай... Семён Николаевич! (Яна йиғлайди.)

Профессор. Бекор айтибсан, қизим. Бекор айтибсан.

Атлас. Мумкин эмас, ахир, Семён Николаевич. Мажбурман.

Йиғлайди, профессор бағрига босади.

Профессор. Нима бўлди, болам, нима бўлди?

Шу орада саҳнага Нозим кириди. Тўхтаб қолади. Атласга қараб хўмрайди. Атлас профессорнинг қўлидан чиқиб, кўзларини артиб, чиқмоқчи бўлади. Қумри йўлини тўсади. Атлас бир ёндан ўтиб чиқиб кетади. Нозим Атласнинг ортидан, профессор Қумри қараб қоладилар.

Нозим. Семён Николаевич, апрель ойи учун иш плани.

Профессорга қоғоз беради, профессор олади.

Профессор. Хорошо.

(Қоғозни стол устига ташлайди ва Нозимга қарайди.)

Ладно.

Қумри. Семён Николаевич...

Профессор. Да.

Қумри Нозимга қарайди. Нозим Профессорга қарайди. Профессор индамайди. Нозим чиқади.

Қумри. Тушунолмайдим, Семён Николаевич

Профессор. Нимага, қизим?

Қумри. Бировларнинг шахсий ҳаётлари учун биз жавобгарми?

Профессор. Йўқ! Дўстларимизнинг ҳаётлари учун, биз жавобгар. Бизнинг умримиз ва ўлимимиз эртанинг йўлида бўлади. Шунинг учун ҳам, биз дўстларимизнинг ҳаётлари учун жавобгар.

Чироқ секин-секин ўчади.

П а р л а

ТУҒҚИЗИНЧИ ВОҒЕА

Саҳна қоп-қоронғи. Бироннинг папирос чеккани кўринади ва биронкиги йиғлагани эшитилади. Папирос чеккан — Н о з и м, йиғлаган — А т л а с.

А т л а с. Йиллар ўтдилар, ёзги сувлар каби сарғайиб фақат хаёлгина қолди. У ҳам энди ўз ширинлигини бой бериб, юрагингга игна ургандек санчар бўлди. Ихтиёрсиз эслаб кетасан киши... Эслаб дард орттирасан... Бу юрак шундай бебаҳо нарса эканки, ҳам шодлигинг, ҳам қайғунгни сақлайди. Агар у ҳам сенга кўринадиган бўлганда, ўзлигини алдатар, ўғирлатар эди. Шундай эмасми? Мен шу кунлари ўша билан, юрагим билан гаплашаман, дардлашаман. Узимга-ўзим тасалли бераман. У эслаб, орзу қилади. Ростдан, агар эсласам, ҳали кўз ўнгимда: сочларим таралган, кўзларимда шўх ва ўйноқи кулги, юзларимда нур каби қизиллик, юрак тўла армон. Орзу-ҳавас... Эҳ... Мен айблими? Нима гуноҳ қилдим? Кўзларимда бирон айбнинг расми борми? Расм солганми гуноҳ? Мен ўзим билмайман. Кўролмайман. Одам узунданузоқ ерларга нигоҳ ташлайди, дунё-дунё нарсаларни кўради-ю, нега ўз кўзларини ўзи кўра олмайди? Сен қара, сен кўр, кўзим оқида сарғайиш, қорачиғида эса толиш, уйқусиз кечалар қорайтирган мижжа. Маъжус, фақирона, кенг дашт қоронғилигида якка жинчиरोқ каби нурсиз нигоҳ, бошқа ҳеч нарса. Ҳеч нарса, ҳаммасини сен хароб қилдинг! Ҳаммасини сен алдадинг! Ширин сўзларига учибман. Ёлворганларига инонибман, алданибман. Қизлигида ёққан Атлас, она бўлгач, ёқмай қолдими, бечора гул ҳазон бўлди. Бечора булбул дол бўлдим, лаззат тополмадингми энди, а? (Пауза.) Мумкин бўлса, болангни қайтариб берар эдим. (Ўйланиб қолади). Сенгами? Йўқ? Бу меники. Хайр. Атлас йўқ, сенинг Атласинг йўқ! Хайр, бир умрли хайр!

Тарақ өтиб өшик беркилгани билинади. Саҳна айланади — ёрдамчи воқеа. Кеча. Шамол, бўрон. Кучли ёмғир. Чақмоқ. Проектор ўйнайди. Атлас ўтиб кетади. Саҳнага Нозим киради. Анча вақт сўзсиз қолади.

Нозим. Сен, мен кўрганларнинг биридек келдинг, кетдинг... Сайёҳда макр бўлмаса, дамига ов илинармиди? Сен, фақат ва фақат нафснинг моли эдинг. Мен сендан бошқа нарса изламадим. Нозимга ўз вақтида бўлак нарса даркор эмас! У яшагани, роҳат, лаззат кўргани келган ва ўз бахтини излайди, ўз нафсини кўзлайди. (Пауза.) А? Нима? Нима деб гувиллайсан, эй, тилсиз бўрон? Улим? Кимга? Менгами? Ҳа-ҳа-ҳа... кўрмайсанми сендан улугроқ, сендан кўра баҳодирроқ кучларни ҳам писанд қилмайман! Ҳа-ҳа-ҳа... (Атлас кетган томонга қараб.) Ўз баҳорини йўқотган, бечора капалак! Бор! Бориб кўр! Барибир сенга баҳор қаёқда? Бахтининг, умрининг ҳоқими бўлган нафс эгаси сенга кулиб боқармиди? Бор, бориб кўр! Ҳа-ҳа-ҳа... (Пауза.) Нима? Нима дейсан? Табиатнинг жинни боласи — дарбадар бўрон, нима дейсан? Улим? Улим? Менга, ўлим? Улим! Ҳа-ҳа-ҳа...

Шу кеча Нозимни томошабинга ўз фалсафаси билан энди ўлди деган қилиб кўрсатиш учун уни бўрон, чақмоқ аралаш ёмғир тамом қилиши керак.

Пауза.

УНИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Орзумдиннинг уйи. Бутилкалар юмалаган, карталар сочилган, ифлос. Маълумки, бу ерда ичкилик бўлган.

Орзуманд. Кетди. Тамом кетди. Қайгурма, койима, койима! Йўқ! Унута олмайман! Уйлаб кўринг! Учганда ўйинчи, суқланадиган, бўйинлари ола каптаринг бўлса... Сен унга меҳр қўйсанг... Ишқ боғласанг... Арзанда қилсанг... Уни деб неча балоларга гирифтор бўлсангу... (Пауза.)

Эй... Юлдузларга учаман. Сомон йўлларга етмай мушак ёрилади. Бутун фазони ёнғин олади. Орзуманд кул бўлиб, тўзиб ерга тушади. Раҳми келса, у шунча вақтли дўстлик ҳурмати учун бир дона кул гардини олиб, оппоқ рўмолчасига ўраб, олиб қўяди. Ҳар кўрганда бир эслайди. Ҳар эслаганда, бир йиғлайди. Ҳа... мен уни ўзим деб билардим. Мен унда ўзимнинг расмимни кўрган эдим... Ҳа... койима муҳаббат... бу дард узоқ сафарга чиққан карвон каби аллақасқларда из қолдирди... Севгим хароб... Ҳей-й... Жим қолади. Шу фурсат, кутилмаганда Атлас киради ва бош эгиб қолади.

О, ўртоқ Раҳимова, марҳамат, марҳамат... Мендан сизга тагин нима керак?

Атлас. Отимни унутдингизми, Орзу ака?

Орзуманд. Ҳа? Унутдингизми? Йўқ! Бошқалар унутган. Бошқалар унутган.

Атлас йиғлаб ташланади.

Кетганда тоза кетдинг. Энди бу ифлос билан қайтдингми? Ҳа!

Атлас қаттиқ йиғлайди ва дод деб эшикка ташланади, чиқади. Орзуманд сочларини юлиб қолади, анчадан сўнг қалтираб гапирди.

Ниҳоят муҳаббатим ўлди?! Шунча азоб, шунча уқубат чекиб, энди... энди ўлимми? Йўқ! Йўқ! Атлас! Атлас... Атласим! (Эшикка ташланади.)

Парда.

УН БИРИНЧИ ВОҚЕА

Саҳна. Биринчи кўринишдаги жой. Профессор ишлаб ўтиради. Ярим кеча. Эшик бирдан тақиллайди. Профессор очади. Орзуманд киради.

Орзуманд. Келмадими?

Профессор. Ким, болам?

О р з у м а н д.. Атлас.
П р о ф е с с о р. Йўқ, нима қилди?

Профессор гапириб бўлмай, О р з у м а н д орқасига қайтиб кетади.

Ая-я-я-я-йй...

Профессор ўйланиб келиб, яна ўтириб ишлайди. Анчадан кейин Атлас секин киради. Профессор сезмайди. Атлас ҳолсиз йиғлайди. Профессор югуриб боради.

Нима бўлди, болам? Атлас, Атлас қизим!

Атласни кўтаради, суюйди. Атлас секин бошини профессорга кўтариб, оғир бир вазиятда сўзлайди.

А т л а с. Билмаганман, сезмаганман, ғам ели сочимши ёзди. У оқ тарайман, деб тўздирди. Кечиринг, мен билмадим. Дунё тўла ҳасрат деса, инонибман. Эркам, кўзичоғим деса, алданибман. Мен ундан тоза муҳаббат қидирибман. Айта берсам, юрагимда дардим, тилимда нолам кўп. Билмасдан босдим у тиканни. Бир кун... бир кун қўймади, уйига олиб борди. Ундан кейин... (йиғлаб) мажбур бўлдим. Кетдим. Семён Николаевич...

О р з у м а н д киради.

О р з у м а н д. Атлас! (Чопиб келиб Атласга ташланмоқчи бўлади.)

Атлас профессорга ташланади.

А т л а с. Отамсиз, дадамсиз, Семён Николаевич!
П р о ф е с с о р. Қайгурма, қизим! Севгиларнинг чуқур бир муаммоси бор! У меҳнат билан ечилади! Гоҳилар қуруққина «яшайман, севаман, азоб чекаман», деб ўзла-

рича фараз қиладилар. Лекин унинг фақмини билмайдилар! Муҳаббат ҳаёт борлиги учун бор ва кераклиги учун керак! У ўйинчоқ эмас! У билан ўйнамайдилар, ростми? Узинга олма, хафа бўлма, қизим! (Атласнинг сочларини силайди.)

Орзуманд. Ана келадилар! Келадилар! (Пауза) Ичимдан келадилар! Янги туйғу, янги ҳис оқини ичимдан келади! Семён Николаевич! Мен ота бўламан! Атлас, оппоғим, унут ҳаммасини, унут! Ой каби ёшлик олда, булбул каби бийрон у ҳали ҳам ғам ели сочинини тўздирмаган. Мен уни ишқим билан оппоқ қилиб тарайман. Севаман, севаман, Атлас! Атласим... (Атласга ташланади. Ачақлашади.)

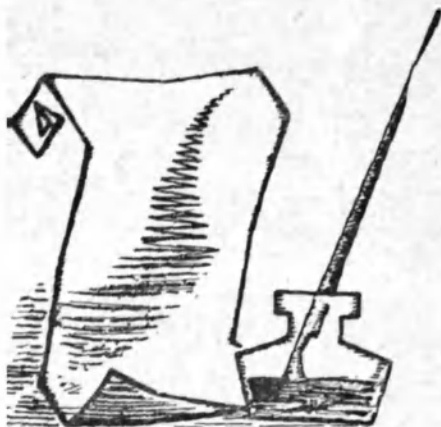
Профессор. Боражак жамиятимиз одамнинг бутун ҳислари ва хусусиятларининг гуллаш давридир. Орзуманд, ичингда янги ҳислар оқини кўзгалган бўлса, умрингни энди бошлабсан. Атлас, қизим, ҳали достонинг ғамом бўлгани йўқ. У олдинда. Олдинда чаман боғлар, боғсанг... (Томошабинни кўрсатиб.) Замондошларингга ваъда бер, булар билан ошна бўл! Ваъда берки, она бўласан, она! Келажак умрнинг достони энди битилади. Орзуманд, сен ҳам буларни ишонтир, ота бўласан, ота!

Орзуманд. Туғилсин, кўзларим кўрсин. Ҳавасларим ушалсин. Бегона эмас. Уғил бўлса Рева, қиз бўлса Люция қўямиз отини. Ҳа, замондошлар! Ота бўламан! (Атласни ачақлайди.)

Профессор. Бу эртақ эмас, ҳаёт, болаларим!

Т а м о м.

ЖИМАЛАР

БОҒЧАСОРОЙ ФОНТАНИ

(А. С. Пушкин)

Қовоқ солиб ўтирар Гарой,
Лабларида қаҳрабо чилим.
Даҳшатли хон атрофида жим
Бош эгиб тек турарди сарой.
Жимжит эди бутун кошона:
Ҳамма хоннинг хафа юзидан
Ғам ва ўтли ғазаб изидан
Пайқар эди мубҳам нишона.
Аммо мағрур соҳиби фармон,
Қўлларини бир силтаб солди:
Барча секин тарқалди ҳар ён.

Кўшқлар аро бир ўзи қолди,
Эркин нафас олди сийнаси.
Тўлқинланиб билмай сукутни,
Уйнаб турган кўрфаз ойнаси
Акс этгандай қора булутни.
Унинг жиддий манглайи аён
Дил тўлқинини айларди баён.

У мағрур дил не ғам-ла тўлмиш,
Қандай фикр билан банд бўлмиш

Яна Рус-ла жанг қилмоқчими,
Ё Польшани танг қилмоқчими?
Нега хафа, не у сандирар,
Ва ё қонли ўчми ёндирар?
Ёки қўшин айламиш исён,
Ёки тоғли халқ жангларидан.
Гиноянинг найрангларидан
Ташвиш тортиб ўйланарми хон?
Йўқ, энди у чарчаб қолмишдир,
Зерикмишдир шуҳрат, зафардан.
Бераҳм қўл ортиқ толмишдир,
Хаёл увоқ қонли сафардан.

Наҳот, ҳарам ичра хиёнат,
Наҳот, елга учиб диёнат,
Асира қиз жиноят қилмиш,
Кофирга дил иноят қилмиш?
Йўқ, Гаройнинг хотинлари ҳеч
Бундай ишга журъат қилмаслар.
Мунгли нола чекиб эрта-кеч,
Ёмонликни асти билмаслар.
Ойна уйда ўсар гул каби,
Ой юзлари зиндон ичра берк,
Зулм остида, гўё қул каби
Уларда ҳад йўқдир, йўқдир эрк,
Ою, йиллар навбатма-навбат
Ғамгин оқин билан ўталар,
Билдирмасдан ёшлик, муҳаббат,
Барчасини олиб кетадир.
Кунлар бирдай кечадир ғамда,
Битта-битта имиллар соат,
Ялқовлик амр этар ҳарамда,
Кам кўринар сафо-фароғат.

Еш жувонлар қайгуга тўлиб,
Бир иш қилиб овунмоқ бўлиб,
Зеб беришиб кийим кийишар,
Гаплашишар ўйнаб ейишар,
Еки ўйноқ сувлар сасида,
Тоza, шаффоф замзамасида
Тўп-тўп бўлиб сайр этишадир
Чинорларнинг зич соясида.
Ортларида уларни пойлаб,
Евуз оға¹ юрар ҳай-ҳайлаб,
Ундан қочиш, беркинниш бекор:
Ҳасадли кўз, динг қулоғи бор.
У ҳийлакор, у лаганбардор,
Ҳар бир ишдан воқиф — хабардор.
Унга ўла ўрнашмиш мангу
Абадий бир тартиб саройда.
Унга хоннинг изми ҳар жойда
Ягона бир қонундирки, у
Уни қуръон фарзидек билар,
Дилда сақлар ва бажо қилар,
Унинг кўнгли севги истамас,
У бут каби сезгидан маҳрум,
У ҳиссизлик дамида маҳкум:
На кўз ёши, на юмшоқ нафас,
На таънага бермас эътибор.
Асирлар чеккан оҳу зор.
Унга асти қилмайди таъсир
Пинагини бузмайди таҳқир,
Ёлворишга қулоқ солмайди.
Ҳақоратни қилмайди писанд,
Ҳеч на уни юмшатолмайдн,
Тош қалби-ла мағрур ва хурсанд.

¹ Оға — ҳарамда сақланадиган пичилган қул.

Унга хотин одати маълум,
У кўп кўрмиш, ҳар ерда ҳар зум.
Хурликда ҳам, әрксизликда ҳам
Юмшоқ нигоҳ, кўзлардаги нам
Кўнглига ҳеч ҳоким бўлолмас,
У уларга ортиқ ишонмас.

Соч ёзишиб ҳарам қизлари —
Асиралар чўмилар экан.
Сеҳр сочган гўзал юзлари
Чашмаларда кўмилар экан.
Қип-яланғоч қизларга лоқайд,
Беэътибор термилиб, шу пайт
У пойлоқчи ҳозирдир яна
Тутқунларга нозирдир яна.
Кечалари барг ҳам мизгиру,
У ухламас. Оҳиста босиб,
Ҳар эшикка бир қулоқ осиб,
Ҳарам ичра танҳо изғир у.
Ким дам олар, ким тушда инграр,
Ким оҳ тортар,— ҳаммасин тинглар.
Уйдан уйга билдирмай кўчиб
Кенг ташлайди у маккор домни:
Биронтаси сандираб, чўчиб
Тилга олса бегона номни,
Е мабодо дўстига бир оз
Тақдиридан койиб, қилиб роз —
Дилдагини айласа изҳор,
Балоларга бўлар гирифтор!

Гарой нега тинмай чекар гам?
Чилим ўчиб қолмиш қўлида.
Ботинолмай дам олгани ҳам
Остонада хоннинг йўлида
Имо кутиб турадир оға,

Ибо тутиб турадир оға.
Уйга ботган ҳукмдор турар,
Олдидаги дарча очиқ, у—
Кўнгли чексиз қайғуга тўлган.
Индамасдан оҳиста юрар
Кечагина севимли бўлган
Хотинларин қабрига тўғри.

Хонни кутиб, кўриш кўйида,
Уйнаб турган фонтан бўйида
Ипак гилам узра ўйнашиб,
Бир тўда шўх қизлар осуда,
Ултиришар эди яйрашиб.
Болалардай шодланиб, сувда
Мармар тубда кўринган лиққа
Гир-гир юзиб юрган балиққа
Термилишар эди яйрашиб.
Гоҳилари унга атайлаб
Олтин сирға ташларди бойлаб,
Жориялар атрофда хушбўй
Шарбат ташиб юрарди. Ногоҳ,
Ширин қўшиқ, жаранглаган куй
Бор ҳарамни айлади огоҳ:

Татар қўшиғи

1

Йиғи, жафоларни бошдан кўтариб
Тангри ўзи берар аҳсон:
Бахтиёрдир, йиллар сўнггида қариб
Макка бориб, зиёрат қилган инсон.

II

Бахтиёрдир Дунай соҳилларини
Қони билан тақдис этган баҳодир:
Жаннат қизи ёзиб кокилларини
Унга ширин кулги билан боқадир:
Аммо, Зарема, эшиткил тағида,
Дунё ва роҳатга бермай эътибор,
Худди гулдай сени ўз қучоғида
Эркалатган ҳаммасидан бахтиёр.

Улар куйлар. Аммо қани у,
Муҳаббатнинг юлдузи қани,
Ҳарам кўрки — кундузи қани,
Қайда қолди Заремабону?
Ҳайҳот, унинг гул ранги сўлмиш,
Ҳайҳот, дили қайғуга тўлмиш,
Мақтовларга солмайди қулоқ,
Кўзларида ёш булоқ-булоқ.
Яшин урган хурмодек қадди
Букилмишдир, йўқ энди ҳалди.
Ҳеч на унга ёқмасдан қолди,
Чунки, Гарой боқмасдан қолди.

Вафосизлик қилди хон... Аммо,
Эй гуржи қиз, сен-ла чиройда
Ким тенглашар? Ҳатто ой-да
Даъво қилса, бўлур муаммо.
Чамбар қилган сочинг, эй пари,
Илон каби юрак ёрадир,
Ярқираган кўзинг жавҳари
Кундан ёруғ, тундан қорадир.
Дил дардини кимларнинг саси
Сендан кучли баёнлай билар?

Кимнинг ширин-шакар бўсаси
Сеникидан жонлилик қилар?
Сенга бир йўл кўнгли тушган эр
Қандай қилиб бошқа кўркни дер?
Лекин, лоқайд, золим Гаройхон
Ҳарамига Польша қизини
Асир қилиб олгандан буён,
Сендан нари тутиб ўзини,
Хўрлаб сени ташлаб қўйди-ю,
Ўзи ғамгин, тунлар беуйқу
Танҳоликни айлади одат.
Қўлларингдан кетди саодат!
Еш Мария яқиндагина
Ўзга диёр кўкини кўрди:
Гулдай кўрки билан қизгина
Ўз юртида гуллаб юрурди.
Шахрланар эди у билан
Қариб қолган отаси ҳар он:—
Лобарим,— деб мақтанув билан
Эркалатар эди беармон.
Унинг бола эрки чол учун
Қонун эди, тингларди бутун.
Чолни қийнар эди бир тилак:
Истардики баҳор кунидак
Очиқ бўлса қизининг бахти,
Хушнуд кечсин умрбод вақти.—
Заррагина қайғу ҳам уни
Ранжитмасин,— дер эди у чол,—
Ҳеч бир нарса бирон дам уни
Ланж этмасин,— дер эди у чол.—
Ҳатто эрга чиққанида ҳам —
Хотирласин,— дерди,— туш каби
Ўтиб кетган, ғунчадай сабий
Беташвишу беозор, беғам

Яшнаб юрган қизлик чоғини,
Осмондай кенг эрк қучоғини.

Унинг юмшоқ севимли нози,
Табиати, лазиз овози,
Ёниб турган мовий кўзлари,
Дона-дона ширин сўзлари
Бир-биридан жозибадорди,
Ҳаммасида ажиб куч борди.
Очиқ қўлли, сахий табиат
Аямаган эди борини,
Санъат билан у нажиб хилқат
Беэар эди гул дийдорини.
Сеҳр тўла арфа билан қиз
Уй базмини жонлантирарди.
Амалдорлар, бойлар изма-из
Орқасидан излаб юрарди.
Йигит яланг «Оҳ...» еб ўйида,
Азоб чекар эди кўйида.
Лекин гўдак бола эди у,
Кўнгли ишқни билмасди асло.
На каму кўст, на ғам, на қайғу
Юрагини тилмасди асло.
Отасининг қасрида озод
Уртоқлари билан ўйнаб шод
Учар қушдай ҳур ва хурсандди.

У кўпданми бу ерда банди?
Бир вақт татар тўплари маҳкам
Дарё каби Польшани босди:
Хирмонларга тушган ёнгин ҳам
Бу қадар тез ёйилолмасди.
Кунпаякун бўлиб урушда
Етим қолди гуллаб ётган юрт,

Бу бераҳм ёвуз юришда
Фарёд солди қонга ботган юрт.
Бутун атроф қайғуга толди:
У кулгилар, ўйинлар битиб,
Эркалатган қўйинлар битиб,
Ҳашаматли сарой бўш қолди.

Мариянинг уйи жимжит, бўш...
Уй маъбади ичра бир тўда
Мумиёланган ўликлар хомуш
Роҳат қилиб, совуқ уйқуда
Князликка махсус нишон-ла,
Олтин тож-ла, ҳайбатли шон-ла
Ётар экан, у ерда яна
Пайдо бўлмиш янги сағана...
Ота гўрда, асоратда қиз.
Кошонада бахил бир ворис
Амри фармон бериб юрадир,
Тавқи лаънат остида беор
Хароб бўлган юртни айлаб хор,
Бадном этиб, ерга урадир.

Ҳайҳот! Сақлар қўйнида қулдак
Боғчасарой ёш князь қизин,
Эркисизликда ёш тўкар, гулдак
Саргайтириб Мария юзин.
Аяйди у бахтсизни хон:
Унинг мунги, у чеккан фиғон
Уйқусини безовта қилиб,
Гаройга ҳеч бермайди омон.
Бечорага хон раҳми келиб,
Қатъий ҳарам қонунларини
Юмшоқ тутар унга атайлаб.
Тунд пойлоқчи на кун, на туни
Қиз олдига кирмайди пойлаб,

Ётар пайтда жойига уни
Унинг ғамхўр, парволи дасти
Олиб чиқиб ётқизмас асти.
Марвияга нигоҳ тикмакка
Ботиномас унинг кир кўзи,
Жорияси билан қиз якка
Хилват уйда чўмилар ўзи.
Асиранинг ғамгин оромин
Бузиб қўймай, бўлмай деб зомин,
Хон ўзи ҳам қўрқар ичида.
Ҳарамнинг бир йироқ бурчида
Унга яшаш ижозат этган.
Гўё унда самовий бир жон
Яширинган, узлатга кетган.
У ерда ҳеч тинмасдан ҳамон
Азиз қизнинг олдида бутун
Чироқ ёниб турар куну тун.
У ерда қиз кўнглин юпатиб
Масъуд кечган ўтган замон-ла
Уз юртини дилга эслатиб,
Умид яшар ювош имон-ла.
У ерда ёш тўкар тинмай қиз
Кундошлардан нарида, ёлғиз.
Лекин атроф ғарқ бўлмиш яксар
Тентакларча бир ишрат ичра,
Мўъжиза-ла ажралган ҳужра
Ёш санамни беркитиб асрар.
Озгин ўйлар қурбони у дил,
Бузуқ кайфлар орасида ҳам,
Бир ғаровни сақлайди ҳар дам,
Бир илоҳий ҳисни муттасил...

Тун қорайди, босди қоронғу
Тавриданнинг гул боғларини,

Бор оламни маст қилди уйқу,
Гуллар эгди япроқларини,
Узоқлардан булбул зорини
Эшитаман. «Ой дийдорини —
Кўрсатадир юлдуз кетидан.
Кўм-кўк, тоза осмон бетидан
Нур тўкадир гулзор боғларга,
Водийларга, ўрмон, тоғларга.
Боғчасарой кўчаларида
Кечки пайтлар оқ рўмол ўраб.
Оппоқ ойдин кечаларида
Бир-биридан ҳол-аҳвол сўраб,
Гаплашишиб ўтириш учун
Оддий татар хотинлари тек
Липилашиб енгил соядек
Уйдан уйга кезишар бутун.
Сарой тинчган, ухлаган ҳарам
Тинч роҳатга чўмиб парвосиз:
Тун тинчлигин бирон нарса ҳам
Бузолмайди, содиқ муҳофиз
Узи кезиб чиқиб бор-йўқни,
Ётмиш, аммо тинч қўймас ташвиш,
Ҳатто унда ухлаган руҳни.
Хиёнатни кутиб хавфланиш
Ором бермас асти ҳам бунга:
Гоҳ кимнингдир шитирлагани,
Гоҳ бировнинг пичирлагани,
Гоҳ қичқирӣқ эшитилар унга,
Бекорларга алданиб, бирдан
Сапчиб турар, қалтироқ босар,
Атрофига тинч қулоқ осар...
Ҳамма сокит, сас йўқ бир ердан,
Мармар ҳовуз ичра ўйнашар,
Фақат булбул дили поралар,

Фақат ширин куй фавворалар
Севимли гул узра куйлашар...
Булар уни узоқ банд этар,
Яна такрор уйқуга кетар.

Қандай ҳушдир билгучиларга
Шарқ кечасин қора чиройи!
Пайғамбарни севгучиларга
Қандай ширин боқадир ойи!
Уларнинг уй-ўчоқларида,
Мафтун этар гул боғларида,
Ой остида сирларга тўлган,
Тинчлик билан ҳамсуҳбат бўлган.
Шаҳват билан дарду фароғат.
Ташиб ётган ҳарамларида,
Кечаларнинг тинч дамларида
Қандай кўрк бор, қандайин роҳат!

Хоннинг ҳамма хотинлари тинч
Ухлар эди, биттаси нотинч...
Ухлай олмай, ўрнидан туриб,
Эшигини очди-ю, аста,
Битта-битта оҳиста юриб,
Ташқарига чиқди бирпасда...
Қушдай мудраб, кўзи илиниб
Қари оға олдида ётар.
Агар бу иш унга билиниб
Қолса, умри қайғуга ботар...
Оҳ, у чолнинг қаттиқдир қалби,
Ялинганга бермас эътибор:
Уйқуси ҳам алдамчи, айёр!
Енбошидан секин, руҳ каби,
Сездирмасдан ўтиб кетди у.
Бир эшикка бориб етди-ю,

Титраб секин очди қулфини...
Ичкарига кирди; ҳам уни
Сирли ваҳм босди шу замон.
Ажабланиб боқди тўрт томон:
Шамдон ёнар, тўкар сўник нур,
Ялтирайди бурчакда бир бут,
Қиз ётадир, юзида сукут,
Кўксида хож порлаб кўринур.
Эй гуржи қиз, булар ҳаммаси
Эслатдилар сенга мозини,
Гўё ўтган кунларнинг саси
Айтган каби бўлди розини.
Кўз ўнгида тинч роҳат билан
Ухлаб ётар у князь қизи,
Қизликка хос ҳарорат билан
Анор каби қизариб юзи,
Ошкор экан сарин ёш изи,
Заиф кулги остида ёнар:
Ёмғир ювиб, ўчиб кетган ранг
Ойнинг хира нурида аранг
Худди шунга ўхшаб товланар,
Гўё жаннат ўғли осмондан
Учиб тушиб, ухлаб ётгандай,
Асирага ачиниб жондан,
Уйқусида йиғлаб ётгандай...
А, Зарема, не бўлди сенга!
Чидолмади, қалби сиқилди,
Беихтиёр ерга йиқилди.
Ва ялиниб: «Ачингил менга,
Рад этмагин арзимни!»— деди.
Унинг сўзи, у чеккан фиғон
Ухлоқ қизни чўчитиб, шу он
Тинч уйқудан уйғотган эди.
Князь қизи туриб, олдида

Бегона бир хотинни кўрди;
Қўрқиб, унга қараб олди-да,
Ҳаяжон-ла қалтираб сўрди:
«Кимсан? Тунда, танҳо нечун сен
Бу ердасан?»— «Сенга келдим мен:
Мени сақла, тақдирим учун
Менга фақат қолди бир чора...
Раҳм айласанг, йўқолса зора
Умрим уфқин қоплаган тутун,
Бахт қўйнида кўп ҳузур қилдим,
На қайғуни, на ғамни билдим...
Утди ором берган у соя,
Тингла, ҳалок бўлмайин зоя.
Мен бу ерда туғилганим йўқ,
Менинг юртим йироқдир, йироқ...
Утган кунлар, у дардли фироқ
Ёдимдадир ҳали ҳам тўлиқ.
Ёдимдадир гуллаган боғлар,
Осмон билан ўпишган тоғлар,
Тоғдан оққан ирмоқлар, сойлар,
Утиб бўлмас ўрмон-тўқайлар,
Ёдимдадир кечган саодат,
Ўзга қонун, ўзга бир одат.
Аммо қандай тақдир-ла, нечун
Ўз юртимдан айрилганимни,
Бу ёқларга қайрилганимни
Билмайман мен; фақат, қора тун,
Елкан узра турган одаму
Ҳамда денгиз эсимда, колос...
Шу чоққача кўрқинч ва қайғу,
Аламлардан мен эдим халос.
Ғавғодан чет, тинчликда хандон
Ҳарам ичра гуллаб юрардим,
Итоатли кўнгли-ла ҳар он

Ишқ дарсини кутиб турардим,
Бу яширин орзуларим тез
Ушалдилар. Қонли урушдан
Чарчаб даҳшат сочган юришдан
Қайтиб келди ҳарамга хунрез.
Таъзим қилиб, хоннинг олдига
Биз ҳаммамиз чиқдик, у менга
Диққат билан индамай, сўзсиз
Очиқ, нурли назарин солди,
Сўнгра, мени чақириб олди...
Шундан берли биз ками-кўстсиз
Тиним билмай, роҳатда масрур
Нафас олдик бахт билан ҳар дам
Бирон йўл ҳам, на фитна, на ғам,
На тухмату, на шубҳа, қусур.
На азобли рашкнинг ситами,
На хафалик ва на алами
Бизга ташвиш сололмагани,
Вақтимизни ололмагани.
Мария, сен дуч келдинг унга,
Бир кўришда хуш келдинг унга...
Шундан берли кўнгли торайди,
Жинойтли ўй-ла қарайди!
Хиёнат-ла етказиб озор
Эшитмайди ҳеч итобимни,
Сўрамайди асти тобимни,
У, ноладан, фиғондан безор;
У, эскидай менга топинмас,
Менда энди эскидай нафис
На шприн сўз унга ва на ҳис
Гўё битган, гўё топилмас.
Жинойтга бедахлсан сен,
Мен биламан? Айб сенда эмас...
Тингла мени: чиройлиман мен,

Менга ҳеч ким тенглашай демас,
Бир сенгина ҳарамда бутун
Рақиб бўла олардинг менга;
Аммо айтиб қўяй мен сенга,
Туғилганман аҳтирос учун,
Сен мен каби сева олмайсан;
Совуқ кўркинг билан сен нечун
У бир ожиз дилни қийнайсан?
На ҳақинг бор, на ҳаддинг сенинг
Қўй Гаройни менга: у менинг—
Бўсалари ёнар бетимда,
Иссиғи бор ҳали этимда,
Менга катъий қасамёд этган.
Борлигим-ла кўпдан армонин,
Ўй ва хоҳиш, бутун фармонин
Бирга қўшган, иттиҳод этган.
Хиёлати мени ўлдирар,
Хазон этар, гулдай сўлдирар...
Мен йиғлайман, кўргин, тизимни
Букдим энди қаршингда мана.
Сарғайтирма менинг юзимни,
Ялинаман, қайтариб яна
Севинчимни, оромимни бер,
Ул бурунги Гаройимни бер...
Менга зарра этма эътироз,
У меники: сенга асирдир,
Йўлларингда кўзи басирдир.
Хоҳ таҳқир-ла, хоҳи қилиб роз,
Не истасанг, айлагил шуни,
Аммо бездир ўзингдан уни.
Онт ич... (гарчи мен қуръонни деб.
Муҳаббатни ҳамда хонни деб
Ўз динимни отган бўлсам ҳам,
Аммо менинг онамнинг дини

Сенинг дининг эди) кел, мени
Халос айла, ёд этки қасам,
Уша дил-ла онт ич Гаройни
Заремага қайтармоқ учун...
Аммо тингла: эсла худойни,
Гар йўқ десанг, ханжарнинг кучин
Кўрсатмоққа қодирман оз-моз,
Зеро менинг ватаним Кавказ».

Шу сўзларни айтди-да. бирдан
Ғойиб бўлди дарров у ердан,
Таъқиб этмоқ учун изма-из
Ботинолмай, дов қилмай дили,
Орқасидан чиқолмади қиз,
У азобли аҳтирос тили
Беайб қизга асти маълуммас:
Аммо, унинг овози, у сас
Сал анигу, ажойиб эди,
Қўрқинч эди, ғаройиб эди.
Қандай ёшлар, қандайин фарёд
Бу хўрликдан айлайди озод?
Не кутадир уни? Наҳот, у
Қолган аччиқ ёш кунларин, бу—
Асоратда ўтказадир хор?
Эй худойим, эй парвардигор!
Агар Гарой бахтсизни мангу
У маҳбосда унутса эди,
Ё ғамлардан халос айлаб у,
Тез ўлимга юз тутса эди,
Қандай шодлик билан ғам тўлгар
Бу жаҳонни отар эди қиз!
Кўпдан ўтган ҳаётнинг лазиз
Лаҳзалари, кўпдан йўқ бўлган!
Не бор энди унга дунёда!

Вақти етди, кутадири уни:
Катта очиб тинчлик қўйинини
Чақирарлар уни самода.

Кунлар ўтди, кетди Мария,
Тарки умр этди Мария.
Кўпдан орзу этган оламни
Янги малак каби ёритди.
Аммо уни, гўзал санамни
Нелар сиқди? Нелар ҳоритди?
Нечун, нечун даф этди тобут?
Нелар уни айлади нобуд?
Асоратми, ҳасратми, ғамми,
Эркисизликда тортган ситамми,
Касалликми ё бошқа бир сир,
Ким билади? Улмиш беҳабар...
Латофатли Мария ўлмиш...
У ёш гунча очилмай сўлмиш!..
Бўшаб қолмиш тумрайган сарой,
Уни яна қолдирмиш Гарой.
Яна ўзга қирғоқлар томон,
Ёвуз юриш бошламиш ёмон;
Тагин тўфон, бўронлар аро
Ғамгин учар қон қусар хунрез.
Аммо, унинг юраги қора,
Оловлар унда бошқа ҳис,
У кўп чоқлар тўқинишларда
Қиличини тикка ушлар-да,
Яна бирдан қотиб қоларди,
Жинниларча назар соларди.
Атрофига бўзариб, гўё
Ваҳимага тўлгандай дили,
Аллалар гўлдираб тили
Еш тўкарди бамисоли дарё.

Унутилган у содиқ ҳарам
Хон юзини кўрмайин бу дам;
Унда, азоб қўйнида маҳкум,
Совук мухсий қўлида маълум
Қаримоқда хотинлар ғамда.
Кўпдан улар ичра ҳарамда
Гуржи хотин кўринмас; уни
Муҳофизлар дарёга отган,
Бечора сув остига ботган...
Князь қизи маҳв ўлган туни
Бажарилиб бу қонли сазо
Кўзин юмган Зарема... Эвоҳ,
Қандайгина бўлмасин гуноҳ,
Кўп даҳшатли бўлган бу жазо!

Кавказ олди тупроқларини,
Русиянинг тинч қишлоқларини
Уруш билан қилиб минг вайрон
Тавридага қайтиб келди хон.
Саройнинг чет бурчини сайлаб,
Марияга эсдалик айлаб
Мармарлардан ясатди фонтан.
Тепасига хож ўрнатилмай,
Мусулмонлар оғи осилмиш.
(Бу, албатта, бўлмағур бир иш;
Нодонликнинг айби бутунлай)
Ўвузлар бор, кечиб кўп йиллар
Ҳали ўчиб кетмаган улар.
Ҳали мармар ҳовуздан сувлар
Қирғоқлардан тошиб ғувиллар.
Тиним билмай, тўхтамай бир он
Дона-дона ёш тўкар фонтан.
Уғли ҳарбда жон берган она
Худди шундай йиғлайди яна...

Утмишнинг бу ривоятини
У ёқларда қизлар билишган,
Сўнгра ғамгин ҳайкал отини
«Еш фонтани» бўлсин дейишган.
Мен шимолни ташлаб ниҳоят,
Базмларни кўпга унутиб,
Боғчасарой томон йўл тутиб,
Мудроқ кўшкни қилдим зиёрат.
Халқ офати, жангари татар
Ишрат қилиб, базмлар қурган,
Урушлардан сўнгра бехатар
Беками-кўст фароғат сурган.
Тинч уйларда, боғларда — сездим —
Ҳамон роҳат яшар куну тун.
Сувлар ўйнар, гул чечак отар,
Ток занглари товланиб ётар,
Деворларда ярқирар олтин.
Мен у ерда тинмай оҳ уриб,
Йиғлаб, ҳақиқ тасбеҳ ўгириб,
Баҳорида яшнамай сўлган
Хотинларнинг макони бўлган
Панжарали дарчалар кўрдим,
Кунгурали парчалар кўрдим.
Кўрдим хонлар қабристонини,
Хўжаларнинг сўнг маконини.
Гўрлардаги мармар устунлар
Гўё тақдир ҳақида секин
Ҳазин-ҳазин таратиб унлар
Сўзлагандай туюлди... лекин
Хонлар қани? Қайда у ҳарам?
Бутун атроф муқаддас ва жим,
Ўзгармишдир... аммоки, у дам
Бу билан банд эмасди дилим:
Оқ гулларнинг майин нафаси,

Фонганларнинг куйлаган саси
Жазб айлади, қилди фаромуш,
Ихтиёрсиз менда ақли ҳуш
Номуайян тўлқинга тушди,
Шунда сарой ичида бир қиз
Соя каби сирли ва изсиз
Кўз олдимда липиллаб учди!..

Дўстлар, кимнинг соясин кўрдим?
Айтинг менга, мен сиздан сўрдим:
Даф маҳал бўлган у юмшоқ
Кимнинг шакли мени ўша чоқ
Таъқиб этган эди? Ким эди?
Ҳайҳот! Бутун атроф жим эди...
Мариянинг тоза жоними,
Е, Зарема рашк билан тўлиб,
Бўш ҳарамда бир кўлка бўлиб
Кўз олдимда ўтган оними?

Эсимдадир шундай бир чирой,
Худди шундай севимли нигоҳ
Дил ўшанга кетар бутунлай,
Сургунда ҳам ғуссаси, эвоҳ,
Қалбимдадир, тилларимда — оҳ...
Эй ақлсиз! Бўлди! Энди бас,
Ғусса чекма, фойда бермас,
Бебахт ишқнинг нотинч, ноилож
Оромига бермишсан хирож.

Ҳушингни йиғ, тўсиқларни буз,
Токайгача сен ожиз маҳбус
Кишанларни ўпиб ётасан?
Токайгача енгил тор билан,

Бу оламда оқу зор билан
Жунунингни ошкор этасан?
Мен музонинг мухлиси, ёри,
Мен тинчликнинг мурид, хуштори.
Тездан бутун шуҳрат ўйлари
Ҳам севгини тамом унутиб,
Яна сизга томон йўл тутиб
Кўраман, эй Солғир бойлари!
Хотиралар асири бўлиб,
Мен бораман ўша ёқларга,
Денгиз бўйи баланд тоғларга,
Яна Таврид сувлари тўлиб
Хурсанд этар ҳарис кўзимни,
Хур сезарман яна ўзимни.
Сеҳрли юрт, дийда юпанчли!
Юрагимнинг эрка қувончи!
У ерларда ҳарна жонлидир:
Урмон, водий, гулистонлик қир.
Узумларки ёқут, қаҳрабо,
Тераклару сувлар салқини;
Эрта билан қуёш ёлқини
Таралганда, асганда сабо,
Айиқ тоғнинг айланасида
Зангор ҳовуз ярқирар экан,
Тиниқ, кўм-кўк сувнинг пастида
Қизил нурлар барқ урар экан,
Тоғлар ошиб, қирғоқ йўллардан
Учар экан йўлчининг тойи,
Унинг ҳиссин ўнгу сўллардан
Жазб этади бу ер чиройи!..

ДЕМОН¹

(М. Ю. Лермонтов)

Биринчи бўлим

I

Қувгинди руҳ, қайғули Демон
Гуноҳкор ер узра учарди.
Масъуд кунлар хаёли шу он
Кўз олдидан бир-бир кечарди:
Малак эди тоза ва масъум,
Хандон эди арши-аълода.
Ҳатто юлдуз мовий самода
Айлар эди унга табассум.
Ташна боқар эди ҳар замон
Олов сайёралар диёри,
Қуюқ туманларнинг қўйнидан
Аста кечган карвонлар сари.
У замонлар, даргохи улуғ
Худовандни севар, инонар
Эди. На кин, на шубҳаси бор
Бу бахтиёр ва тўнғич махлуқ!
Бекор, бекурд кечган асрлар
Васвасага солмаган, имон
Тоза эди... Тагин нималар...
Эслагани йўқ эди имкон!

¹ Иблис.

II

Жаҳон дашти ичра беватан
Кезар сарсон, қувилган каби.
Йиллар ўтар, яна йиллардан
Навбат кетар, минутлар каби.
Шод эмас у, ки ерда хоқон
Фанони дер, истар фароғат.
Шунинг учун ҳар ерда, ҳамон
Завқ Олмасдан, сочар шарорат,
Санъатининг чеки йўқ, кўкдай,
Хоҳишига қаршилик кўрмай
Ғазаб сочди, омонсиз юрди...
Сўнгра булар кўнглига урди...

III

Гўзал Кавказ осмони — шиша,
Қанот қоқар жаннат матруди.
Пастда Казбек, унда ҳамиша
Қор ярқирар — олмас ҳудуди.
Чуқур жарда илон инидек
Гирдоб ўраб кўринар Дарёл.
Елкасида кўпик — бароқ ёл
Худди шердай сакрайди Терек.
Уйноқи сув қўнғироқ чалар...
Тоғ тепада кезган жонивор
Кукда учган паррандаки бор—
Ҳаммаси ҳам ҳайратда қолар.
Елкан каби осмонда юзган
Енгил қанот, олтин булутлар
Уни бирга олис жанубдан
Шимол ёққа кузатиб борар...

Зумрад дарё оқар тўхтамай;
Тепасида буюк қоялар
Тўлқинлардан кўнгил узолмай
Бош солишиб мудраб қолалар.
Салқин Кавказ дарвозасида
Дев қоровул каби баланддан
Миноралар тоғ ёқасида
Чирой билан очилган ади.
Аммо мағрур Иблис кўнгилсиз
Хаёллари сочилган ади:
Нафрат ёғар ҳар нигоҳидан,
Тилларида аччиқ ҳақорат,
Рози бўлмай ўз оллоҳидан
Ғазабланар ади у фақат.

IV.

Кўз ўнгида босди бир диёр,
Жаннат каби гўзал Гуржистон.
Майса-гилам ёзган водийлар
Гўё чаман-чаман гулистон.
Кумуш каби булоқлар жўшқин
Жимирлайди тубида тоши...
Шалолалар сачратган учқун
Балки гуржи қизининг ёши.
Қора сочи бамисли сунбул
Сулув қизлар муҳаббатини
Гул шоҳида ўқийди булбул,
Мармар каби мусаффо туни,
Қуюқ соя ташлаган чинор,
Баргларини шаббода ўйнар...
Жин гул босган жарда гоҳилар
Қўрқиб-пусиб ётар оҳулар...

Бунда севги, бунда шан ҳаёт,
Япроқларнинг сўнмас шовқини,
Аmmo булар ҳаммаси, ҳайҳот!
Қўзғатолмас Иблис завқини,
Бунда минг хил ям-яшил гиёҳ,
Нафас олар, ғуборсиз ҳаво,
Бунда тинчлик ўзи бир наво,
Лекин Иблис нафратли, эвоҳ!
Ой нурида марварид каби
Гул баргида шабнам ялтирар,
Гуржи ҳизнинг кўзлари каби
Очиқ кўкда юдузлар ёнар.
Ана шундай гўзал табиат
Буни асти хурсанд қилмади.
Қувғин шайтон, бадарга хилқат
Бу борлиқни писанд қилмади.
Тошдай қаттиқ кўнгли юмшамай,
Туёлмади на қувват, на ҳис.
Неки кўрди, сира хушламай
Унга нафрат ёғдирди Иблис!

V

Қари Гудал ўзига атаб
Кенг, муҳташам ҳовли солдирди.
Ҳар тошида минг хаста — бетоб
Қуллар қонли кўз ёш қолдирди.
Қўшни тоққа саҳардан тортиб,
Кўлка ташлар баланд девори,
Қоядаги зинадан ўтиб
Йўл боради тўх дарё сари:
Бу йўллардан ҳар куни бир бор

Елкасига қўйиб кўзани,
Енгил кўчиб гўё сўзони,
Арагвага чиқарди хумор.
Еш Тамара — Гудал надраси
Ҳилпирарди шоҳи чодраси...

VI

У зўр қалъа тоғ қиррасидан
Сукут билан боқарди ҳар чоқ.
Букун бўлса, сурнай сасидан
Тўлиб-тошган ҳар тараф, ҳар ёқ.
Қадаҳларда тоза мусаллас
Акс этади қандили чироқ.
Жам бўлишган яқини йироқ
Катта базм: хамма маст-аласт...
Букун Гудал қизил тўй этар,
Гўзал Тамаранинг никоҳи,
Тўрда келин, яшнаб нигоҳи,
Қизлар ичра ойни эслатар...
Узоқдаги ҳайбатли тоғлар
Беркитдилар қуёш ярмини,
Чапак чалиб, ўйнаб ўртоқлар
Руҳлантирар қизлар базмини.
Авжи ўйин қизиби турганда,
Чилдирмани олди келинчак —
Ўйнаб кетди... Ҳар зарб урганда
Ғунча ёзар эди бир чечак.
Пирпиратиб ҳилила енгил
Гоҳ учарди қушдан ҳам енгил.
Гоҳ тинарди, сузук боқарди,
Қошларини нозик қоқарди,
Гоҳ аста букиб тиззасин,
Гилам узра йўргалаб кетар,

Илон каби ўйнаб гавдасин,
Ҳар нигоҳни ўзга банд этар.
Сўнг боладек кулади ўзи —
Машъаладек ёнади кўзи.
Биладимки, баъзан кумуш ой
Ўйнагани ҳафиф, юмшоқ нур
Ҳаёт каби, ёшлик каби бой
Бу кулгига қандай тенглашур!..

VII

Онт ичаман тундаги юлдуз,
Кун ботишу, шарқнинг ҳурмати.
Бундай гўзал, бу каби қундуз
Фусункорни олам кўрмади.
На Эроннинг буюк султони,
На жаҳоннинг бирон хоқони
Бу хил қизни кўролмаган ҳеч,
Бу хил кўзни сўролмаган ҳеч!
Ҳарамларнинг муздек чашмаси
Инжу каби сувлари билан
Ой баравар ноз-карашмаси
Гўзалларни жуда кўп кўрган.
Аммо бирон марта бўлса ҳам
Саратонда дим ва иссиқ кеч
Бундай қомат, бундаин санам
У сувларда ҳопитмаган ҳеч.
Дона-дона маржондек сувлар
Уни кўрмай ўтганларини,
Армон билан кетганларини,
Эҳтимолки, асти билмайлар.
Жаҳон ичра кимса бир марта
Сутдай ойдин хилват тунларда

Бундай сочни силай олмаган,
Бу хил лабга из сололмаган.
Онт ичаман, бу ёруғ жаҳон
Айрилгандан берли беҳишдан
Бундай чирой кўрмай, ҳеч
Оғмаганди ақдан-ҳушдан.

VIII

Сўнги сафар ўйнар эрка қиз...
Тоғлар! Гудал машъаласини,
Озодликнинг шўх боласини
Балки кўролмасиз эрта сиз.
Тушининди қилиб эртага
Олиб кетар кув бир умр.
Ҳайҳот! Кимга нозини қилур?
Қандай кўнар бегона уйга?
У билади. Равшан дийдасин
Номуайян шубҳа босади.
Кўтаролмай гоҳо сийнасин
Калта-калта нафас олади.
Унинг бутун ҳаракатлари
Ифодали, содда — тўпори,
Хўп келишган эди ўзига.
Агар шу тоб Иблис кўзига
Тушиб қолса, мободо, бу қиз
Тикилганча қотиб қоларди.
Эслаб кетиб ўтмишни, ёлғиз
Бир оҳ тортиб, нафас оларди.

IX

Еҳу! Иблис қизни пайқади,
Уша замон сизди ҳаяжон:

Ширин бир куй гүе биёбон —
Даштдай кўнгли ичра тарқали.
У, янгидан муҳаббат — севги
Чирой санамига йўлиқди.
Тўймай боқди. Хаёли эзгу
Кечган бахти билан тўлиқди.
Эс китоби варақ ёзаркан,
Саодатли кунлари бир-бир
Юлдуз каби тизилиб пир-пир
Занжир каби ўтди назардан.
Бир гезли куч боғлаб чамбарчас
Янги ғамга ошна бўлди у.
Унда сезги тилга кирди бас,
Қоплаб олди уфқни қайгу.
Туйди севги ҳаловатини:
Қайта яшаш аломатими?
Васвасага солгани қизни
Тополмади ақлида мадор.
Унутмоқми? Йўқ, парвардигор
Бундай кучни, бундайин ҳисни
Унга асли берганмас эди.
Берганда ҳам бу олмас эди.

Х

Никоҳ учун ошиқар куёв;
Кун ботмасдан етиб бормоқчи.
Сабри тугаб кўнглида зўр дов,
Отга босар устма-уст қамчи.
Етиб келди бежавфу хатар
Арагванинг соҳилларига.
Нортуялар соҳибларига

Занжир каби эргашиб қатор,
Дармон кетган каби тизидан
Битта-битта кўчар изидан.
Юки оғир... Бу катта карвон
Олиб келар қайлиққа аҳсон.
Жангур-жунгур ўйнар қўнгироқ,
Ҳали манзил олис, кўп йироқ..
Сенадалнинг ҳокими ўзи
Келар карвоннинг бўлиб кўзи.
Белда камар, қилич ва ханжар,
Жим-жим эгар офтобнинг тиги,
Елкасида осиглиқ — ҳам зар,
Ҳам тилладан гулдор милтиги.
Қимматбаҳо чакмон ағнида,
Шамол ўйлар барин кейинида.
Шоҳилардан тузалган эгар,
Гулдор юган той бўйнин эгар.
Тухум каби сағри гупурган,
Гўё биров унга сув пурккан.
Тезоб, абжир, туси бебаҳо
Асл саман, гўёки тилла..
Қорабоғнинг шўх югурдаги
Қулогини чимирар ҳамон.
Ваҳимага тўлиб юраги
Кўз ташлайди тўлқинлар томон:
Тор ва хавfli ингичка бу йўл
Унг томони чуқур дарё, жар,
Қирра тошли буюк қоя — сўл,
Ҳар минугда кутар бир хатар.
Узи ҳам кеч. Қорли чўққида
Шафақ ўчай-ўчай деб турар.
Туман босди тоғлар уйқуда..
Карвон пича тезлаб йўл юрар...

Йўл устида кичик бир дахма,
 У дахмада кўҳна бир мазор.
 Душман қўли билан минг лаҳма
 Бўлган номсиз бекзода ётар.
 Уни энди авлиё дейлар,
 Ҳақиға юз минг дуо дейлар,
 У йўллардан биронта йўлчи
 Ё ҳайит, ё жанг кетар бўлса,
 Уша ерда дам олиб пичи
 Унга ибодат ётар бўлса,
 Сақланарди мусулмонлардан:
 Ханжаридан, тўкар қонлардан.
 Аммо ботир юракли куёв
 Истамади бу ибодатни,
 Бузди — гўё ўчакишган ёв
 Боболари қилган одатни.
 Чунки, Иблис алдади уни,
 Хаёлини айнитди қўймай:

У ўйида, гўё тинч тунни
 Қайлиғини ўпарди тўймай.
 Ёҳув! Кимнинг шарпаси бўлди,
 Рўбарўдан, тоғ олди қирдан
 Икки соя кўринди бирдан.
 Уқ чақнади. Ваҳима тўлди,
 Жасур князь чурқ этмади ҳам,
 Узангида тип-тикка турди.
 Папағини бостирди, шу дам
 Учар отга бир қамчи урди.
 Қўлида турк қиличи ёнди,
 Бургут каби олға ташланди.
 Ёввойи дод, бўғиқ бир фиғон,

Тутди бутун водийни шу чоқ,
Узоқ давом этмади. Бу он
Гуржи эрлар қочди тумтароқ.

XII

Яна тинчлик босди водийни,
Елғиз қонли мурдалар ётар.
Йўлчиларнинг айлаб ёдини,
Мўлдир-мўлдир туялар боқар.
Талон бўлган катта бой қарвон
Молдан асар қолмаган сира
Исовийлар ўлиги узра
Қора қушлар уради жавлон.
Шаҳид ўлган бечораларни
Оталари ётган мозори
Чорламайди. Бечораларнинг
Кимга етар фиғону зори?
Аза тутиб, узоқдан ўлиб
Оналари келмас бошига.
Олам тўлиб қонли ёшига,
Сингиллари турмас оқ уриб,
Қабрлари тепасида ҳеч
Шам ёқилмас саҳар, кундуз, кеч.
Аммо бирон муруватпарвар
Едгор этиб ўтқизар бир бут,
Осмонида йиғлар оқ булут,
Атрофида гул ўсар пар-пар,
Сўнгра бундан юрар йўловчи
Бефотиҳа ўтиб кетолмас,
Узоқ йўлда бўлмай иложи,
Бу ерларда дам олур бирпас.

XIII

Буғу каби тез учар саман,
Худди жангга ошиққан каби.
Кўзи соққа каби ўйнаган,
Пишқиради, титрайди лаби.
Тоғлар бўйи сакрайди гоҳо,
Туғидан елдим чакналар.
Шамол недир тинглайди. Гўё
Ғув-ғувидан ваҳм сири бор.
Ёли чалкаш бўлиб пирпирар
Ҳушсиз, худди ўқдай югурар.
От устида чалқанча тушиб,
Гўё совуқ елдан увушиб
Йўлчи ётар: оқарган ранги,
Оёғида маҳкам узанги,
Шилқ этади, отнинг ёлига
Бўйни тушар, боқмас ёнига,
Юган тушган унинг қўлидан,
Жилов тортмас отнинг йўлидан.
Силон ёпғич шундай қизил қон,
Унг қон, сўл қон, ҳатто уфқ қон.
Эй чопонғич, абжир, қуш қанот,
Камон ёйи каби учган от,
Баҳодирлик шарт ёриб жангни
Омон сақлай дединг, хўжангни,
Аммо қандай ёзиқ бўлди бу,
Асетин ўқиға учди ул!

XIV

Гудал уйи ботди азага
Йиғи деди чиқди фазога.
Эшигида одам йиғилган.

Куйиб-пишиб бунда йиқилган
Кимнинг оти? Бу бечора ким?
Хатто осмон жавоб бермас, жим!
Юзларида ваҳима-ваҳшат
Излари бор, қўрқинч ва даҳшат!
Усти боши, яроғлари қон,
Боши, кўзи, оёқлари қон...
От ёлини сиқимлаб қўли,
Беҳуш қотиб қолган бир йўли.
Шўр пешона, бахтсиз келинчак
Маътал бўлиб кутганинг келди,
Кўйида қон ютганинг келди.
Аmmo сенга қандай кулажак
Бир умрга юмулган кўзлар?
Ахир, тақдир сенга не кўзлар?

XV

Беками кўст тинч оилани
Чақмоқ каби босди бу кулфат,
Кўнглини еб қайғу илони
Мусибатга бўлди қиз улфат.
Қонли ёшга айланиб қалби
Томчи-томчи оқди кўзидан.
Дами оғир... кетди ўзидан...
Гўё боши устида каби
Сочи тўзиб ётган ўрнида
Эшитилгандай бўлди бир нидо:
«Қўй, йиғлама! Бекор бу яхлит
Кошки, кўзнинг ёши соб бўлса,
Кошки, ҳаёт шабнами тахлит
Ёшинг мурда узра тўкилса,
Йўқ! У фақат равшан кўзингни

Туман каби қоплаб олажак.
Анор каби шу қиз юзингни
Мисдай қилиб ўтда ёқажак.
Еринг бўлса, узоқда, билмас
Сенинг чеккан оҳу зорингни.
Энди само нурлари тинмас
Ва эркалар номизодингни.
У жаннатда қўшиқлар тинглар...
Бу—ҳаётнинг бачкана туши,
Бир ғарибнинг фиғон, нолиши
Беҳишт меҳмонига не денглар?
Йўқ, бу қазо асли қисматдир,
Инон менга, дунё малаги,
Арзимади, кўзингни арт, тур,
Йиғламоқнинг йўқдир кераги,
Само худди бир денгиз,
Дарғаси йўқ, беелкан.
Учар ҳисобсиз юлдуз
Туманларнинг қўйнидан.
Чексиз кўм-кўк водийда
Парча-парча булутлар
Из қолдирмай ортида
Эркин қанот қоқурлар.
Уларга ҳижрон, висол,
На ғам, на севинч бермас.
Келажаги орзусиз,
Утмиш учун ачинмас,
Бебахт бўлган чоғингда
Уларни ёдингга сол
Бенасиб ва қайдсиз
Яшашни ўрганиб ол!»
«Бахмал каби юмшоқ қора тун
Кавказ чўққисини олганда,
Ширин сўзли фусункор очун

Жимиб уйқусига толганда,
Шўх ва енгил ел юриб тоғда
Майсаларни ўйнаган чоғда,
Паррандалар безовта бўлиб,
Гур учганда ваҳмга тўлиб,
Ток тагида гуллар тўйгунча
Шабнам шимиб, очганда гунча.
Тоғ кетидан олтин ой секин
Кўзларига нур қуйса текин.
Учиб борар бўлдим олдингга
Саҳаргача меҳмон бўлгали,
Ипак-каби киприкларингга
Жиндаккина орсм бергали...»

XVI

Борган сари пасайиб аста
Узоқларда тинди бу товуш.
Ирғиб турди нигоҳи хаста,
Атрофига боқди қиз хомуш.
Кўкрагидан босди изтироб,
Қайғу билан қўрқув бирлашди.
Чўчиди-ю, бирдан қалтираб
Туйғулари гупурди, тошди.
Қафасидан чиқдимиз жони,
Вужудини ёндирди олов?
Унутолмай ажиб нидони,
Қийналади. Йўқмиқан аёв?
Саҳар пайти чарчаган кўзлар
Ширингина ҳей... ухлаб кетди.
Аммо, пайғамбарона сўзлар
Хаёлини шарт қулфлаб кетди.

Чиройининг таърифи беҳад
Номуайян, соқов келгинди
Қиз олдида бошини эгди,
Янги ойдек бўлиб сарви қад,
Нигоҳида чунон ҳам вафо,
Чунон меҳр, чунон муҳаббат
Билаң хафа боқарди, гўё
Қизни ачингандай у хилқат.
У на малак, на бошқа эди,
На бу қизни қўриқчи пари
Боши узра яшнамас эди —
Камон нурларидан чамбарни.
У дўзахи руҳ эмас. Енур.
Қувгин шайтон эмас эди—йўқ!
Пок оқшомга ўхшарди тўлиқ,
На кун, на тун, на зулмат, на нур!..

Иккинчи бўлим

I

«Қўй, отажон, мени қўрқитма;
Тамарангни уришмагин, бас.
Мен йиғлайман, кўргин... унутма,
Ки, бу ёшлар биринчи эмас.
Олислардан куёвлар бизга
Ошиқадир беҳуда, бекор.
Бу эл тўлиб ётибди қизга!
Мен ҳеч кимга бўлолмайман ёр!
О, сўкмагин, сўкма, отажон:
Кўряпсан менинг кундан-кун
Кузги баргдек юзларим сўлгин;

Евуз огу айлади қурбон!
Қарши туриб бўлмайдиган ваҳм —
Билан маккора руҳ қийнайди,
Мени ҳалок этади... қил фаҳм,
Ачин! Наҳот, кўзинг қиймайди?!
Ақли айниб қолган қизингни.
Ҳасратимни тўкай худога,
Узи сақлар бу юлдузингни.
Менинг учун бу дунё ичра
Вақтичоғлик қолмади сира.
Қўй, эртароқ бағрига олсин,
Тобут каби у қора ҳужра...»

II

Уни хилват бир монастирға
Элтиб қўйди қавму қариндош,
Қўпол қилдан бўлган усти бош
Еш кўкракни ботирди терга.
Барибир, наф бермади бирор
Роҳибалик усти боши ҳам,
Яна ўша: хаёли — мубҳам.
Аввалгидек кўнгли беқарор
Барибир, у ҳийлакор нидо
Е шам ёнган меҳроб ёнида,
Е саждага қўйганида бет,
Эшитилар ҳамон кетма-кет...
Баъзан қора гумбаз устида
Беиз, товуш чиқармай сира,
Кўринарди у қиз қасдида
Енгил тутун қўйнида хира.

Юлдуз каби нурланар әди,
Алдаб, қайга имланар әди?

III

У монастирь икки ёғи тоғ
Салқин ерда ўрнашган әди.
Терак, чинор— гужум кўк япроқ
Атрофида ўйнашган әди...
Ушаларнинг қўйнида гоҳи,
Оралиққа инганда кеча,
Кўринарди то тонг отгунча
Ойнасидан танҳо ётоғин
Жимиллаган хаста нигоҳи
Ёш гуноҳқор қизнинг чироғин:
Тўрт атрофда, салқин сойларда
Тилсизликдан қуриган шўри,
Сағаналар қорвули бут,
Улик каби сақлаб бир сукут
Қаторлашиб ётган жойларда
Бошланарди қушларнинг жўри.
Тошдан-тошга сакраб тўймаган,
Қўнгироқлар чалиб ўйнаган,
Оппоқ тўлқин урган булоқлар,
Пастга тушиб, гўё ўртоқлар,
Ҳаммаси бир бўлишиб, гуллар—
Орасидан оқиб гувиллар...

IV

Шимол ёқдан кўринар тоғлар
Эрталабки шафақ нурида,

Водийларнинг қўйин-тўрида
Кўкиш туман эриган чоғлар,
Юзин қибла томон ўгириб
Чақирганда муаззин азон,
Қўнғироқнинг савти ўкириб,
Монастирни уйғотган замон.
Ёш гуржи қиз тикка тоғлардан
Кўза олиб сувга тушганда,
Гулгунчалар очган боғлардан
Паррандалар кўкка учганда,
Кумуш қорли юксак чўққилар
Акс этарди тиниқ осмонда,
Кечга яқин, қуёш ботганда
Қизил нурга чўмарди улар,
Ҳаммасидан баланд ва мағрур
Булутларни ёриб, тепадан
Оқ саллала, йўл-йўл тўн билан,
Кавказ шоҳи — Казбек кўринар.

V

Аммо бундай тоза масаррат
Кирмас эди қийналиб ётган
Гуноҳкорлик ўйига ботган
Тамаранинг кўнглига албат,
Олам унга бегона эди.
Ундаги бор нарсалар бутун
Азоб учун баҳона эди —
Ҳам оппоқ тонг, ҳам қоронғу тун.
Ер юзини босганда тинчлик,
Мизғимасдан кечалар бўйи,
Бут олдида йиқилган кўйи,
Ҳушдан кетиб йиғларди шўрлик,

Хўнгир-хўнгир юксалган йиғи,
Гўё дайди ўғрининг тиғи
Қўрқитарди тунги йўлчини.
Ваҳм қилиб, билмай тинчини —
«Бу—ғорларда боғлиқ алвасти
Чеккан фиғон!»— деб ўйларди у.
Қулоғини олмасдан асти
Хўрган отни тезлар эди: чу!

VI

Ғам-ҳасратга ботган Тамара
Деразанинг тагида танҳо.
Хаёлларга чўмилиб гоҳо,
Ўтиради йиғлаб бечора.
Узоқларга ташлайди нигоҳ,
Тун бўйи ҳеч тинмай кутади...
Кимдир унга дейди: келади!
Чидолмасдан тортади у оҳ.
Қайгуларга тўлган кўз билан,
Ажиб, ширин, юшоқ сўз билан,
Бекорларга кўринмаган у,
Бекор эрка қилмаган уйқу.
Кўпдан бери оранқарди қиз.
Авлиёлар учун чўкса тиз,
Кўнгли ҳамон унга кетганин,
Ўзи билмай нега эканин,
Чарчаб, толиб оғир курашдан
Ором олай деса бирон пас,
Болиш ботар бўлиб оташдан
Куйдиради, ололмай нафас.
Сачраб туриб, қалтирайди қиз,
Гўё ишқи тундаги юлдуз,

Кўкси, бутун тани ёнади,
Нафас қисар, кўзида туман,
Ташна қучоқ бирдан қонади,
Лабда бўса эрийди шу он...

* * * * *
* * * * *

VII

Чойшаб ёзди шом қоронғуси
Гуржистоннинг тоғу тошига,
Келди Иблис тошиб туйғуси
Монастирга — қизнинг қошига.
Лекин унга халал бергали
Ботинолмай гангиди узоқ.
Тайёр эди, у, гўё шу чоқ
Ёвуз ниятидан кечгали.
Не қилишни билмай, тентираб
Кезди девор остида сокин.
Ҳаво тип-тинч. Шамол йўқ. Лекин
Барглар ундан қўрқди дилдираб,
Кўз ташлади тепага аста;
Теразани лампа ёритар.
У англади шунда бирпасда:
Қиз кимгадир кўпдан кўз тутар!
Ана, чингар¹ жаранглаб кетди,
Эшитилди куйлаган овоз.
О, у қандай ширин, латиф соз,
Зарби кўнгил тубига етди...
Худди кўз ёшидай бирма-бир
Тўкилди у товуш, тўкилди...

¹ Бир хил дутор.

Мунча нотинч юрак қурмагур;
Бардош тугаб, чоки сўкилди.
У ашула шундай соз эди,
Шундай юмшоқ дилнавоз эди,
Ки ер учун аталиб, гўё
Кўкда тўқилган овоз эди.
Унутилган дўст билан яна
Кўришмакни ихтиёр этган,
Тунни хилват топгану, пана —
Йўллар билан бу ерга етган
Бирон малак эмасмикан бу?
Шунда Иблис энг биринчи бор
Муҳаббатнинг дардини туйди...
Нола чекиб дили зору зор,
Ишқ ўтида ловиллаб куйди.
Қўрқиб, жилмоқ бўлди бу ердан...
Қанотини кўтаролмади!
Ажаб! Қуруқ кўзидан бирдан
Ёши оқди... Ҳеч чиолмади...
Уша жойда ҳалига қадар
Одам ёши эмас, ўша ёш,
Уша ўтдек ёш куйдирган тош,
Якка, қора, куйган тош ётар...

VIII

Қизни севар бўлиб кирар у
Марҳаматли дил билан шу чоғ,
Вақти етди, кутилган орэу
Ушалди деб ўйлаб, хуш димоғ,
Шу пайт унинг гурури, қалби,
Биринчи бор учрашар каби,
Интизорлик қалтироғини,

Лол ва мажҳул сир қайноғини
Англади... Бу қўрқинч ҳол эди,
Ёмон тасодифга фол эди.
Тўғридан ҳам, кирсаки, унда
Нур кийинган жаннат элчиси,
Ул гуноҳкор қизнинг соқчиси
Малак яшнаб турарди тунда,
Шу чоқ қизни айлаб саришта,
Қанотига олиб фаришта,
Асради у ёвуз душмандан,
Пок илоҳий нурлар шу ондан —
Кир нигоҳни кўр қилди бутун;
Иблис кўзин қоплади тутун...
Шунда ширин салом ўрнига
Оғир итоб эшитилди унга.

IX

«Эй нияти бузуқ руҳ, тунда
Ким чақирди сени, айт менга!
Сенга мухлис киши йўқ бунда,
Кўп эркинлик берма ҳаддинга.
Ҳалигача бу ерда бирпас
Ёвузлик ҳеч олмамиш нафас,
Менинг ишқим, пок санамимга
Сола кўрма қора изингни.
Кет! Учиргим мен юлдузингни,
Сақланиб қол!»
Ва Иблис унга
Таҳқир билан жилмайиб боқди;
Нигоҳини рашк ўти ёқди.
Қайталабдан ўтли дилидан
Эски нафрат заҳари оқди.

«У меники!— деди риёкор,—
Қиз меники! Уни қолдир, бас!
Кеч қолдинг сен, эй, ҳимоякор
Мен ва унга сен ҳоким эмас!
Қизнинг ғурур тўла кўнглига
Уз муҳримни босиб қўйганман;
Сен кет, бунда мен ўзим ага,
Мен ҳукмрон, уни севганман!»
Шунда малак ғамгин кўз билан
У бечора қизга бир боқди;
Қанотини оҳиста қоқди,
Сўнгра ғойиб бўлди кўзлардан...

.....

Х

Т а м а р а

О, сен кимсан, сўзларинг тубсиэ,
Дўзах юбордими, ё жаннат?
Не истайсан?

Д е м о н

Сен гўзалсан, қиз!

Т а м а р а

Ғапир, кимсан? Жавоб бер, англа!

Д е м о н

Мен у менки, сен ярим туни
Қулоқ солиб тингладинг уни.

Унинг фикри олди ҳушингни,
Унинг дардин англаган бўлдинг,
Унинг ўйи билан лиқ тўлдинг,
У банд этди ўнгу тушингни.
Мен у менки, э гўзал пари,
Кимса сезмас, ачинмас уни.
Қулларимга мен ерда офат,
Озодлик ва идрок шоҳиман.
Мен — малаклар, кўкларга душман,
Табиатга ёвуз касофат.
Лекин, мана, боқ: доғингда мен,
Тупроқ каби оёгингда мен!
Мен келтирдим эгиб бошимни
Ишқинг майин ибодати-ла,
Энг биринчи ер азоби-ла,
Энг биринчи тўккан ёшимни
Қабул айла, ол гўзал, буни,
Ерит умрим саодатини.
Қулоқ солгил оҳу зоримга:
Биргина сўз билан мени сен
Яна кўкка қайтароласан.
Эй паризод, қизган ҳолимга;
Ишқинг эзгу либосин кийиб,
Ёвузликдан дилимни тийиб,
У даргоҳда порлоқ нур каби,
Янги малак, ёш бир ҳур каби
Қайта яшар эдим мен у чоғ,
Раҳминг келсин, аҳволимга боқ.
Ялинаман, тинглагил мени,
Асирингман, севаман сени.
Сени аввал бир йўл кўрдиму,
Ажалсизлик, ҳокимлигимга
Утли нафрат, қарши бир туйғу
Чақмоқ каби тушди дилимга,

Бейхтиёр, ернинг ярми ғам,
Шодлигига ҳасад қилдим мен:
Сендай яшаш истадим мен ҳам,
Сенсиз уни фано билдим мен,
Қонсиз қалбим жимираб кетди,
Умидли нур жонланди унда.
Бир дард эски яра тубида
Илон каби қимираб кетди,
Сенсиз нима бу абадият?
Сенсиз нима менга мулк, ният?
Қуруқ сўздир, тутмас асодир,
Худоси йўқ кенг калисодир.

Т а м а р а

Эй, маккор руҳ, чекил, эй беор,
Инонмайман душманга, йўқол!
Парвардигор... Ҳайҳот! Бу не ҳол!
Сигингани йўқ менда мадор...
Ҳалокатли оғу бошимни
Ураб олмиш, тўкар ёшимни!
Эй ҳийлакор, не керак сенга?
Тингла, мени хароб этасан!
Сўзинг оташ, заҳардир менга,
Гапир, нечун мени севасан?

Д е м о н

Эй, гўзал қиз, нечунми?— Ҳайҳот,
Билмам!.. Янги ҳаётга тўлиб,
Янги ишқнинг асири бўлиб,
Сенда кўриб бахтимга нажот,
Жаҳаннамнинг оғир тошини
Жиноятли бошимдан отдим,

Ҳечга бутун ўтмишни сотдим,
Кел, дардимнинг қил иложини.
Шу қоп-қора кўзларинг малак
Ҳам дўзахим, ҳам жаннатимдир.
Қувғиндини этма кўп ҳалок,
Олов тушган қалбини тиндир,
Тингла мени, ишон, рост билан
Бу ерда йўқ эҳтирос билан,
Сени шундай севаманки мен,
Асти бундай севомайсан сен:
Барча ўйим, барча ниятим,
Очиқ кўнглим ва ҳамиятим,
Шаъну шавкат, ҳукмдорлигим,
Бутун умрим, бутун борлигим —
Ҳаётим-ла, севаман, гўзал,
Юрагимга суратинг азал
Урнатилмиш эди илгари.
Ажралмасдан мендан ҳеч қачон
Кўз олдимда яшнаб у ҳамон
Бирга юрган эди, эй пари!
Бу ширин ном азал бор эди:
Кўпдан менга ҳаяжон солиб,
Кеча-кундуз ҳушимни олиб,
Қулоғимда майин тор эди.
Масъуд кунларимда жаннатда
Сен билан мен эдим фурқатда.
Оҳ, агар сен билсайдингки, қиз,
Бутун умр — асрлар беиз,
Ҳузур қилиш ва азоб чекиш,
Ёвузликка мақтов кутмаслик,
Яхшиликка эҳсон кўрмаслик,
Узинг учун яшаш, энтикиш,
Бу абадий курашда яна
Бекелишув ва бетантана

Кун ўтказиш — қандай оғир иш!
Ҳам ачиниш, ҳам ачинмаслик
Ҳар нарсани англаш ва сезиш,
Ҳеч нарсани кўзга илмаслик,
Ҳаммасидан таҳқир-ла безиш!..
Лаънатини ёғдириб худо,
Даргоҳидан айлагач жудо,
Табнатнинг қучоғи бутун
Муздай совуб қолди мен учун.
Кўз олдимда ястаниб шунда
Мовийланди коинот; унда
Кўпдан менга таниш, зийнатдор
Сайёралар тўпини кўрдим.
Олтин тож-ла учарди улар.
Оҳ, на хўрлик, баридан сўрдим,
Ҳеч биттаси назар солмади,
Эски дўстни таний олмади.
Шунда қаҳрим келиб уларни,—
Ўзим каби қувгундиларни
Рўбарўга чақирдим. Бироқ,
У ёвуз юз, ёвуз кўзларни,
Эвоҳ! Таний олмадим у чоқ.
Бу аҳволдан қийналдим ёмон;
Ваҳимага тўлиб шу замон.
Қанотимни силкиб йўл олдим,
Қайга? Нечун? Ўзим билмасдан,
Эски дўстлар кўзга илмасдан,
Унутдилар.. Мен якка қолдим:
Шундан кейин жаҳон мен учун
Беҳишт каби тор ўлди бутун,
Оқимнинг ҳур истаги билан
Борар жойин, манзилин билмай,
Бесукуну ҳамда беелкан
Оқиб кетаётган кемадай;

Гоҳи пайтлар саҳарда ёлғиз
Кўк гумбазда қорайиб юрган,
Тўрт тарафга ўзини урган,
Худо билсин, қайдан, қай сари
Тиним билмай бемақсад, беиз
Учгун булут парча сингари
Мен ҳам учар эдим беқарор,
Ҳамдам излаб ўзимга зор-зор!
Инсонга кўп ҳоким бўлмадим,
Ўргатмадим гуноҳларга кўп.
Яхшиликни тамом хўрладим,
Одилликни ерга урдим хўп.
Узоқ эмас... Тоза имоннинг
Алангасин ўчирдим осон...
Меҳнатимга арзирми ҳеч он
Аҳмоқ, мунофиқи инсоннинг?
Мен қийналдим, жаҳондан бездим,
Тоғлар аро беркинниб кездим,
Худди кўкдан отилган юлдуз —
Тун қўйнида дайидим ёлғиз,
Танҳо йўлчи тунда йироқдан
Макрим билан бир ўт кўрарди,
Отини тез унга бурарди.
Бориб-бориб баланд қирғоқдан
Жаҳаннамга тўнтариларди,
О! Бекорга фарёд қиларди,
Жар тошлари ботарди қонга...
Парча-парча бўлган инсонга
Эътиборсиз кулиб боқардим,
Шодланардим, қанот қоқардим,
Аmmo тезда ғазабнинг қора
Бу ўйини ёқмасдан қолди,
Қон сайридан кўзларим толди!
Мен исёнкор табиат аро

Дил зорини босмоқчи бўлиб,
Бузуқ ўйдан қочмоқчи бўлиб,
Унутилмас нарсаларни ҳам
Унутмоққа онт ичиб маҳкам
Бор оламдан тамом жирканиб,
Кучли бўрон билан урушда,
Чақмоқ, туман ичра бурканиб,
Қуюнларни ўйнаб буришда,
Булулларнинг устида учдим,
Кенг фазонинг қўйинини қучдим,
Келиб кетган ҳамда келгуси
Одамларнинг барча қайғуси,
Барча меҳнат, барча кулфати,
Барча чеккан ғам, уқубати,
Ҳаммасини жам қил ўзингга;
Сўнгра менинг ҳали сўлмаган,
Олам унга иқрор бўлмаган,
Танилмаган зўр азобимдан
Бир лаҳзани келтир кўзингга...
Улар нима бунга нисбатми?
Одам недир? Недир иш, умри?
Келиб кетган ва келиб кетар...
Умид борки, ҳукмдор тангри,
Ҳукм этса ҳам афв эта олар!
Менинг қайғум бўлса муттасил,
Шу ердадир, ҳеч қачон ўлмас,
У мен каби абадий, асл,
Мендек унинг охири бўлмас!
У ажралмас, мен билан яшар,
Гоҳ илондек ўйнар, тўлғанар,
Гоҳ оловдек куйдириб ёнар,
Гоҳ тош каби фикримни босар,—
Ўлган умид, ўлган аҳтирос
Қабридир у. Асти бузилмас!..

Т а м а р а

Қайгуларинг не керак менга?
Бас қил дедим, бас дедим сенга.
Гуноҳқорсан...

И б л и с

Сенгами, ҳур қиз?

Т а м а р а

Эшитарлар...

И б л и с

Танҳомасми биз?

Т а м а р а

Худойим-чи?

И б л и с

Бизни кўрмас у,
Кўк билан банд, ерни сўрмас у.

Т а м а р а

Жазолар-чи, дўзах ўти-чи?

И б л и с

Ҳеч гап эмас, тинглагин пича,
Сен сазомни урмасанг ерга
Дўзахда ҳам бўлармиз бирга.

Т а м а р а

Эй туйқусдан йўлиққан, дўстим,
Ким бўлсанг бўл, барибир жўшдим,
Роҳатимни мангу йўқотиб,
Ажаб мажҳул фараҳга ботиб,
Ихтиёрсиз тинглайман сени,
Агар борди алдасанг мени,
Сўзинг ёлғон бўлса мабодо...
Бу на шараф! Раҳм эт, эй худо.
Менинг кўнглим сенга не керак?
Сен кўрмаган барча қизлардан,
Чирой шоҳи у юлдузлардан
Наҳот кўкка мен қимматлироқ?
Улар ҳаёт! Ҳаммадан гўзал,
Таърифи йўқ гул чиройларин
Ердагидек қизлик жойларин
Улим қўли бузмаган азал.
Йўқ! Сен менга қасамёд айла,
Уйларингдан кеч, барбод айла,
Кўрасанми ғам чекаман мен,
Хотин ҳиссин кўрмоқдасан сен!
Юрагимда шубҳа бор сенга...
Аммоки сен барчасин туйдинг,
Ҳаммасини биласан, суйдинг,
Раҳминг келар албатта менга!
Онт ич... ёвуз бисотингдан кеч,
Ваъда бергин, инонтир, уқтир,

Наҳот, бўлак бузилмаган ҳеч
На бир қасам, на ваъда йўқдир?

И б л и с

Онт ичаман, хилқатнинг боши,
Ҳамда унинг сўнг нафаси-ла,
Жиноятнинг уятли тоши,
Ҳақиқатнинг тантанаси-ла!
Онт ичаман, зафар орзуси,
Ииқирознинг қайғуси билан,
Васлинг билан ҳамда бўлғуси
Дардли ҳижрон қўрқувси билан,
Онт ичаман, муте руҳлару,
Дўстларимнинг тақдирлари-ла,
Менга душман малакларнинг у
Консираган шамширлари-ла,
Онт ичаман, кўк-ла, дўзах-ла,
Ер санами сан-ла ва ҳақ-ла,
Сенинг сўнгги бир нигоҳингу
Энг биринчи ёшинг, оҳингу
Лабларингнинг гул дамлари-ла,
Ипак сочинг бурамлари-ла.
Онт ичаман, айш-ла, кулфат-ла,
Онт ичаман, бор муҳаббат-ла,
Эски ўчдан тамом воз кечдим,
Кечдим мағрур ўйлар баҳридан.
Бундан бу ёқ макрим заҳридан
Йўлдан озиб қийналмас ҳеч ким!
Энди осмон билан келишмоқ,
Севмоқ, сигинмоқни истайман.
Энди өзгуликка әришмоқ,
Унга инонмоқни истайман.
Энди бутун бу оламдаги

Касофати руҳимни қувай
Кўз ёшим-ла пешонамдаги
Кўк оташин изларин ювай.
Қўй, бу дунё тинч ва воқифсиз
Чечаклансин, гулласин менсиз!
О! Ишонгил: шу замонгача
Висолингга етишиб, сени
Англай олган фақат менгина.
Оёғингга — ҳокимлигимни,
Эрку, ишқу то имонгача
Тўкиб солган фақат менгина.
Ишқингни қиз, ҳадыдек букун
Мен кутаман, айла ҳамият:
Бир марҳамат, бир онинг учун
Қурбон сенга бу абадият.
Йўлларингда, эй тоза санам,
Овораман, қалби куюкман,
Ғараздаги каби ишқда ҳам
Вафодорман, инон, буюкман.
Фалакларнинг озод ўғлиман,
Сени кўкка олиб кетаман.
Бу жаҳонга хоқон этаман,
Энг биринчи ёрим бўлурсен.
Уша ердан, эй гўзал пари,
Гўзаллиги умрсиз бўлган,
Жиноятга, ўлимга тўлган,
На севгида ва на нафратда
Бетаҳлика яшолмайдиган,
Уз нафсидан ошолмайдиган,
Майда аҳтирос-ла — ғафлатда
Қолганларнинг макони — ерга,
Разолату, ғам кони — ерга
Қизганмасдан назар соларсан,
Нафрат билан ўйга тўларсан.

Билмайсанми ҳалига дову
Одамларнинг ишқи нелигин?
Қон мавжидир, билмасанг — билгин,
Лекин, кунлар ўтар, қон совур,
Эй гўзал ёр, жавоб бер менга,
Айрилиққа, кўз ёшларингга,
Янги чирой алдашларингга,
Хаёлларнинг хоҳиш, эркига,
Ҳорғинликка, хафаликка ким —
Жиндек қарши туралар?— Ҳеч ким!
Йўқ! Сен учун, эй севимли ёр,
Тор доира ичра лолу зор
Кундош дағалликка қул бўлиб,
Қайғу билан ҳасратга тўлиб,
Юраксиз ва совуқ инсонлар,
Муғамбир дўст, ёвуз душманлар,
Самарасиз тилак, қўрқувлар
Бўш ва оғир меҳнат, қайғулар
Орасида гулдай сўлишни,
Бекорларга хароб бўлишни
Тақдир азал ёзмаган асло,
Бундай лаҳад қазмаган асло.
Баланд девор остида гамгин,
Одамлардан, худодан нари
Ибодат-ла ахтариб таскин,
Беаҳтирос сўнмайсан пари.
Йўқ! Йўқ! Сени ажойиб хилқат,
Бошқа олам, бошқа бир қисмат,
Бошқа азоб, бошқа ҳаяжон —
Кутмақдадир, сен менга инон.
Ташла эски орзуларни сен:
Унут унинг ҳар нарчасини,
Эвазига очиб берай мен
Мағрур идрок дарвозасини,

Менга тобе руҳларни бутун,
Оёгингга чўктирайин тиз,
Сеҳр тўла малаклардан қиз,
Жориялар берай сен учун.
Сенга атаб Шарқ Юлдузидан
Олтин жиға узиб берайин,
Шабнам териб гуллар юзидан
У жиғага тизиб берайин.
Кун ботишининг лаъли нуридан
Бўйларингга ленталар ўрай,
Атрофингда ҳаволарни ман
Ҳушбўй нафас билан тўлдирай,
Қулоғингни ажиб куй билан
Сира тинмай аркалатай мен,
Фирузадан, қаҳраболардан
Кошоналар тайёрлатай мен,
Денгизларнинг тубларин қучай,
Булутлардан баландга учай,
Ер неъматин сенга тутай қиз,
Фармонингга йиғлаб чўкай тиз,
Севгин мени!..

XI

Ва у оҳиста
Утдай ёнган лаблари билан
Қизнинг худди хандони писта
Лабларига ёпишди бирдан.
Қиз ялинди. Ёлгон сўз билан
Алдади у, ишонтирди у;
Ёниб турган кучли кўз билан
Тикка боқди ва ёндирди у.
Ханжар каби қоп-қора тунда

Ҳеч давосиз чақнади шунда.
Ҳайҳот! Ҳайҳот! Евуз руҳ яна
Яна бир йўл қурди тантана!
Қиз кўксига унинг бўсаси
Ҳайҳот! Ҳалим заҳарин қўйди.
Қизнинг дод деб чинқирган саси
Тун тинчлигин ташвишга қўйди.
У товушда муҳаббат, азоб,
Елворишу гина, изтироб,
Еш умр-ла аловидолашиш,
Олам билан сўнг жудолашиш —
Ҳалим деган хабар бор эди,
Бу энг сўнгги оҳу зор эди.

ХИ

Шу вақтда тун қоровули
Тақиллатиб шақилдоғини,
Ҳар ён тутиб динг қулоғини
Одат қилган ҳар куни йўли —
Тикка девор айланасида
Елғиз кезиб юрар эди тек.
Бирдан чўчиб, шарпа сезгандек
Қиз ойнасин шунда пастида
Ҳайрон бўлиб тўхтади қолди,
Атрофига тинч қулоқ солди.
Боқар экан у жимжит тунга
Икки лабнинг чўлп-чўлп бўсаси,
Заифона қийқириқ саси
Эшитилгандай туюлди унга,
Чол чўчиди, дили увушди,
Юрагига кир шубҳа тушди.
Лекин тинди ҳаммаси шу чоқ,
Фақат майин шабада йироқ

Япроқларнинг зорин бу ёққа
Келтиради узоқ ерлардан.
Тор дарёси қора қирғоққа
Сўйлар эди ўтмиш сирлардан.
Ваҳим босди, у чол қўрқарди,
Ичдан алланелар ўқирди.
Евуз руҳни, қора арвоҳни
Хаёллардан қувиб ташлай деб,
Уйларидан ёмон гуноҳни
Дуолар-ла ювиб ташлай деб,
Дир-дир титраб ўнг қўли билан
Чўқиниб у илтижо этди,
Индамасдан, ўз йўли билан
Шошилганча тез юриб кетди.

XIII

Ухлоқ пари каби беозор,
Тобутида ётар эди қиз,
Оппоқ юзи, у гулдай узор,
Кафандан ҳам оқ эди... Эсиз.
Юмулмишди киприги мангу...
Лекин киприк остидаги у
Мудраб ётган кўзлар уйғоқ деб
Ё ўпиш, ё кунга илҳақ деб
Ким ўйламас эди боққанда,
Жигари ёш бўлиб оққанда?
Аммоки, у кўзларга қуёш
Оатин нурин қуярди бекор,
Йиглаб ўпиб қавму қариндош,
Дил-дилидан қуярди бекор.
Йўқ! Қаттиқдир ўлимнинг дасти,
Уни ҳеч ким бузолмас асти!

XIV

Тамарани хуррам кунлари
Байрамда ҳам ҳеч қачон бу хил
Ясан билан кўрмаганди эл.
Усган ерин сарин гуллари
Эски урф-одат бўйича
Қиз устинда ҳид сочишарди,
Улик қўлда қолган кўйича
Гўё ер-ла хайрлашарди.
Эҳтиросга тўла юзида
Улимдан ҳеч асар йўқ эди.
Унда мраммар каби ҳам сезги,
Ҳам ақлдан, ҳисдан бегона,
Улим каби сирли ва эзги
Бир чиройдан борди нишона.
Лабларида ажаб бир кулги
Қотиб қолмиш эди беозор,
Диққат билан боққан кўзга у
Талай ғамдам беради ахбор:
У кулгида ҳаётдан жудо
Бўлаётган дилнинг нафрати,
Энг сўнгги ўй, сўнгги нияти
Ҳамда ерга сассиз алвидо,
Деган каби бир ҳол бор эди;
Қайғусига олам тор эди.
У бурунги ҳаёт кулгиси
Беҳудага қолдирмишди из,
Энди уни не қиларди қиз,
Ҳоким экан ўлим уйқуси?
Бир кулгининг бир ўхшари бор.
Кеч тушганда, қуёш ботганда,
Денгизда зар эриб ўтганда,
Казбек узра кумуш каби қор

Бирпас асраб шафақ нурини
Йилтиллайди узоқдан қиё,
Аммо ярим жонли бу зиё
Еритмайди кимса йўлини!..

XV

Қўни-қўшни, қавм-қариндош
Ғамли сафар учун йиғилган,
Кўкси қисиб, дами тиқилган
Қари Гудал кўзларида ёш,
Фарёд қилиб йиғлаб зору зор,
Сочларини юлиб, сўнги бор
Оқ отига минди, қўзғалди —
Барча мазор сари йўл олди.
Йўл олисдир, тинмай бирма-бир
Уч кеча-уч кундуз чўзилар.
Боболарин ёнида улар
Тамарага қазмишлар қабр.
Қишлоқларни ўт қўйиб босган,
Ғарибларни талаган, осган
Гудалнинг бир ўтмиш авлоди
Кўкка чиқиб фиғони-доди
Касал бўлиб ётиб қолганда,
Гуноҳларга ботиб қолганда
Айбларини ювмоқ қасдида
Фақат бўрон ўйнаган, учган,
Қарчигайлар зирвасин қучган
Қоя узра, булут пастида
Уруғига айлаб нишона
Солмоқ бўлган эди бутхона,
Тезда Казбек қорлари аро
Бир калисо ясалди танҳо

Суяклари унда бўлди жо.
Уша баланд қоя сал ўтмай
Гўристонга айланди базўр,
Кўкка қанча яқин бўлса гўр,
Гўё бир оз иссиқ бўлгандай?
Одамлардан нарида ҳар дам
Гўё сўнгги уйқу бузилмас...
Бекор! Утган севинч, ўтган ғам
Улганларнинг тушига кирмас...

XVI

Бир фаришта мовий самодан
Олтин қанот қоқиб ўтарди,
Ул гуноҳкор жонни дунёдан
Қучоғида олиб кетарди.
У юпатиб гуноҳ қизини
Шубҳаларин қуварди ундан.
Гуноҳ билан азоб изини
Кўз ёши-ла юварди ундан:
Жаннат саси олисроқ ердан
Эшитиларкан уларга, бирдан
Уларнинг ҳур йўлларин кесиб,
Худди кучли шамолдек әсиб
Дўзахи руҳ гувиллаб учди,
Қуюн каби самони қучди.
У довулдек кучли әди-ю,
Чақмоқ каби ялтирар әди,
Ғурурланиб тентакларча у
«Қиз меники! Йўқол сен!»— деди.
Тамаранинг гуноҳкор жони,
Ваҳм билан тўлиб ҳар ёни
Фариштага ўзини урди.

Дуо ўқиб қалтираб турди
Келажакнинг тақдири шу чоқ
Ҳал бўларди: чунки у тагин
Ғазаб билан солиб қовоғин
Қиз олдида ёймишди қучоқ,
Аммо уни, эй парвардигор,
Шу чоқда ким таний олурди?
Қандай ғазаб билан у ғаддор
Аччиғланиб назар солурди.
Тўлмиш эди буткул сўнгги йўқ
Душманликнинг ўлим заҳри-ла
Юзларидан гўрга хос совуқ
Еғар эди ёвузлик, ҳийла.
«Кет, шубҳалар қора руҳи, кет!»—
Деди осмон элчиси унга:
«Кет, эй беор, чекил, эй безбет,
Энди сенинг ҳаддинг йўқ бунга!
Етар шунча тантана қурдинг,
Етар шунча сен йўлдан урдинг,
Энди ҳукм соати етди,
Парвардигор қатъий амр этди!
Утди унга синов кунлари,
Утди унга азоб тунлари,
Ернинг фоний кийими билан
Шар занжири ечилди ундан.
Билгил! Уни кўпдан кутардик,
Кўпдан унга биз кўз тутардик,
У шундайин руҳлардандики,
Улар учун ҳаёт — бир дамдир,
Бетасалли, бир онли ғамдир.
У шундайин руҳлардандики,
Раб уларнинг жонли торини
Яратмишдир сарфлаб борини,
Улар асли дунё учунмас,

Ва дунё ҳам улар учунмас!
Қаттиқ баҳо билан сермеҳнат
Шубҳаларин ювди у бутун.
У қийналди, севди. У учун
Энди ишққа очилди жаннат!»
Евуз руҳга хўмрайиб боқиб,
Ул фаришта кенг нафас олди.
Севинч билан қанотин қоқиб,
Кўк денгизи ичра йўқолди.
Мағлуб бўлган Иблис шу замон
Тентакона тилакларини,
Орзулару истакларини —
Ҳаммасини қаргаб беомон
Яна мағрур, бир ўзи якка
Бурунгидек беишқ, бепакка
Мулзам бўлиб, қайғуга толди.
Бу жаҳонда тентираб қолди!
Ҳалигича тоғ ён бағрида
Қойишаур водийси узра
Қуюқ булут, туман бағрида
Узоқлардан кўриниб хира
Ғамгин назар ташлаб тўрт томон
У хароба туради ҳамон.
Ўша ҳақда болалар учун,
Ҳикоялар сақламиш кучин...
Рўё каби у тилсиз ҳайкал,
У сеҳрлик кунлар гувоҳи,
Қоп-қорайиб кўринар сал-пал
Дарахтларнинг ичидан гоҳи,
Пастда овул чечак отади;
Ер ям-яшил гуллаб ётади.
Гувиллаган товушлар пастда
Тоғдан тоққа урилар аста,
Пастда майин шабада елар,

Узоқлардан карвонлар келар.
Кўпикланиб, ярқираб ирмоқ.
Қуйи тушмай, сакрайди ҳар ёқ,
Беғам бола каби табиат
Ҳамиша ёш; шўх ҳаёт билан
Қуёш, баҳор наботот билан
Кўнгил очиб ўйнар ҳар соат,
Бир замонлар навбати билан
Уз даврини кечирган сарой,
Худди дўсту оиласидан
Жудо бўлган, айрилган гадой,
Ранги ўчган, ғамгин боқади,
Кўнгилларни ўтда ёқади.
Унинг янги яшовчилари
Ой чиқишин кутиб туралар;
Бу уларнинг ҳур байрамлари,
Чирқиллашиб ўйнаб юралар.
Янги роҳиб қари ўргимчак
Уя тўқир сайрашиб чик-чик.
Зангори, кўк калтакесаклар
Майда тошлар ҳамда кесаклар
Орасидан чиқишиб шомда,
Гиз-гизлашиб ўйнашар томда,
Астагина инидан илон
Зинапоя устига чиқар;
Гоҳ кулажак бўлиб бир замон
Калласини пинжигга тиқар;
Гоҳ узайиб, ўтган замонда
Катта уруш пайти майдонда
Эсдан чиқиб қолган қиличдек
Қимирламай ётиб олар тек...
Бари ваҳшат; ўтган йиллардан
Ҳеч бир ерда из йўқдир беном:
Асрларнинг қўли булардан

Секин-секин ўчирмиш тамом.
Тили йўқдир, сўзлай олмайди,
Ҳеч нарсани эслатолмайди,
На шухрати Гудал отидан,
На севимли қизи зотидан.
Аммо улар кўмилган мозор?
Зирвадаги бутхона омон.
Оллоҳ паноҳида беозор,
Булут ичра кўринар ҳамон,
Эшигида қоровул бўлиб,
Бошдан-оёқ қорга кўмилиб,
Темир совут ўрнига мангу
Муз кийиниб қотиб турган у
Сақлагувчи гранит тошлар
Атрофига совуқ кўз ташлар...
Кўчай деган кўчкилар мудраб,
Совуқ уриб, музлашиб, титраб
Тўрт атрофда шалолалардек
Осилишиб турадилар тек!
Бўрон соқчи бўлиб юради,
Деворларнинг чангин суради,
Кўшиқ айтиб бақирар гоҳо,
Соқчиларни чақирар гоҳо.
Бир ажойиб калисо бор деб,
Кавказ тоғларида турар деб,
Оқ булутлар шарқдан елишар:
Сажда қилмоқ учун келишар.
Аммо кўпдан бу гўрлар уара
Ҳеч ким келиб йиғламас сира.
Тунд Қазбекнинг баланд қояси
У ўлжани сақлар, кўз узмас.
Одамларнинг мангу ноласи
Уларнинг тинч уйқусин бузмас.

ПАРТИЗАНЛАР ҚУШИҒИ

(Сергей Алимов)¹

Тоғлар ошди, йўллар юрди
Ут дивизия олға!
Душманларнинг таянч юрти
Оқ денгизни олмоққа.

Порлатарди байроқларни
Яралардан оққан қон.
Юрар Амур партизани
Кучли, абжир эскадрон.

У йилларнинг донғи кетган,
Донғи сўнмас ҳеч қачон.
Кўп шаҳарни ишғол этган
Отряд-отряд партизан.

Ҳали эсдан чиқмас бир зум
Нурли машъал сингари.
Спасскдаги бўлган ҳужум,
Волочаев кунлари.

Атаманлар яксон бўлди.
Ҳаммасига босдик ўт.
Шундан сўнгра тамом бўлди
Зўр денгизда бу поход.

¹ Ойбек, Усмон Носир, Ойдин таржимаси.

МУНДАРИЖА

Поэмалар

1870 (Лениннома поэмасининг кириш қисми)	7
Тоҷихон	9
Норбўта	13
Нахшон	40

Драма

Атлас	93
-----------------	----

Таржималар

Богчасарой фонтани (А. С. Пушкин)	123
Демон (М. Ю. Лермонтов)	145
Партизанлар қўшиғи (Сергей Алимов)	190

На узбекском языке

Усман Насыр

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Двухтомник

Том второй

Редактор *Ж. Насриддинова*

Рисом *П. Халилим*

Расмлар редактори *Ю. Павлов*

Техн. редактор *Т. Смирнова*

Корректор *М. Абдушкурова*

Босмаховнага берилди 18/IV-1968 й. Босишга рухсат этилди 27/I-1969 й. Формати 70×108/32. Босма л. 6,0. Шартли босма л. 8,4. Нашр л. 7,98. Тиражи 15000. Р—11651. Гафур Гулом жамияти бадий адабиёт нашриёти, Тошкент, Навий йўчаси, 30, Шартнома № 70—67.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитетининг полиграфкомбинатида № 1 фабрика босилди. Тошкент, Навий йўчаси, 30, 1970 йил, вақал 148. Баҳоси 94 т.